

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 0320-3077

УКРАЇНСЬКЕ МОВО- ЗНАВ- СТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Засновано у 1973 р.

Випуск
1(45)

У збірнику вміщені дослідження з актуальних проблем морфеміки, словотвору, синтаксису, соціолінгвістики та лексикографії.

Для викладачів, наукових працівників, учителів, студентів.

This volume contains researches on topical issues of grammar, sociophonetics, ethno-linguistics, linguistic culturology, computer linguistics.

It is intended for lecturers, researchers, teachers, and students.

**РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ**

А. К. Мойсієнко, д-р філол. наук, проф. (відп. ред.);
Й. Ф. Андерш, д-р філол. наук, проф. (Оломоуц, Чехія);
І. М. Арібжанова, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.);
О. В. Бас-Кононенко, канд. філол. наук, доц.;
Ф. С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.;
Ю. Бестерс-Дільгер, проф. (Фрайбург, Німеччина);
П. І. Білоусенко, д-р філол. наук, проф.;
Л. П. Гнатюк, д-р філол. наук, проф.;
А. П. Загнітко, д-р філол. наук, проф.;
С. Я. Єрмоленко, д-р філол. наук, проф.;
І. В. Козленко, канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.);
І. В. Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Варшава, Польща);
В. М. Мокієнко (Санкт-Петербург, Росія);
О. С. Снитко, д-р філол. наук, проф.;
М. І. Степаненко, д-р філол. наук, проф.;
В. Ф. Чемес, канд. філол. наук, доц.;
В. В. Чумак, канд. філол. наук, проф.

Адреса редколегії

01601, Київ-601, 6-р Т. Шевченка, 14,
Інститут філології; ☎ (38044) 239 33 49, 239 33 84

Рекомендовано

Вченою радою Інституту філології
06.10.2014 року (протокол № 2)

Зареєстровано

Постановою президії ВАК України
від 14.04.2010, пр. № 1-05/3

Наказ МОН України від 06.03.2015 № 261

**Засновник
та видавець**

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015

ГРАМАТИКОЛОГІЯ

УДК 81'322

Oksana Zuban, Ph D, Doc.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MORPHEMIC AND DERIVATIONAL ANALYSIS IN THE CORPUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The morphemic and derivational analysis of the corpus of the Ukrainian language – is a convenient linguistic tool, which in an online mode helps the user to carry out the research on the study of morphemes and derivation on the basis of a great number of illustrative textual materials of the corpus of the Ukrainian language, which enables to get new knowledge about the semantic and formal structure of the Ukrainian word. Morphemic-Derivational Data Base (190 thousand lexemes are segmented) also enables: to carry out various classifying analyses of vocabulary according to the quantitative and morphic (www.mova.info).

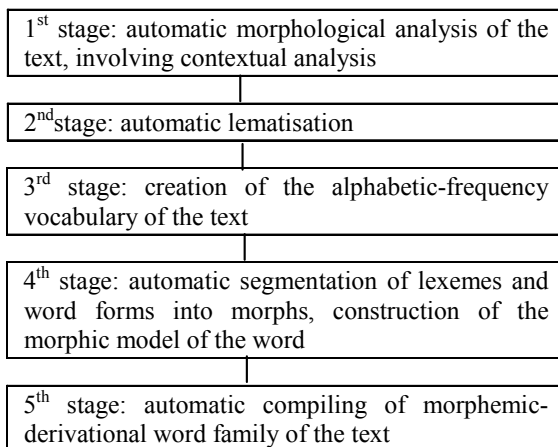
Key words: Morphemic-Derivational Data Base, corpus of the Ukrainian language, the morphic segmentator of the Ukrainian text, Electronic dictionary of frequency, morphemic and derivational analysis, derivational word family.

One of the tasks of the applied linguistic is getting knowledge about the structure of the language and the way it functions on different languages layers. The text as result of speech act contains a definite inventory of language elements, which are selected and combined in it in accordance with the grammar laws of the language and are regulated by the norm. Thus, it is right and timely to study the language phenomena indirectly through the text, where all the linguistic units of all the languages layers are analysed as single reality under observation. New information technologies, which are designed-in the corpus of the national languages, facilitate the selection of language phenomena and secure the process of receipt of objective/impartial data about the way language units function in speech, expand the wealth of methods and tools applied in linguistic research, improve the researcher's efficiency. Automatic segmentator of the Ukrainian text is an example of such a technology, while the accumulated corpus of the language, that counts 30 million word forms, will give the science of the Ukrainian language the invaluable

materials about the way morphemes function in different types of Ukrainian discourse.

The morphic segmentator of the Ukrainian text – is a system, on the input of which there are lexemes (or word forms) of an analysed text. They are presented in a form of an alphabetic-frequency dictionary. On its output there are the same lexemes (word forms) that are index-linked by the codes of grammatical belonging to a definite part of speech and are split into morphs – root morphs, affixal morphs with a proper index.

The stages of the segmentation of an analysed text into morphs can be presented in a form of a such sequence:

1st stage – automatic morphological analysis (AMA) – is an integral part of a linguistic guarantee of an every system dealing with automatic processing of textual information.

2nd stage – lemmatisation, or the output of an initial form for every textual word form. The solution of this task ensures the possibility of appealing to the dictionary of initial forms of words and paradigmatic forms, that are split into morphs.

On the **3rd stage** the alphabetic-frequency dictionary is compiled.

On the **4th stage** the segmentation of lexemes and word forms into morph takes place.

On the **5th stage** derivational word families are constructed.

The segmentation into morphs starts with the *retransmission* literal record into a simplified phonemic record according to a special procedure/ algorithm, which takes into account only the positions of sounds that are pronounced with iotacism: **я, ю, є, й**: makes the conversion **я** → **ja**, **ю** → **jy**. This procedure is obligatory, since it makes it possible to define the boundary of morphs, when the one-letter spelling for two sounds appear at the junction of morphs: *діяти* → *diј-a-ти*; *фантазія* → *фантазіj-a*. All the other peculiarities of a phonemic record are not taken into account, specifically palatalized phonemes (spelling is preserved: *біль*), word stress, since a simple text, where there are no stress marks, is analysed, etc.

Word forms are segmented into morphs according to the conventional theoretical principles of highlighting the morphs by means of automatic confrontation with a linguistic model of a morphic structure of a word in Morphemic-Derivational Data Base (MDDb), where 190 thousand of lexemes are segmented including onomastic and toponymic lexemes. After the completion of the procedure of segmentation into morphs the word form structure of a word is memorised in symbols: R – root, P – prefix, S – suffix, F – inflection, X – postfix, I – infix. Representation of each morphic structure of a word in symbols enables to describe each morphic structure automatically with the help of a software procedure, e. g. *застудити* / P2R6S7F9 (**за** – P2, i.e. that two initial phonemes are prefix phonemes, **см**у~~д~~ – R6 i.e. that the third, fourth, fifth and sixth phonemes are root phonemes, **и** – S7, the seventh phoneme is the suffix phoneme, **ти** – F9, i.e. the eighth and ninth phonemes are inflection phonemes). The morphic structure, which is automatically formed with the help of a software procedure, gives full linguistic information about a morph, its structural and distributional relations with other morphs and it is defined as a working unit of a dictionary of morphs.

Automatic morphic analysis enables to get information about homonymy and number of allophones of a root morph of an analysed word. An index from the list of homonymic roots is ascribed to every root of an analysed root of a language corpus, the invariant form is ascribed to the allomorph. E.g. the root **сон** has 3 homonymic roots: **сон₁** (*сонце*); **сон₂** (*сон*); **сон₃** (*рослина*). The root **сон₂** has the index ₂, the word *сон*, has the same index number for an allomorph **сонь** in a word *сонько*. The invariant **сон**, as well as the index₂ is

ascribed to the root *сонь* in a word *сонько*. At the stage of a formation of a morphic base a proper index was manually ascribed to all of the derivatives of these three roots. This information is given in a Morphic-Derivational Data Base, where homonymic roots (ca. 3 thousand) and root allomorphs (ca. 2900) are marked. Proper names (*Боб* – proper name, *боб* – common noun) do not fall into the category of homonymic roots.

Automatic segmentator into morph is used linguistic studies of morphemic and derivational structure of words, particularly it is used in such studies:

- in the process of compiling of alphabetic-frequency dictionaries that contain all types of morphs on the basis of the texts of different types;
- ascertainment and merge of allomorphic affixes into a morpheme (number of allophones of the roots is transferred automatically from the basic dictionary to the word form from the text);
- ascertainment of systemic and functional characteristics of the morphs;
- automatic construction of derivational word families (the index of homonymic roots is transferred automatically from the basic dictionary to the word form of the text);
- carrying out the derivational analysis of the word forms.

The formalised description of a morphic structure, which is represented through the linguistic model of a software procedure, enables to carry out the modeling of structural relations between forms in the two planes of an arrangement of a word as a language sign: formalization of plane of expression and plane of content. It enables to carry out the comprehensive distributional and statistical description of morphemes taking in account all their meanings and allomorphic realizations and it enables to compile the dictionary of morphemes of the Ukrainian language.

The work on the compiling of a dictionary of affix morphemes was started within the project of the Morphemic and derivational analysis in the corpus of the Ukrainian language. This work is carried out by the linguists in an automated on-line mode in order to develop the data base of word form meanings, this data base can be regarded as a base of knowledge about invariants and variants of affixes of the modern

Ukrainian language. This data base contains the list of all affixes of the Ukrainian language together with the information about their structural position, semantic structure and world building facilities (see pic.1).

The dictionary is at the stage of compiling and accumulation of knowledge about every affix in an every word of general basic dictionary of the Ukrainian language, which contains 200 thousand words. This dictionary will be used as a data base to form the users' requests connected with semantic structure of affixes, with the phenomenon of morphic juncture in derivatives, to enable automatic formation of morphemic-derivational word family of the analysed texts, which are represented in the corpus of the Ukrainian language. It is not ruled out that one will be able to use these data to carry out the semantic analysis of the text in future.

Pic. 1. Interface of the program of compiling of the dictionary of derivational meaning of affixes in operation

Automatic morphic analysis functions as the linguistic classifier in the process of compiling of an electronic derivational dictionary. The system of automatic derivational analysis is designed on the basis this linguistic classifier. The formation of an derivational word family as item of the electronic derivational dictionary is carried out on the basis of selection of all words from the analysed text having the same root. The formation of selections of words having the same root is a difficult and laborious task, thus it is necessary to formalise

the material on all the stages of its description, it enables to create software tools of the linguistic analysis.

Taking into account such principles of derivation as:

1) Morphological means of word building envisage the quantitative and affixal increase of morphic structure of the motivated base of a derivational pair;

2) Infixes are not regarded to be derivational formants and are added to the derivational suffixes and prefixes in the process of word building;

3) Compound words belong mainly to the first stage of word building,

formalising principles of description of derivational relations between motivating and motivated words were designed. It enables to build the hypothesis-model in operation of a derivational word family. In this hypothesis-model every following word building act represents words with more complex in terms of quantity affixal structures of stems. i.e., that a group of words of an each quantitative and affixal model of a word is a hypothetic stage of a derivational word family.

The automatic construction of a derivational word family is carried out by means of toolset of an electronic card (pic. 2). The word is typed in the field **root**, that is considered to be the top of a derivational word family (i.e. the first motivating word of the words having one root). Then one presses the button **Find** in order to carry out the automatic grouping of the vocabulary and the classification according to the word building stages of a hypothetic derivational word family. It appears in a form of tree dependencies on the screen of the card.

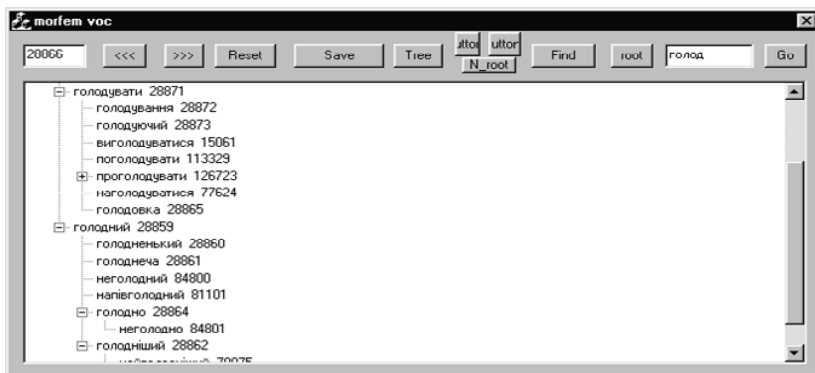

Fig. 2. Interface of the derivational word family

This example demonstrates the part of the derivational word family of the words with the root *-голод-*, which is constructed in the automatic mode on the basis of the selection of the words having one root of the morphemic and derivational data base of the Ukrainian language. Each brunch of the derivational tree reflects the relations of derivational motivation between the main word, which is marked by a square with either + or -, and the words that finish the brunches of this main word. Marker “+” denotes that the word is main, i. e. that it is a starting point of the brunch, while the marker “-” denotes that this brunch is already extended. The modeling structural and motivational relations between the words of neighbouring derivational stages is carried out by means of establishing correspondences between numeric cods of words which belong to the morphemic data base: *голодувати* → *голодування*, *голодувати* → *поголодувати*.

The classification of the selection of words having the same root according to the derivational stages is only a linguistic hypothesis and it needs to be checked. Such tasks are set:

- to check if the words are grouped into selections of words having the same root correctly, and to check the placement of them according to the derivational stages;
- to define the derivational base and derivational formant in every derivative;
- to add information about morphonological processes, that take place in every derivational stage.

On this stage the work is carried out by a linguist, who uses his knowledge as an expert philologist and who also edits the derivational word family.

Thus, the morphemic and derivational analysis of the corpus of the Ukrainian language – is a convenient linguistic tool, which in an online mode helps the user to carry out the research on the study of morphemes and derivation on the basis of a great number of illustrative textual materials of the corpus of the Ukrainian language, which enables to get new knowledge about the semantic and formal structure of the Ukrainian word. It also enables:

- to carry out various classifying analyses of vocabulary according to the quantitative and morphic models;

- to form root dictionaries, dictionary of affixes and derivational dictionaries of different styles and discourses;
- to carry out the morphic analysis of now inlet word forms.

Стаття надійшла до редакції 12.04.14

Оксана Зубань, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Морфемний і словотвірний аналіз у Корпусі української мови

У статті описано створення і принципи роботи Морфемно-словотвірної бази даних (МСБД) української мови, яка виконує функцію модуля-аналізатора в Корпусі української мови. Реєстр словника бази об'єднує 190 тис. слів української мови і включає пакети програм, здатні виконувати різні задачі в автоматичному режимі в проекції на параметризований текст: здійснювати морфемну сегментацію слівформ; групувати лексику у спільнокореневі та спільноафіксальні вибірки; класифікувати лексику за структурно-морфними моделями; створювати алфавітно-частотні кореневі та афіксальні словники, викладені на інтернет-порталі www.mova.info.

Ключові слова: Морфемно-словотвірна база даних, Корпус української мови, морфемний сегментатор українського тексту, електронний частотний словник, морфемний і словотвірний аналіз, словотвірне гніздо.

Оксана Зубань, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Морфемный и словообразовательный анализ в Корпусе украинского языка

В статье описывается создание и принципы работы Морфемно-словообразовательной базы данных (МСБД) украинского языка, исполняющей функцию модуля-анализатора в Корпусе украинского языка. Реестр словаря базы представляет 190 тыс. слов украинского языка и включает пакеты программ, способные выполнять ряд задач в автоматическом режиме в проекции на параметризованный текст: производит морфемную сегментацию словформ; группировать лексику в общекорневые и общеаффиксальные выборки; классифицировать лексику по структурно-морфным моделям; создавать алфавитно-частотные корневые и аффиксальные словари, представленные на интернет-портале www.mova.info.

Ключевые слова: Морфемно-словообразовательная база данных, морфемный анализ, словообразовательный анализ, Корпус украинского языка, морфемный сегментатор украинского текста, словообразовательное гнездо.

УДК 811.161.2'36

Ірина Ярошевич, канд. філол. наук, доц.
КНЕУ імені Вадима Гетьмана, Київ

ТЕРМІНОТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИСТІВ ПЕРІОДУ XVI–XVII СТ. (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД)

У статті порушено проблему теоретичного осмислення й опрацювання основних понять морфології як одного зі складників граматики у працях українських мовознавців старої доби. Зокрема, простежено еволюційні процеси у вивченні частин мови, морфологічних категорій і форм та термінологічне їх вираження.

Ключові слова: морфологія, частини мови, морфологічна категорія, термін, морфологічна термінологія.

До важливих завдань мовознавчої науки в галузі вивчення окремих терміносистем та підсистем належить простеження шляхів їхнього формування, визначення основних етапів у процесі розвитку мови й науки про неї. Як зазначають дослідники, граматична думка, об'єктом якої є структура мови як окремого феномена, виникає передусім у зв'язку з потребами нормалізації літературної мови [Німчук 1985 : 4]. Ці потреби глибоко усвідомлювали граматисти в усі періоди функціонування української мови, починаючи від найдавніших часів до сьогодення. Адже зі ступенем розвитку мови й науки про неї на кожному з його етапів виникають усе нові й нові проблеми в дослідженні мовних явищ, які потребують чіткої дефініції, однакового розуміння лінгвістичних понять, вироблення й систематизації термінологічних найменувань цих понять, кодифікації й запровадження їх у наукову практику.

Методологічною основою наукових пошуків у різних галузях знань, у тому числі й у мовознавстві, є розуміння теоретичних засад сучасних досліджень у тісному зв'язку з теоретичними надбаннями минулих епох, засвідченими писемними джерелами, матеріал яких дає змогу широкому колу дослідників-мовознавців спостерігати сталі й динамічні процеси в історії розвитку української літературної мови на всіх її рівнях протягом різних періодів функціонування, відкриває можливість простеження внутрішнього зв'язку між явищами мови у їх послідовності, сприяє з'ясуванню причин виникнення змін у їхньому вивченні та термінологічному вираженні. Мовознавці свідомі того, що "синхронний стан мови глибоко збагнути можна лише через пізнання

закономірностей змін мови в часі; саме тому історична парадигма в лінгвістиці зберігає пріоритетність і в добу оновлення дослідницьких напрямів у мовознавстві” [Гриценко : 5].

Досліджуючи шляхи формування української літературної мови, відомий славіст Ю. Шевельов зазначав, що літературна мова “виростає зі співпраці визначних і менш визначних сучасників і з переємності досвіду й змагань поколінь” [Шевельов : 7]. Це висловлювання вважаємо актуальним і щодо визначення ролі першоджерел у випрацюванні теоретичних засад граматичної думки в Україні, осмислення основних її понять та термінологічного їх вираження.

Кінець XVI й особливо XVII ст. учені слушно вважають важливим періодом в історії розвитку граматики як науки. Відомий учений-енциклопедист, дослідник історії становлення й розвитку української граматичної термінології І. Огієнко зазначав, що в цей період в Україні “пишним цвітом <...> зацвіла наука, а разом із нею і граматична література” [Огієнко 1908 : 95], і далі: “<...> наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назв” [Огієнко 1935 : 493].

У цій статті зосереджено увагу на проблемі осмислення й випрацювання теоретичних засад одного з найважливіших і невід’ємних складників граматики – морфології, її понять, позначуваних відповідними термінами, на матеріалі перших граматичних праць найдавнішого періоду в історії українського мовознавства. Метою дослідження є розгляд частиномовної класифікації слів й інвентаризації властивих виокремлюваним частинам мови морфологічних категорій і форм, а також простеження еволюційних процесів у термінотворенні; водночас передбачено виявити ті зміни, які спостерігаємо на сучасному етапі в розвиткові теорії й практики морфології у зв’язку з поглибленим вивченням морфологічних одиниць та різними науковими підходами, що характеризують стан сучасного мовознавства.

Глибоко усвідомлюючи важливість писемних джерел для вивчення історії мови й окремих її рівнів, у другій половині минулого століття українські мовознавці активізували свою діяльність на видання і лінгвістичний опис різножанрових пам’яток української мови старої доби, у тому числі й перших граматичних праць.

Найдавнішою граматичною працею на слов’янських землях, у якій уперше в славістиці, а отже, й українському мовознавстві закладено перші цеглини в підвалини найзагальнішої теорії морфології, вважають трактат “О осмихъ частехъ слова” (далі – Трактат), датований у східнослов’янських списках XVI–XVII ст. [Ягич : 311–365]. У Трактаті здійснено найзагальніший опис основних морфологічних одиниць – частин

мови – згідно з класичною давньогрецькою традицією, перенесеною на слов'янський мовний ґрунт.

За спостереженням відомого історіографа українського мовознавства В. Німчука, цей трактат є першою спробою “пристосувати вчення греків і візантійців до слов'янського мовного матеріалу, осмислити особливості слов'янської морфологічної системи, виробити слов'янську мовознавчу термінологію” [Німчук 1985 : 30]. Причому, як зауважує вчений, “усі грецькі терміни в трактаті перекладено, жодного не запозичено в грецькому звучанні”, і далі: “слов'янський граматист не сліпо калькував грецькі терміни, а перекладав їх згідно з тодішнім розумінням класів слів, даючи відповідні найабстрактніші слов'янські відповідники до грецьких термінів” [Німчук 1985 : 23].

У цьому Трактаті подано такі слов'янські назви частин мови: *имя* (крім іменників, цим терміном тривалий час позначали прикметники числівники і деякі займенникові слова), *рѣчь* (на позначення дієслова), *мѣсто имени* (на позначення займенникових слів), *нарѣчіє* (прислівник), *причастіє* (дієприкметник), *предлогъ* (прийменник), *союзъ* (сполучник) і *различіє* (термін, яким позначено невластивий слов'янським мовам артикль). Звернемо увагу на те, що, розподіляючи слова за частинами мови, слов'янський граматист оминає важливе теоретичне питання, пов'язане з визначенням критеріїв, за якими здійснено цей поділ. Цієї проблеми не зачіпають і автори граматики кінця XVI–XVII ст. Л. Зизаній, М. Смотрицький, І. Ужевич: вона постане на пізнішому етапі розвитку граматичного вчення про слово в результаті поглибленого вивчення його лексико-граматичних і функційних ознак. Привертає увагу той факт, що в граматичних працях зазначеного періоду найбільше місця відведено морфології, розділові граматики, позначуваного терміном *етимологія*, що не відповідає сучасному розумінню цього поняття. У морфології, стверджують дослідники, “укарбовано розмаїття й неповторні вияви мовної структури”, саме вона в подальшому стала “випробову нових граматичних концепцій і творчих пошуків” [Вихованець 2004 : 6].

Поділ у Трактаті слів на окремі частини мови та їх термінологічне позначення використали автори давніх граматики, у яких із позицій тогочасної лінгвістичної науки значно розширено теорію морфології, конкретизовано розуміння основних її понять і категорій, досить широко представлено парадигматику морфологічних одиниць, удосконалено термінологію. Динаміку цього процесу в розбудові й удосконаленні теорії і практики морфології виразно засвідчують праці українських граматистів старої доби – створена викладачами й студентами Львівської братської школи “Грамматика доброглаголивого еллино-

словенського языка” (умовна її назва “Грецько-словенороська граматика”, або “Адельфотес”, далі – Грам. 1591), “Граммати́ка словенска” Л. Зизанія (далі – Грам. 1596), “Граммати́ки славенскія правилное синтаґма” М. Смотрицького (далі – Грам. 1619) та “Грамматы́ка словенская” І. Ужевича (далі – Грам. 1643). У контексті зазначених граматичних праць, присвячених описові граматичної структури церковнослов'янської мови, граматику І. Ужевича варто розглядати дещо особібно, оскільки, незважаючи на її назву, учені справедливо вважають першою у вітчизняній науці грамати́кою староукраїнської мови [Жовтобрюх 1976 : 167–169]. Хоча церковнослов'янську і рідну староукраїнську мову автор вважав різновидами однієї мови, насправді він описував тогочасну систему української мови [Німчук 1985 : 155; Жовтобрюх 1982 : 51–58]. Автори зазначених граматик виявили новаторський підхід у вдосконаленні лінгвістичної термінології, випрацюваної в Трактаті. Зокрема, у Грам. 1591 та Грам. 1596 двослівний термін *мѣсто имени* Трактату замінено однослівним *мѣстоимя*, а багатозначний термін *рѣчь* – терміном *глаголь*. Ще далі від своїх попередників пішов М. Смотрицький у термінологічному вираженні частин мови. Зберігши традиційно виокремлювані вісім частин мови, він свідомо відійшов від грецької схеми, передусім вилучив із їхнього складу *различіє* (артиклъ), замість нього вчений увів поняття *ви́гук* як окремої частини мови, позначивши його терміном *междо́метіє* (Грам. 1619). На позначення займенника запроваджено модифікований термін *мѣстоименіє*. Ці ж вісім частин мови, у тому числі й *ви́гук* (*interfectio*), досить стисло аналізує й І. Ужевич.

Починаючи з Трактату, основну увагу граматисти середньовіччя зосереджують на описові двох основних класів слів – імен і дієслів, та це й зрозуміло, адже саме в цих класах виявлено найбільшу кількість морфологічних категорій та широку парадигматику форм, на позначення яких випрацювано такі терміни, більшістю із яких послуговувалися у своїх дослідженнях українські граматисти майже до середини ХІХ ст., коли постала нагальна потреба створення своєї, власне української наукової граматичної термінології на живомовній народній основі.

У Трактаті здійснено також поділ імен за родами (*имена мужеско, женсько, среднее*), за числами (*число единствено, двойствено, множествено*) та за відмінками. Терміни *рід* і *число* збереглися і в сучасній українській термінології, а для позначення категорії відмінка в Трактаті використано паралельно два терміни – *па́деніє* і *паде́жь*, які, на думку дослідників, є не досить вдалимими через незрозумілість змісту цього граматичного поняття [Москаленко : 102], тоді як насправді його

семантичну структуру пов'язують зі значенням 'міняти, змінювати' (йдеться про зміну закінчень у формах імен) [Ярошевич : 107]. У Грам. 1591 відкинуто термін *паденіє* і послідовно вживано лише термін *падежъ*, що його фіксують і подальші граматики – Грам. 1596 та Грам. 1619. До речі, цей термін та більшість створених українськими граматастами інших термінів є нормативними в російському мовознавстві.

Категорія відмінка у Трактаті представлена п'ятикомпонентним складом (на відміну від сучасного семикомпонентного). На позначення назв відмінків у ньому випрацювано такі терміни: *права* (називний), *родна* (родовий), *виновна* (знахідний), *дателна* (давальний) і *звателна* (кличний). Принагідно зауважимо, що саме з цієї найдавнішої праці вже можна говорити про виокремлення кличного відмінка як однієї з грамем відмінкової системи української мови. У Грам. 1591 теж п'ять відмінків, проте в ній удосконалено їхні назви: замість відмінка *права* вжито термін *именовный падежъ*, дещо модифіковано й назви інших відмінків – *родный, дателный, виновный, звателный*. Саме в цій граматиці імена вперше поділено на п'ять відмін, що було значним кроком уперед у вивченні особливостей словозміни імен. На позначення поняття *словозміна* до наукового обігу введено термін *склоненіє*. Цим терміном оперує й Л. Зизаній (Грам. 1596), при цьому систему відмінків розширює ще одним компонентом – орудним відмінком, на позначення якого створює термін *творителный падежъ*, отже, система відмінків стає шестикомпонентною. Заслуговує на увагу той факт, що Л. Зизаній хоч і не виділяв місцевого відмінка, проте специфічні його форми подав у давальному відмінку через збіг флексій цих відмінків у двоїні та багатьох іменників у формі однини [Німчук 1985 : 75]. Виділення місцевого відмінка пов'язують із ім'ям найвидатнішого граматаста середньовіччя М. Смотрицького, який уперше в українському мовознавстві теоретично осмислив й обґрунтував семикомпонентний склад відмінкової системи, що досі зберігається в сучасній українській літературній мові. На позначення місцевого відмінка вчений запровадив термін *сказателный падежъ*. І. Ужевич виділяє ті ж відмінки в однині й множині, крім місцевого. Форми місцевого відмінка, засвідчені ілюстративним матеріалом, учений розглядає у складі давального відмінка, водночас уводить поняття так званого *несталого відмінка*, що самостійно не вживається, а лише у поєднанні з прийменниками (Грам. 1643). Без сумніву можна говорити, що йдеться саме про місцевий відмінок. До речі, і в сучасному мовознавстві була спроба вилучення із відмінкової системи цього відмінка на тій підставі, що його

семантичне навантаження нейтралізується в ньому прийменниками [Вихованець 1984 : 25–30].

Порівняно з надто стислим описом морфологічних категорій імен у Трактаті, значно розширено його в Грам. 1591. Зокрема, в теоретичній частині словенороського тексту ще немає конкретного поділу імен на відміни. В. Німчук пояснює це тим, що автори цієї граматики помітили відсутність закономірностей у граматичному оформленні груп слов'янських відповідників до груп грецьких слів, що свідчить про творчий підхід її авторів до розв'язання мовних проблем [Німчук 1985 : 53].

Першу спробу поділу імен на відміни здійснив Л. Зизаній, згрупувавши їх за десятьма типами відмінювання (Грам. 1596 р.). Проте, як зауважує В. Німчук, запам'ятати і засвоїти розподіл іменників на відміни було нелегко, оскільки, визначаючи кожную з них, перед парадигмами учений наводив флексії не тільки називного, а й усіх інших відмінків однини [Німчук 1985 : 76]. При цьому поряд із церковнослов'янськими формами Л. Зизаній дуже часто подавав живомовні українські, нерідко як основні.

Власне науковий опис п'яти типів відмінювання імен із відповідною характеристикою особливостей кожного з них та широко ілюстрованою парадигматикою спостерігаємо в граматиці М. Смотрицького (Грам. 1619). До перших чотирьох відмін за характерними ознаками (належністю до певного роду і за закінченнями) віднесено іменники, а до п'ятої – прикметники, що мають різні закінчення за родами; при цьому вчений наводить зразки відмінювання основних значеннєвих розрядів прикметників твердої і м'якої груп. У п'ятій відміні “*имень прилагательныхъ*” М. Смотрицький наводить приклади відмінювання й деяких розрядів числівників і займенникових слів, що мають прикметникову словозміну, або які, як і прикметники, субстантивувалися. Це наводить на роздуми, що вчений уже відчував специфіку зазначених класів слів порівняно з іменниками, а тому парадигми їх подав у кінці параграфа, присвяченого словозміні імен. Тим самим учений фактично накреслив шляхи виокремлення прикметника і числівника як самостійних частин мови. Теоретично осмислений і доказово обґрунтований поділ іменників на чотири відміни в основних рисах зберігся і в сучасних граматиках української мови. Ті ж, що мають прикметникове походження і які М. Смотрицький зараховував до п'ятої відміни, у сучасних граматиках не належать до жодної з відмін – “вони зберігають усі ознаки ад'єктивної словозміни у формах однини і множини” [Сучасна 2002 : 310].

Чи не вперше в українському мовознавстві в Грам. 1591 запроваджено термін на позначення флексії у виокремлених зі складу імен

прикметниках і числівниках, що зафіксовано у відповідних параграфах – “*О кончаняхъ налагаемыхъ*” (тобто про закінчення прикметників) і “*О числительныхъ*”. Новаторський підхід авторів цієї граматики спостерігаємо у виокремленні й описові категорії ступенів порівняння прикметників та способів творення форм звичайного (*налагаема*), вищого (*разсудительна*) та найвищого (*превосходна*) ступенів. Окремо виділено суплетивні форми (*строптивая*). Три ступені порівняння прикметників та способи творення ступеньованих форм описує також Л. Зизаній. На позначення звичайного ступеня вчений запроваджує термін *положенный*, вищого – *разсудный*, а найвищого – *превышший*. Суплетивні форми позначено терміном *стропотное* (Грам. 1596). Ступеньовання прикметників у зазначених граматах ілюстровано прикладами, що більшою мірою відбивають живе українське народне мовлення, ніж особливості церковнослов'янської мови. Помітним впливом української мови позначена проаналізована М. Смотрицьким церковнослов'янська система творення ступенів порівняння прикметників, у якій збережено створені Л. Зизанієм терміни на позначення ступеньованих форм у дещо модифікованих фонетико-графічних варіантах.

Значно розширено в Грам. 1619 порівняно з попередніми граматами опис числівників і займенників у складі *имень*, у відмінюванні яких М. Смотрицький виявив специфічні особливості, притаманні тогочасній староукраїнській мові. Відмінюванню кількісних числівників учений присвятив останній параграф п'ятої відміни – “*О склонении именъ числительныхъ*”. Відмінювання займенників відповідно до значеннєвих розрядів подано у межах чотирьох відмін. І. Ужєвич у системі числівника спостеріг важливу особливість сполучуваності числівників *один–чотири* з іменниками синтаксичним зв'язком узгодження у формі називного відмінка і зв'язком керування числівника *п'ять* і наступних з іменниками у формі родового відмінка, що відповідає сучасній нормі.

Та найбільше уваги в аналізованих працях приділено дієслову. Із позицій тодішнього розуміння морфологічних категорій уже в Трактаті випрацьовано основні поняття і термінологію дієслова, яку в основному перенесли до своїх граматик мовознавці старої доби, значно удосконаливши її як у теоретичному, так і в термінологічному аспектах. Зокрема, у Трактаті засвідчено такі терміни на позначення дієслівних категорій та її складників: *время* (час) у трьох часових формах – *настоящее*, *будущее*, *мимошедшее*, або *минувшее*; *залогъ* (стан) – *дѣйственный* і *страдалный* (активний і пасивний); *изложение* (спосіб); *видъ*. Ілюстрацій форм категорії способу, за допомогою якої передається воля мовця “*въ повелѣномъ, въ мѣтвенномъ, въ вопросномъ, въ зва-*

телномъ, въ повѣстномъ” уживанні, у Трактаці ще немає. Водночас до дієслівних способів зараховано *изложеніє необачно*, що, за спостереженням автора, не виражає ні особи, ні стану, ні часу. Цим терміном позначено *інфінітив* [Німчук 1985 : 26]. Щодо поняття, позначуваного терміном *видъ*, то не лише в Трактаці, а й у наступних граматиках воно не відповідає сучасному його розумінню, адже пов’язувалося з похідністю та непохідністю дієслова, тобто з його дериваційними особливостями. Щоправда, в Грам. 1596 Л. Зизаній виявив видові відношення в парадигмах дієслівних форм теперішнього і майбутнього часу, протиставлюваних за ознакою доконаності й недоконаності дії, що було важливим кроком уперед у теоретичному осмисленні цієї морфологічної категорії.

Початки осмислення сучасного поняття граматичного виду в слов’янській дієслівній системі вчені пов’язують із ім’ям М. Смотрицького, який хоч і не виділяв цю категорію в сучасному її розумінні, проте вже розрізняв дієслова за характером протікання дії та тісно пов’язував її з часовими формами [Німчук 1985 : 115].

У Трактаці та в Грам. 1591 ще немає поділу дієслів на дієвідміни. На позначення поняття *дієвідміна* створено термін *супроужество*, яким оперував і Л. Зизаній, а пізніше М. Смотрицький замінив його терміном *спряженіє*. Уперше в славістиці на дві дієвідміни (порівняно з тринадцятьма в грецькій мові) поділив дієслова Л. Зизаній, що відповідає сучасній системі дієвідмінювання, хоч критеріїв віднесення дієслів до тієї чи тієї дієвідміни учений ще чітко не визначив. Поділ дієслів на дві дієвідміни за особливостями відмінювання, зокрема за особовими флексіями теперішнього часу, здійснив М. Смотрицький, що було важливим теоретичним здобутком у мовознавстві зазначеного періоду. Цей поділ зберігається і в сучасних наукових і шкільних граматиках слов’янських мов. Зразки дієвідмінювання особово-часових і способових форм ілюстровано живомовним матеріалом поряд із церковнослов’янськими формами. Особливо виразно живомовна стихія панує в зразках дієвідмінювання дієслів у граматиці І. Ужевича (Грам. 1643).

Порівняно з Трактатом і Грам. 1591 детальніше описано категорію способу в Грам. 1596. Раніше створений термін *изложеніє* на позначення поняття дієслівної категорії способу Л. Зизаній замінив терміном *образъ* та виділив у складі цієї категорії такі різновиди: *изъявительный*, або *оуказательный* (дійсний), *повелительный* (наказовий), *желательный*, або *молитвенный* (бажальний) і *непредѣльный* (неозначений), співвідносний із запровадженням у Трактаці терміном *изложеніє необачно*. Як уже зазначалося (і це підтверджується ілюстративним матеріалом), тут ідеться про інфінітив. Звідси, очевидно,

й інша сучасна назва останнього – *неозначена форма дієслова* [Ярошевич : 87]. У Грам. 1596 у переліку способів не засвідчено умовного способу. Його виокремлює поряд із запровадженими Л. Зизанієм способами М. Смотрицький та позначає терміном *сослагательное наклонение*. З цього часу на позначення цієї дієслівної категорії граматики використовували саме цей термін аж до появи власне українського терміна *умовний спосіб* [Ярошевич : 30].

Поняття різновидніюваних та безособових дієслів, позначуваних відповідно термінами *иноскланяемые* і *безличные глаголы*, уперше в слов'янську морфологічну систему введено в Грам. 1591. Учення про безособові дієслова пізніше розвинув М. Смотрицький, спостерігши, що у цьому значенні найчастіше виступають дієслова пасивного стану (тобто з постфіксом *-ся*).

Грунтовніше, ніж у Трактаті, описано в наступних граматиках категорію стану. Крім активного і пасивного стану (відповідно *дѣйствительный* і *страдателный залогъ*), у цій категорії виявлено *средній залогъ*, *посредственный* і *отложный*, ілюстрації до яких засвідчують особливості семантики зворотних дієслів (Грам. 1591, Грам. 1596).

У граматиці М. Смотрицького теж налічується п'ять станів, з-поміж яких виокремлено *общи́й залогъ* у дієсловах із постфіксом *-ся*, значення яких водночас може бути активним і пасивним. До наукового обігу М. Смотрицький увів поняття *перехідності* / *неперехідності дії*, позначивши відповідно термінами *глаголь преходителный* і *самостоятельный*. У граматиках М. Смотрицького й І. Ужевича виявлено в категоріях стану та перехідності / неперехідності ознаки, властиві синтаксичній системі мови, що дало підстави сучасним дослідникам кваліфікувати їх як міжривневі (морфолого-словотвірні-синтаксичні) [Вихованець 2004 : 242–246].

У складі дієслівних категорій Трактату засвідчено також категорії *лица* (особи) та *числа*, ілюстровані часовими формами. Говорячи про те, що дієслово має стільки чисел, скільки й ім'я, автор Трактату спостеріг похідний характер цієї категорії, її залежність від іменника, з яким сполучається дієслово, тож не випадково у сучасних дослідженнях категорію числа разом із категоріями особи і роду (для форм минулого часу та умовного способу) вчені кваліфікують як *невласне-дієслівні* [Вихованець 2004 : 223].

Починаючи з Трактату, за зразком грецьких граматик в окрему частину мови граматики виділяли *причастіє* (дієприкметник), у дефініції якого зазначалося, що цей клас слів має ознаки дієслова й імені, а також має такі категорії: *роди, види, начертанія, числа, падежи, залози, времена, супроужьства*.

Учення про дієприкметник як окрему частину мови, що його сприйняли автори наступних граматик, упродовж досить тривалого часу тяжіло над українськими граматистами. Але, за спостереженням Г. Гнатюк, уже на початку XIX ст. російський філолог О. Востоков науково обґрунтував недоцільність виокремлення дієприкметника в самостійну частину мови [Гнатюк : 21].

Спираючись на виявлену ще в Трактаті подвійну природу дієприкметника, граматисти сучасності заперечують його частиномовний статус, однак по-різному кваліфікують його, а саме: *неособова, недієвідмінювана форма дієслова* [Жовтобрюх 1976 : 364; Грищенко 2002 : 392], *неособове дієслівне утворення* [Суч. укр. літ. м. 1969 : 408], *дієслівний прикметник* [Булаховський : 13], *віддієслівний, відносний прикметник* [Кучеренко 1967 : 12–20; Кучеренко 2003 : 153]; разом із порядковими числівниками і деякими розрядами займенників, що мають прикметникову словозміну, дієприкметники розглядають також як один із різновидів *ад'єктивних слів* [Кучеренко 2003 : 438–458]. У новітніх дослідженнях з морфології дієприкметник розчленовано на дієслівні й прикметникові утворення та розглянуто як в ізольованому вживанні (тобто поза синтаксичним контекстом) у сфері прикметника, так і в синтаксичному контексті як аналітичні форми у сфері дієслова [Вихованець 2004 : 286–288].

Вагомим здобутком у вивченні споріднених за походженням із дієсловом класів слів є введення М. Смотрицьким до наукового обігу поняття дієприслівника, позначеного терміном *дѣепричастіе* та розгляд його як усіченої форми дієприкметника. Дієприслівники, що мають у сучасній українській мові кінцеві формальні показники *-чи, -ши, -вши*, учені вважають колишніми застиглими формами називного відмінка нечленних дієприкметників жіночого роду, що були відомі в давній мові ще з XIII–XIV ст. [Бевзенко : 348; Німчук 1985 : 123].

Значно менше уваги в досліджуваних джерелах приділено традиційно виокремлюваним незмінним частинам мови – прислівнику, прийменнику і сполучнику, а в Грам. 1619 і Грам. 1643 – вигуку. Та це й зрозуміло, оскільки, зважаючи на одноформність і безкатегорійність цих класів слів, у їхньому складі розрізняють лише значеннєві, структурні та функційні розряди. Виняток у цьому плані становить хіба що прислівник, у якому граматисти вже здавна виявляли категорію ступенів порівняння та способи творення ступеньованих форм. Частки як лексико-граматичний клас слів у давніх граматиках учені ще не виокремлювали і розглядали в складі прислівників, хоч уже на той час у їхньому складі налічували численну кількість одиниць із розгалуже-

ною семантикою та розмаїттям виконуваних функцій [Симонова 1982 : 71–74; Симонова 2004 : 47]. У наведених ілюстраціях до розгляду незмінних класів слів у граматиках досліджуваного періоду і в наступних аж до середини XIX ст. спостерігається нечітке їх розрізнення. Зокрема, до опису семантичних розрядів прислівника потрапили деякі сполучники (*неже, яко, что*), прийменники (*безъ, кромѣ*), частки (*се, осе, либой, чи, не, ні, ані*), вигуки (*охъ, цыть, богме*) і навіть дієслівні спосібні форми (*ходи, мню*) тощо (Грам. 1596, Грам. 1619, Грам. 1643). До складу сполучників помилково віднесено також прийменники (*дѣля, ради*) (Грам. 1591, Грам. 1619). Найдетальніше висвітлено семантичну класифікацію прислівників у Грам. 1619, однак через те, що вона була орієнтована на зразки грецьких і латинських граматик, як зауважує В. Німчук, витримати її було важко, а тому деякі прислівники повторюються в різних семантичних розрядах [Німчук 1985 : 127]. Можна припустити також полісемію окремих із них, як це спостерігаємо в сучасній українській літературній мові.

У цілому ж розподіл незмінних класів слів за значеннєвими, структурними та функційними особливостями в граматиках старої доби заклав основи подальшого їх вивчення в сучасній українській літературній мові.

Важливою особливістю ілюстративного матеріалу в описі незмінних частин мови є свідоме використання українських живомовних лексичних елементів поряд із церковнослов'янськими, у чому виявилось прагнення українських мовознавців старої доби наблизити словенороську мову до народного мовлення [Німчук 1985 : 88].

Проаналізувавши граматичні праці мовознавців старої доби, можна зробити такі висновки.

Центральне місце в граматиках XVI–XVII ст. займають проблеми морфології, пов'язані з теоретичним осмисленням і науковим описом її одиниць – частин мови, морфологічних категорій і форм та їх термінологічним вираженням.

На початковому етапі розвитку граматичної думки в Україні вчені послуговувалися здобутками високорозвинених класичних мов – давньогрецької та латинської, пристосовуючи вчення по частини мови як основні морфологічні одиниці та властиві їм категорії і форми до слов'янського мовного ґрунту. Трактат “О осмихъ частехъ слова” і Граматика 1591 р. – це лише перші кроки граматистів в усвідомленні й науковому описі найзагальніших понять морфології та створенні слов'янської лінгвістичної термінології.

Із розвитком мовознавчої науки значно розширюється коло її понять, що знаходить вияв і в розширенні наукової термінології, через

призму якої викреслюється видатна роль граматистів старої доби. У працях визначних діячів вітчизняної мовознавчої науки далекого минулого – Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужевича – уперше в українському мовознавстві викладено теорію морфології, сформульовано сутність основних її понять, створено й удосконалено слов'янську лінгвістичну термінологію, що стала надбанням не лише української, а й інших слов'янських мов. Хоча в описі морфологічних одиниць староукраїнські граматисти орієнтувалися на випрацювану ще в античних граматиках теорію, у своїх працях вони вийшли далеко за її межі, виявили новаторський підхід до вивчення особливостей слов'янської морфологічної системи, цілеспрямовано використовуючи поряд із церковнослов'янським ілюстративним матеріалом живомовний український. При цьому вони ставили за мету не лише лінгвістичний опис граматики, а й унормування, кодифікацію церковнослов'янської мови в її східнослов'янській (швидше – українській) редакції, що було на той час важливим кроком уперед у розвитку тогочасної мовознавчої науки й особливо в поширенні освіти, саме тому їхні граматичні праці використовували як навчальні посібники не лише в Україні, а й поза її межами. А це дає підстави стверджувати, що тогочасне українське мовознавство було на рівні європейської лінгвістики.

Отже, діяльність граматистів старої доби у випрацюванні теоретичних засад морфології (поділу слів за частинами мови, виявлення в них морфологічних категорій із широко ілюстрованою живомовним матеріалом парадигматикою, запровадження слов'янських термінів для їхнього позначення тощо) сприяло подальшому її розвитку, усталенню й уточненню деяких старих теорій та створенню принципово нових стосовно сутності та функціонування її одиниць.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Грам. 1591 – Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка (Адельфотес). – Львів, 1591.

Грам. 1596 – “Грамматика словенска” Л. Зизанія. – Вільно, 1596 // Зизаній Л. Грамматика словенська / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1980. – 190 с.

Грам. 1619 – “Грамматіки славенскія правилное синтагма” М. Смотрицького. – Єв'є, 1619 // Смотрицький М. Грамматика / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1979. – 502 с.

Грам. 1643 – “Граматыка словенская” І. Ужевича. – Париж, 1643 (паризький рукопис); 1645 (арраський рукопис) // Грамматика слов'янська І. Ужевича / Підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К. : Наук. думка, 1970. – 459 с.

Трактат – Трактат “О осмихъ частехъ слова” (див.: Список використаних джерел. 21).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Булаховський Л. А. Дієслово // Підвищений науково-методичний курс української мови : Лекція 6 / Л. А. Булаховський. – К. : НКО Центр. заочн. курси, 1929. – С. 12–25.
3. Вихованець І. Р. Дві версії про місцевий відмінок / І. Р. Вихованець // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 25–30.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І. Вихованця / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Гнатюк Г. М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1982. – 248 с.
6. Гриценко П. Історик української мови І. П. Чепіга // У силовому полі мови / П. Гриценко. – К. : КММ, 2011. – С. 5–12.
7. Жовтобрюх М. А. “Граматыка словенская” Івана Ужевича – пам’ятка староукраїнської літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Слово і труд. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 167–169.
8. Жовтобрюх М. А. Частини мови в “Граматиці слов’янській” І. Ужевича / М. А. Жовтобрюх // Східнослов’янські граматики XVI–XVII ст.: Матеріали симпозиуму. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 51–58.
9. Кучеренко І. К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови / І. К. Кучеренко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 12–20.
10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Видання друге, уточнене й доповнене / І. К. Кучеренко. – Вінниця : Поділля – 2000. – 2003. – 463 с.
11. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології / Н. А. Москаленко. – К. : Рад. шк., 1959. – 224 с.
12. Німчук В. В. Основоположне значення “Граматики” М. Смотрицького у вітчизняному мовознавстві / В. В. Німчук // Східнослов’янські граматики XVI–XVII ст.: Матеріали симпозиуму. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 6–20.
13. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XVI–XVII ст. / В. В. Німчук – К. : Наук. думка, 1985. – 222 с.
14. Огієнко І. Історичний словник української граматичної термінології / І. Огієнко // Записки Українського наукового товариства у Києві. – Кн. 1. – К. : ЗУНТК, 1908. – С. 94–129.
15. Огієнко І. Для одного народу одна наукова термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. – Варшава, 1935. – Ч. II. – С. 491–498.
16. Симонова К. С. Частки в граматичних працях кінця XVI – першої половини XVII ст. / К. С. Симонова // Східнослов’янські граматики XVI–XVII ст. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 71–74.
17. Симонова К. С. До питання про статус службових слів у науковій концепції частин мови / К. С. Симонова // Наук. зап. НаУКМА. – Т. 34. – Філологічні науки. – 2004. – С. 46–50.

18. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / І. І. Ковалик, І. Г. Матвійс, Д. Х. Баранник, В. М. Русанівський та ін.; За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.

19. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Ч. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-є вид., переробл. і допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.

20. Шевельов Ю. Покоління 20-х років в українському мовознавстві / Ю. Шевельов // Слово. – Число 6. – 1993. – С. 8–30.

21. Ягич И. В. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке / И. В. Ягич // Исследования по русскому языку. – СПб. 1896. – Т. 1. – Ч. 3. – С. 311–365.

22. Ярошевич І. Українська морфологічна термінологія XX – початку XXI ст. / І. Ярошевич. – К.: КНЕУ. – 2010 – 195 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.14

Ірина Ярошевич, канд. філол. наук, доц.
КНЭУ имени Вадима Гетьмана, Киев

Терминотворчество украинских грамматистов периода XVI–XVII веков (ретроспективный обзор)

В статье рассматривается проблема теоретического осмысления основных понятий морфологии как одной из составляющих частей грамматики в трудах украинских языковедов давнего времени. В частности, прослежены эволюционные процессы в изучении частей речи, морфологических категорий и форм, а также их терминологическое выражение.

Ключевые слова: морфология, части речи, морфологическая категория, термин, морфологическая терминология.

Iryna Yaroshevych, Ph D, Doc.
Vadym Hetman National Economic University of Kyiv, Kyiv

The Terms of Ukrainian Grammarians of Period of XVI–XVII of Century (Retrospective Review)

The article deals with theoretical understanding and developing basic concepts of morphology as one of the components of the grammar works by Ukrainian linguists of old century. In particular, traced the evolutionary process of learning parts of speech, morphological categories and forms and their terminology expressions.

Key words: morphology, part of speech, morphological category, term, morphological terminology.

УДК 811.161.2'367.2

Ірина Арібжанова, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ФУНКЦІЇ СЛІВ ІЗ ПОДВІЙНИМ ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Стаття присвячена проблемним питанням слів із подвійною залежністю (дуплексивам). Розглядається поняття подвійного підрядного зв'язку, типи дуплексивів за іменними опорними словами, за функцією в реченні (семантико-синтаксичними відношеннями). Поділ дуплексивів на предикативний, означальний та обставинний типи здійснено з урахуванням специфіки співвіднесеності граматичних відношень і зв'язків на рівні структури речення.

Ключові слова: граматична трійка, подвійний підрядний зв'язок, дуплексив, припідметовий дуплексив, придодатковий дуплексив, дуплексив предикативний, дуплексив означальний, дуплексив обставинний, тяжіння.

Поняття членів речення з подвійним підрядним зв'язком, що донедавна залишалося проблемою наукового теоретизування лінгвістів, нині почали вводити в описову граматику й запроваджувати в практику навчання вишівських шкіл. Однак разом із новим поняттям у навчальну літературу перейшли і його різнотлумачення. Розходження стосуються, у першу чергу, питання про суть самого поняття подвійного зв'язку, розглядуваного досить широко – “на різних рівнях синтаксичного аналізу, між різними компонентами словосполучень, простих, ускладнених і складних речень, за різних синтаксичних умов і в неоднакових формах” [Кононенко : 31] або розглядуваного стосовно власне словесних зв'язків, коли в реченні одне слово формально залежить від двох – на рівні членів речення [Чеснокова 1980 : 67].

За “широкого”, “різнорівневого”, аналізу до подвійно залежних компонентів відносять абсолютно різні мовні факти, у тому числі з формально одиночною залежністю аналізованого об'єкта, наприклад: члени речення, які, на думку автора, мають “двоїсте синтаксичне значення” – “атрибутивно-об'єктне” або таке, що “поєднує функції означення та обставини” (полк *Самієва*, вогни-ки в полі, вуса *вгору*); прислівники “у функції обставини й означення” (обережно *ступав*, *ніяково* посміхнувся); відокремлені другорядні члени речення з “додатковими напівпредикативними

відношеннями” (*Давид, схвилюваний, [узявся...]; глибинним будучи і пружним, [...я] володію...*); порівняльні “звороти, які встановлюють відношення не з одним, а з двома компонентами” (*наче хмара, ворухнулись коні*) тощо [Кононенко : 31–37]. У більшості з цих випадків дослідники замінюють поняття подвійного зв’язку поняттям синкретичних відношень (фактично, ідеться про асиметрію між граматичним змістом (семантико-синтаксичними відношеннями) і граматичною формою (синтаксичним зв’язком) члена речення). Звідси таке трактування: “Найчастіше подвійний зв’язок полягає в тому, що поряд з основним відношенням між стрижневим і залежним компонентами виявляється периферійне, неспецифічне відношення, яке супроводжує і трохи зміщує перше” [Кононенко : 31]; або: члени речення з подвійною залежністю, “здебільшого від предикативного, зрідка від другорядного члена речення”, “одночасно виражають два типи семантико-синтаксичних відношень”, наприклад: “об’єктні та обставинні (об’єктно-обставинні): *Працював інженером* [ким?] – додаток, пор.: *як інженер, по-інженерному* – обставинна семантика” [Дудик : 125].

Об’єктом цього дослідження є функціональні компоненти простого речення, які формально залежать від **двох** (!) опорних для них слів, що в єдності становлять структуру на зразок *він прийшов перший (першим), його зустріли щасливим (щасливо-го), молодим* він подобався всім.

Знову ж таки, однозначної інтерпретації граматичної природи складників таких структурних трійок немає. Єдине, на чому сходяться мовознавці, це розуміння доцільності виокремлення особливого типу членів речення з подвійною залежністю, які “в усій багатоманітності їх формально-граматичних і семантичних виявлень не можуть бути включені в систему традиційно виділених членів речення” [Іваницька 1986 : 105], а отже, мають бути відмежовані від інших членів речення [Слинько 1994 : 140; Томусяк : 7, 14].

Перша розбіжність пов’язана з наданням статусу компонента з подвійною залежністю різним іменним складникам трьохслівної структури.

Відомий погляд, за яким у подвійному синтаксичному зв'язку перебувають іменникові слова: підмет, що поєднується з двома компонентами складного (подвійного) присудка – перший компонент виражений особовими формами повнозначного дієслова, другий – найчастіше власне прикметниками і дієприкметниками (*Босць стояв ошелешений* (О. Гончар)); знахідний відмінок іменника (об'єкт), що поєднується водночас із опорним дієсловом (підрядний зв'язок, форма сильного керування) та напівпредикативним прикметником (двобічний предикативний зв'язок, форма – координація) (*Ми побачили його сумним (сумного)*) [Вихованець 1993 : 33–34, 241–243; Вихованець 1992 : 71, 88–92].

І все ж, більшість лінгвістів дотримуються погляду, згідно з яким “подвійний зв'язок – це одночасне пояснення залежним словом двох стрижневих для нього слів” [Чеснокова 1980 : 67], тобто, по суті, це подвійний підрядний зв'язок. Зрозуміло, що з цих позицій словом з подвійним зв'язком (подвійно залежним словом) буде інше, ніж за попереднім поглядом, ім'я – у нашому випадку йдеться про прикметник: *Босць стояв ошелешений; Ми побачили його сумним (сумного)*. Опорні (головні) для слова з подвійним зв'язком слова – ім'я (іменник, займенник) і дієслово – між собою також перебувають у граматичному зв'язку.

Друга суперечність пов'язана з питанням обсягів імен із подвійним підрядним зв'язком.

Одні лінгвісти до них відносять імена, що залежать від дієслів та всіх інших пов'язаних із дієсловом імен – як з підметовою, так і об'єктною функцією [Чеснокова 1980; Томусяк].

Другі лінгвісти особливістю членів речення з подвійним зв'язком називають одночасне співвідношення їх з обома головними членами речення (з підметом-іменником і присудком-дієсловом), напр.: *На фронт Микола пішов ще хлопцем* (М. Мельник). *Марія оформилася секретарем* [Загнітко : 186–187].

Треті до слів із подвійним зв'язком відносять прикметникові (знахідний, родовий, орудний відмінки), прийменниково-відмінкові, іменникові (як правило, орудний відмінок) форми, що залежать від об'єкта і присудка, напр.: *Місяці війни зробили дівчину зосередженою і децю дорослішою* (Л. Дмитерко). *Я не*

думав зустріти тебе **в такій ролі** (Ю. Збанацький). *Хто мене поставив сторожею серед руїн і смутку?* (Леся Українка) [Слинько 1994 : 140–142].

Так само проблемою є питання про семантико-синтаксичні відношення слів із подвійним зв'язком (функції в структурі речення). Прийнято вважати, що подвійно залежна іменна частина мови бере участь у вираженні подвійних синтаксичних відношень – стосовно опорних імені та дієслова. Такі відношення (чи члени речення з такими відношеннями) називають контамінаційними (пор.: контамінація, лат. *contaminatio* – змішування, від *contamino* – змішую), або суміщеними, конденсованими. Так, у контамінаційних відношеннях вбачають результат поєднання атрибутивних і обставинних чи об'єктних відношень: завдяки подвійності зв'язків виражаються одночасно атрибутивні відношення за рахунок зв'язку з іменем і обставинні чи об'єктні відношення за рахунок зв'язку з дієсловом [Чеснокова : 68]. Подвійні атрибутивно-обставинні відношення позначають ознаку предмета, яка одночасно вказує на обставини, при яких спостерігається ця ознака; атрибутивно-об'єктні називають ознаку предмета, яка одночасно є об'єктом дії і виявляється тільки в результаті цієї дії [Чеснокова : 73; Загнітко : 186–187]. Указуючи на ускладнений характер речень із контамінацією синтаксичних відношень, виразників останніх кваліфікують як “компоненти із напівпредикативним (потенційно предикативним) значенням”, або “асоціативним (другоряднопредикативним) значенням” [Плющ : 142], (пор.: “вторинний присудок” – щодо залежного від об'єкта прикметника [Вихованець 1993 : 242]), і розглядають їх як “проміжну ланку між головними та другорядними членами речення” [Томусяк : 14].

За різним змістом поняття компонента з подвійним зв'язком закріпилися і різні терміни. Досить часто використовують об'єднувальний термін “дулексив” (від лат. *duplex* – подвійний), уведений у науковий обіг Лілією Чесноковою (дослідниця ще послуговувалася терміном “дієслівно-іменний визначник”) [Чеснокова 1972 : 132–134].

Для залежного від обох опорних головних членів речення компонентів використовують терміни: “призв'язковий компо-

нент”, якщо включають його у структуру складеного іменного присудка з речовою (повнозначною) зв’язкою, що разом із зв’язковим компонентом є цілісним словосполученням (ця думка хоч і поширена в граматиці [Пешковский : 225; Шахматов : 221; Сучасна : 175], але не загально визнана); за іншим поглядом, припідметову сполуку дієслова із словоформою з подвійним зв’язком розглядають як розчленовану і вказують на доцільність виділення “предикативного означення” [Потебня : 122; Смагленко], “другорядного присудка” [Потебня : 378], “подвійного присудка” [Овсяннико-Куликовский : 84].

Для залежних від іменного об’єкта і дієслівного присудка дуплексивів використовують ще термін “поширювачі з двоспрямованими відношеннями” [Слинько 1994 : 140].

Визначення формально-граматичних і семантико-синтаксичних ознак реченнєвих компонентів із подвійним підрядним зв’язком будують на розумінні того, що:

1. Члени речення з подвійною залежністю виявляють зв’язки в **граматичній трійці**.

Аналіз функціональних компонентів речення не можливий поза реченням. Для зручності дослідження й опису компонентів речення виокремлюють його фрагменти, які являють собою семантико-структурні поєднання слів – словосполучення: функція будь-якого слова може бути виявлена лише у граматичних відношеннях і зв’язках із іншими словами. За використання словосполучення як операційної одиниці його обсяги (дво-, три- і більшеслівність) актуалізуються залежно від потреб граматичного аналізу. Зазвичай достатньою, а отже, найоптимальнішою для аналізу є мінімальна двослівна сполука.

Подвійний підрядний зв’язок реалізується в мінімально трислівній сполуці. Ю. Шевельов дво- і трислівні словосполучення як мінімальний синтаксичний препарат, за допомогою якого найлегше виявити граматичний зв’язок, назвав **граматичною парою і трійкою** [Шевельов : 103]. За Шевельовим, трійка “буває, коли якесь повнозначне слово заходить у повноцінний смисловий зв’язок з другим повнозначним словом тільки при тій умові, якщо приєднується до їхнього зв’язку ще й третє повно-

значне слово, хоч увесь зворот у цілому не є якимсь усталеним словосполученням. З такої трійки на перший погляд можна було б зформувати дві пари, але вони були б установлені чисто формально, бо зв'язок першого з другим тут зумовлений їхнім взаємним зв'язком з третім. Ось кілька прикладів граматичних трійок: “Його ліжко стояло *прибране*” (Неч.); “Він їхав *перший*” (Мирн.); “У неї три роки тому помер “її” та залишив купу злиднів і *три малих лобурі*” (Самч.)” [Шевельов : 103] та: “Що не кажи, а *Галя – дівчина гарна!* (Мирн.)”; “*потужні трактор і комбайн, розглянений і нерозглянений плани*” [Курс : 11, 12].

2. **Дуплексив** – термін для позначення слова з подвійним підрядним зв'язком. Дуплексив – це **поняття** слова, якому властивий один із типів підрядного **зв'язку** (подвійний, протиставлений одиночним виявам підрядності), а не члена речення (пор., напр.: означення – член речення з означальними відношеннями, присудок – член речення з предикативними відношеннями і под. – та – дуплексив – член речення з подвійним зв'язком).

3. Функції слів у реченні встановлюються на основі семантико-синтаксичних відношень цих слів до інших слів, з якими вони мають зв'язок. Функціональна специфіка дуплексива полягає у його відношенні до одного з опорних слів граматичної трійки в межах речення ([вона] *прийшла*¹ + *щасливою*; [зустріли] *її*¹ + *щасливою*) чи до речення в цілому (*дитиною* + *він любив лазити по деревах*). У синтаксичній літературі віднесеність члена до слова (одночлена) дістала кваліфікацію **прислівного** вияву підрядності, а віднесеність до речення (багаточлена) – **детермінантного** характеру зв'язку [Шведова; Вихованець 1975 : 33].

4. Функції дуплексива з прислівним характером зв'язку встановлюються в парі з опорним словом, до якого дуплексив тяжіє (1) і з яким утворює смисловий двочлен для другого опорного слова (2) трійки: *вона*² + (*прийшла*¹ *щасливою/щаслива*); *зустріли*² + (*її*¹ *щасливу/щасливою*). Особливий тип зв'язку – **тяжіння** – вивів Ю. Шевельов. У розумінні вченого тяжіння, за якого “зв'язок першого слова з другим зумовлений його зв'язком з третім”, “в основному становить собою граматичну пару з дієслова і прикметника (дієприкметника або займенника-при-

кметника), узгоджуваного з першим у числі та роді; із смислового боку цей зв'язок означає, яким є предмет-підмет у момент здійснення приписуваної йому присудком дії: *прийшов веселий, ходив замислений, слухає вдоволений*” [Курс : 11, 15].

Подвійний підрядний зв'язок властивий словам граматичної трійки типу I) *він прийшов першим (перший)* і II) *його бачили першим (першого)*. Він полягає в тому, що одне слово залежить від двох, поєднаних між собою підрядним зв'язком, опорних слів:

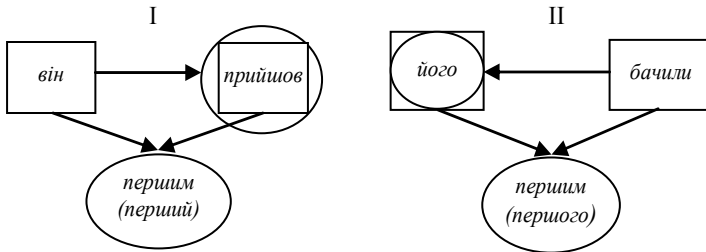

Схема 1

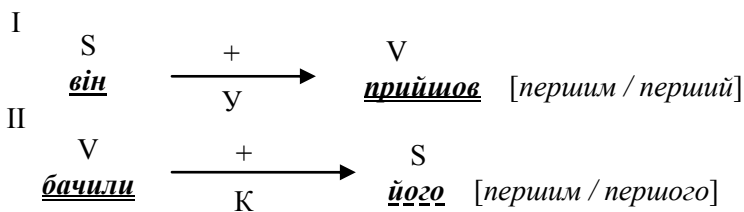
Іншими словами, подвійний зв'язок можна визначити як зв'язок залежного слова – дуплексива – зі словами граматичної пари (підрядної сполуки двох слів).

Дуплексив, окрім прикметника (прикметникового слова – власне прикметника, прикметникового займенника, дієприкметника, порядкового числівника) (а), може виражатися іменником (б) та прийменниково-іменниковою сполукою (в); опорні для дуплексива слова – компоненти граматичної пари – виражаються дієсловом та іменем (іменником, особовим займенником), на-пр.: а) *Ішов^V я^S **спраглий**^{Adj} спрагою пустель* (Л. Костенко). *Здавалося, Сива груша^S співає^V **сама**^{Adj}, аж страшно!* (М. Вінграновський). *Другого дня тато повів^V мене^S **обстриженого**^{Adj} до школи* (М. Стельмах). *Сивоок^S стояв^V у своїй десятиці **третім**^{Adj}* (П. Загребельний); б) *І ту осяйність^S я назвав^V **любов'ю**^S* (А. Мойсієнко). *Антон^S служив^V **писарем**^S колись* (Г. Тютюнник); в) *[Я^S] Іду^V в захопленні й нестямі^{PrapS}, весни розспіваної князь (Б.-І. Антонич). Та й хату^S покинули^V **без догляду**^{PrapS}*

(Панас Мирний) (де, V – дієслово, S – іменникове слово (власне іменник, особовий займенник), Adj – прикметникове слово, PraepS – прийменниково-іменникова сполука). Таким чином, з погляду морфологічного вираження подвійний зв'язок виявляє себе в одночасній підпорядкованості іменної частини мови дієслову та іменнику / займеннику.

Залежність дуплексива від опорних для нього дієслова та імені як компонентів граматичної пари є спільною формальною властивістю граматичних трійок.

Однак, як це видно зі Схеми 1 і наведених вище прикладів, напрямок підрядного зв'язку між іменем і дієсловом буває різним: в одних випадках дієслово залежить від імені, в інших – навпаки, ім'я залежить від дієслова. Отже, за спрямованістю підрядності між опорними дієсловом та іменем вирізняються два типи граматичної трійки. Перший тип становлять сполуки, у яких опорна пара виражена іменно-дієслівною сполукою (зі зв'язком узгодження); до другого типу належать трійки з опорною дієслівно-іменною парою (зі зв'язком керування). Окрім формальної відмінності, іменні компоненти опорної пари у трійці різняться за функцією в реченні: у першому типі – з іменно-дієслівною парою – ім'я виконує роль підмета (підметова трійка), у другому типі – з дієслівно-іменною парою – імені властива функція додатка (додаткова трійка); дієслово в обох типах є присудковим членом:

(Тут і далі: У – узгодження, нУ – неповне узгодження, К – керування, П – прилягання)

Схема 2

Подвійна залежність дуплексива поєднує зв'язки узгодження (з іменем) і керування або прилягання (з дієсловом):

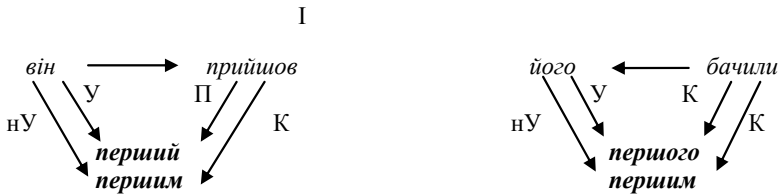

Схема 3

Так, подвійний зв'язок дуплексива прикметникового вираження є сумою зв'язків: 1) узгодження прикметника з іменником (неповного, якщо прикметник має форму орудного відмінка: узгодження відбувається тільки в роді та числі); 2) керування здійснюється дієсловом, коли залежний прикметник має форму непрямого відмінка; коли ж прикметник має форму називного відмінка, то зв'язок з дієсловом здійснюється без участі форм словозміни, тобто реалізується зв'язок прилягання.

Випадки подвійного зв'язку з неповним узгодженням (при вираженні залежного слова орудним відмінком) пояснюють тим, що форми словозміни залежного слова ніби роздвоюються у своїх функціях: слово однією частиною своїх граматичних категорій виражає залежність від одного слова, другою частиною – від другого [Чеснокова 1980 : 67].

Подвійний зв'язок, а отже, граматичні трійки виникли в результаті об'єднання (контамінації) двох реченнєвих структур в одну. Підметові трійки, у яких дуплексив стосується того самого предмета (у функції підмета), що й дієслово, утворилися з речень із тим самим суб'єктом: 1а) *Йшов я спраглий* = *Я йшов* + *Я спраглий* (*Я був спраглим*); 1б) *Малим я пішов до школи* = *Коли я був малим* + *я пішов до школи*. Додаткові трійки, у яких дуплексив стосується одного предмета (у функції додатка), а дієслово – іншого (у ролі підмета), походять від речень із різними суб'єктами: 2а) *Тато повів мене обстриженого до школи* = *Тато повів мене до школи* + *Я обстрижений* (*Я був обстриженим*); 2б) *Малим мене батьки віддали до школи* = *Коли я був малим* + *батьки віддали мене до школи*. У першому випадку трійка відома під назвою “односуб'єктна дуплексивна конструкція”, у другому – “двосуб'єктна дуплексивна конструкція” [Томусяк : 8].

Функція припідметових і придодаткових дуплексивів залежить від того, вступає дуплексив у відношення зі словом речення (причленний, прислівний компонент) чи з реченням у цілому (приреченнєвий, детермінантний компонент). Прислівні дуплексиви виконують функцію предикативну (припідметовий тип – 1а) і напівпредикативну означальну (придодатковий тип – 2а); приреченнєві дуплексиви є обставинними членами речення (обидва типи – 1б, 2б).

Дуплексив предикативний. Це дуплексив підметової трійки, що займає позицію присудкового члена речення. Семантична віднесеність дуплексива і дієслова до того самого предмета-підмета, тісніший зв'язок дуплексива з дієсловом (дуплексив тяжіє до дієслова), семантику якого доповнює, указує на предикативну функцію дієслівно-дуплексивної цілісності, у якій дієслівний компонент виконує функцію вираження граматичного значення присудка, а дуплексивний – функцію вираження основної лексичної семантики. На рівні зв'язків форма припідметового дуплексива відображає подвійну залежність: *він + перишій* та *прийшов + перишим*; на рівні відношень між членами речення – віднесеність до предмета-підмета у єдності з дієсловом: *він + прийшов перишим*. Пор.: “Компонент із потенціально-предикативним значенням у реченні ослаблює свій прислівний зв'язок із підметом <...> і семантично тяжить до присудка” [Плющ : 144].

Функція дуплексива підметової трійки – це функція призв'язкового компонента у структурі складеного іменного присудка, тобто предикативна функція. Разом із дієсловом дуплексив утворює двочлен – цілісну сполуку з доповнювальними (комплетивними) відношеннями. За типовою формою вираження – називним чи орудним відмінком – призв'язкові іменні компоненти ще називають називним предикативним (другим називним) та орудним предикативним. Напр.: *Ти мені приснився уночі **живий!*** (Ю. Яновський). *Антон служив **писарем** колись* (Г. Тютюнник). За частотним критерієм першість займає орудний предикативний (20 відсотків від усіх форм вираження); прийменниково-іменникові призв'язкові компоненти формуються прийменниками *без* (без + S_{gen}), *за* (за + S_{acc}), *під* (під + S_{acc}),

з (з + S_{ins}), у (у + S_{loc}) [Томусяк : 7] (де gen – род. відм., асс – знах. відм., ins – ор. відм., loc – місц. відм.).

Зазвичай до призв'язкових дуплексивів відносять імена (прийменниково-іменні сполуки), які утворюють двочлен зі зв'язкою-дієсловом повнозначним, що протиставляють власне зв'язкам із абстрактною чи напіваабстрактною семантикою. На думку П. Леканта, у таких присудках одночасно виражаються дві ознаки – активна (дія) і пасивна (якість, стан) [Лекант : 38]. На смислову особливість призв'язкових імен указували О. Потебня та Ю. Шевельов. О. Потебня, порівнюючи присубстантивне означення (“*босая* (опред.) *девица* *вышла на мороз*”; “*девица, босая* (приложение), *вышла на мороз*”) з “атрибутом у присудку” (“*девица* *вышла босая* (атриб. в сказ.) *на мороз*”), останній схарактеризував як “ознаку, що виникає разом із дією чи за допомогою (посредством) неї” (пор.: означення позначає ознаки, “уже дані в означуваному раніше, ніж виникає дія”) [Потебня : 122]. Ю. Шевельов, розкриваючи суть зв'язку тяжіння, наголосив, що зі “сміслового боку цей зв'язок означає, яким є предмет-підмет у момент здійснення приписуваної йому присудком дії” [Курс : 15] (пор.: “Прикметник є <...> предикативний атрибут тільки тому, що ознака його уявляється виниклою в підметі одночасно з діяльністю цього останнього” [Потебня : 488–489]).

За семантикою (або типом діяльності підмета-суб'єкта) “повнозначні” зв'язки-дієслова у структурі складеного іменного присудка розподіляють на групи: 1) зі значенням руху (*ходить, тікати, рушати, їхати; іду схвильований, біг сам*); 2) зі значенням стану, зокрема: тимчасового перебування в стані або переходу з одного стану в інший (*встати, родитися, зупинитися, впасти; ріс здоровим, прокинувся свіжим*); 3) зі значенням діяльності, існування (*жити, працювати; служив за наймита*); 4) зі значенням мовлення (*сказати, промовити, доповідати, питати; заговорив першим*) [Христіанінова : 38] (див. також [Томусяк : 8–9], де, окрім зазначених, ще виокремлені групи: зі значенням конкретної фізичної дії – *молотив сам*, зі значенням сприймання – *побачив перший*, зі значенням називання, ідентифікації – *зватися дочкою*).

І. Кучеренко пояснює здатність таких (“повнозначних”) дієслів виконувати функцію зв’язки особливістю їхньої семантики. За теорією рівневої семантики слів, розробленою ученим, “узагальненість значень цих дієслів набуває такого високого ступеня, що часто вони вважаються недостатніми виразити основний зміст присудка”; із узагальненістю семантики також пов’язана “відсутність логічного наголошення” дієслова в реченні. Рухомість реального значення дієслова від визначеного до узагальненого підтверджується конкретними прикладами речень (“конкретне вирішення цього питання, – стверджує Кучеренко, – справа синтаксису”), коли те саме дієслово виконує роль простого (самостійного) присудка (рівень визначеної семантики) або зв’язки у структурі складеного присудка (рівень узагальненої семантики) [Кучеренко : 322–328].

Подвійний характер зв’язку імені при повнозначному дієслові (попри неоднозначну кваліфікацію функції як імені, так і дієслова), сучасними дослідниками визнаний. Проте поза увагою лінгвістів залишається питання зв’язку імен при інших дієсловах, тобто при так званих власне зв’язках, які, як прийнято вважати, “беруть мінімальну участь у вираженні семантичного змісту” складеного іменного присудка (наприклад, *бути, стати, залишатися, лишатися, означати, становити, зоставатися, робитися*), а то й “позбавлені лексичного значення” (*бути*) [див.: Іваницька 1975 : 67]. Покликаючись на теорію рівневої семантики, можемо стверджувати, що “ці дієслова не позбавлені повністю конкретного значення, що видно передусім на випадках, коли вони виступають присудками в реченнях самостійно” [Кучеренко : 326], а отже, і семантично, і синтаксично не відрізняються від “повнозначних” дієслів. Це стосується і особливостей формального поєднання їх із іншими словами в реченні. Яка відмінність між зв’язками залежного імені в граматичних трійках, скажімо: *Брат був веселий / веселим* – та – *Брат прийшов веселий / веселим* чи: *Сестра стала лікарем* – та – *Сестра працювала лікарем*? Відповідь очевидна: у формально-граматичному плані – за зв’язками – при зв’язковій іменній компоненті у структурі складеного іменного присудка – де дієслово-зв’язка

характеризується узагальненою семантикою – однотипні. Маємо такий самий подвійний підрядний зв'язок залежного імені зі словами опорної граматичної пари: з іншим іменем у функції підмета та дієсловом у функції зв'язки (*брат + веселий, був + веселим*).

Дуплексив напівпредикативний означальний. Це дуплексив додаткової трійки, що займає позицію другорядного означального напівпредикативного члена речення. Семантична віднесеність дуплексива і дієслова до різних предметів, тісніший зв'язок дуплексива з іменем (дуплексив тяжіє до імені), яке він означає і разом із яким як двочлен семантично співвідноситься з дієсловом, указує на специфічну означальну функцію дуплексива: це не просто ознака предмета-дodatка, а ознака, яка приписується цьому предмету в момент дії предмета-підмета, тобто напівпредикативна ознака.

На рівні зв'язків форма придодаткового дуплексива відображає подвійну залежність: *бачили + першим* та *його + першого*; на рівні відношень між членами речення – ознаку предмета-дodatка, сприйману як таку у віднесеності її до присудка разом із означуванним додатком: *бачили* + (*його* + *першого/першим*). Придодаткові дуплексиви переважно вживаються у знахідному чи родовому відмінках (звідси назва – другий знахідний чи родовий) та в орудному відмінку (орудний напівпредикативний) [Слинько 1990 : 9]. Напр.: *Маму застав зігнути над столом при вікні* (І. Вільде). *Освіта робить людину розумною* (В. Сухомлинський). За частотним критерієм орудний напівпредикативний переважає всі інші форми дуплексивів (60 відсотків); прийменниково-іменникові сполуки починаються прийменниками *без* (без + S_{gen}), *на* (на + S_{acc}), *за* (за + S_{acc}), *з* (з + S_{ins}), *у* (у + S_{loc}), *на* (на + S_{loc}) [Томусяк : 7].

Дуплексив обставинний часовий. Обидва типи дуплексивів – припідметовий та придодатковий – можуть характеризуватися виразною обставинно-часовою функцією. Напр.: *Парубком він навчався робити все...* (Марко Вовчок); *Мене вивезено звідти дитиною* (П. Загребельний).

Такі дуплексиви, називаючи часові параметри вираженої реченням події, семантично співвідносні з цілим реченням, як це властиво обставинним детермінантам: *Парубком* (= *коли був па-*

рубком) + він навчався робити все. *Дитиною* + мене вивезено звідти. Формально прив'язані до слова із предикативною функцією (за Є. Куриловичем, віднесеність слова до всього речення означає віднесеність до присудка, оскільки присудок виражає все речення [Курилович : 59]) та другого, іменного вираження, слова опорної граматичної пари.

Із детермінантним характером зв'язку, що відрізняє обставинний дуплексив від інших, прислівних, дуплексивів, очевидно, пов'язана ще одна його особливість – сталість відмінкової форми: темпоральний дуплексив завжди має форму орудного відмінка. Тут паралельні відмінки, як у більшості предикативних й означальних дуплексивів, неможливі. Темпоральний дуплексив характеризується і сталою лексичною семантикою: він виражається іменниками (субстантивованими прикметниками), що називають людину за певним етапом у її житті – чи то віковим, чи то за родом діяльності, чи то за сімейним станом тощо (*немовля, підліток, дівчина, хлопчина, молодиця, баба, дід, малий, молодий, старий, сімнадцятирічний, пастух, школяр, аспірант, неодружений* і под.).

Дослідники відмежовують обставини з подвійним зв'язком від інших членів – власне обставин часу та інших членів-дуплексивів, враховуючи семантичний критерій та спираючись на відмінність у структурній організації речень із цими компонентами, що дозволяє підтвердити дію принципу відповідності лексичного значення слова його синтаксичній функції [Арутюнова : 122]. Зокрема, спостереження засвідчують, що власне обставини часу як факультативні члени речення, характеризуючи будь-яку дію чи процес, можуть стояти при дієсловах різної семантики і виражатися іменниками, прислівниками чи прийменниковими конструкціями темпорального змісту. Темпоральний орудний відмінок, як і інші форми власне часової обставини, перебуваючи з дієсловом у “нетісному зв'язку”, виступає детермінантом предикативного ядра речення (*Виїхав з села раннім ранком*). Проте обставинна семантика орудного дуплексива має іншу якість: “це темпоральне значення об'єктивоване не в числотому (обставинному) вияві, а як ознака стану, що супроводжує

основну предикацію і є одночасно вираженням часу перебігу дії” [Плющ : 146]. Час, який детермінований ознакою стану людини, окреслений “життєвими етапами” її існування, зрозуміло, відображається іменниками з відповідною семантикою – “віку людини чи певної пори в її житті”. Інший характер (якість) відношень зумовлює й інший характер зв’язку орудного відмінка, що вступає в подвійну синтаксичну залежність (див. [Плющ : 145–147]).

Дослідження структур з дуплексивами показує, що пропозиції, співвіднесені з дуплексивним (вторинним) предикатом та дієслівним (первинним) предикатом, у модальній рамці речення “виступають як одне ціле, вони “нанизуються” на одну спільну модально-часову вісь” [Томусяк : 12]. Основні логіко-семантичні відношення, які пов’язують дві пропозиції, – це відношення одночасності. Проте, якщо часова одночасність структур із причленими дуплексивами (предикативним та означальним) спрогнозована часово-модальною семантикою дієслівного присудка, то для речень із детермінантними (обставинними) дуплексивами час дії передбачається часом перебування суб’єкта / об’єкта в певному їх стані. Пор.: *Він прийшов веселий* означає *У той самий час, що прийшов (коли прийшов), він був веселий* – та – *У той самий час, що був малий (коли був малим), він навчався в школі*; а не: **Він прийшов у той самий час, коли був веселим* – та – **У той самий час, коли навчався, був малим*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-грамматические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 283 с.
2. Вихованець І. Р. Синтаксичні зв’язки і семантико-синтаксичні відношення / І. Р. Вихованець // Синтаксис словосполучення і речення (синтаксичні категорії і зв’язки). – К. : Наук. думка, 1975. – С. 29–45.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Дудик П. С. Синтаксис української мови: Підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 380 с.

6. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови: Синтаксис : Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. *Іваницька Н. Л.* Складений присудок як синтаксична структура / Н. Л. Іваницька // Синтаксис словосполучення і речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К. : Наук. думка, 1975. – С. 59–84.
8. *Іваницька Н. Л.* Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 168 с.
9. *Кононенко В. І.* Подвійні синтаксичні зв'язки / В. І. Кононенко // Українська мова і література в школі. – 1975. – № 11. – С. 31–42.
10. *Курилович Е.* Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
11. Курс сучасної української літературної мови. – Т. II: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. – К. : Радянська шк., 1951. – 408 с.
12. *Кучеренко І. К.* Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія / І. К. Кучеренко; І. М. Арібжанова, упорядкування. – Вид. друге, уточн. й доп. – Вінниця : Поділля – 2000, 2003. – 464 с.
13. *Лекант П. А.* Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высш. шк., 1974. – 158 с.
14. *Овсяннико-Куликовский Д. Н.* Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб., 1912. – 357 с.
15. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. Учпедгиз, 1933. – С. 225.
16. *Плющ М. Я.* Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці / М. Я. Плющ. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 362 с.
17. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
18. *Слинько І. І.* Другорядні чи поширюючі члени речення? І. І. Слинько // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 3–11.
19. *Слинько І. І.* Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
20. *Смагленко Ф. П.* Про предикативне означення в українській мові / Ф. П. Смагленко // Українська мова в школі. – 1954. – № 1. – С. 20–24.
21. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
22. *Христіанінова Р. О.* Просте речення в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителя / Р. О. Христіанінова. – К. : Рад. школа, 1991. – 160 с.
23. *Чеснокова Л. Д.* Конструкция с предикативным определением и структура предложения в современном русском литературном языке. – Ч. I / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. пед. ин-та, 1972. – 136 с.
24. *Чеснокова Л. Д.* Связи слов в современном русском языке / Л. Д. Чеснокова. – М. : Просвещение, 1980. – 110 с.
25. *Шахматов А. А.* Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

26. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77–93.

27. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953) / Упорядкування Л. Белея, Л. Нуждак. – К. : Темпора, 2012. – 664 с.

Стаття надійшла до редакції 12.04.14

Ірина Арибжанова, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Функции слов с двойственной подчинительной связью

Статья посвящена проблемным вопросам слов с двойственной зависимостью. Рассматривается понятие двойственной подчинительной связи, типы дуплексивов с учетом именных главных слов, функции в предложении (семантико-синтаксическими отношениями). Разделение дуплексивов на предикативный, определительный и обстоятельственный типы осуществлено с учетом специфики грамматических отношений и связей на уровне предложения.

Ключевые слова: грамматическая тройка, двойственная подчинительная связь, дуплексив, приподлежащий дуплексив, придополнительный дуплексив, дуплексив предикативный, дуплексив определительный, дуплексив обстоятельный, тяготение.

Iryna Aribzhanova, Ph D, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Functions of the Words with Double Hypotaxis

The article discusses the problem questions of the words with double hypotaxis (doublets): the notion of double hypotaxis, types of doublets in aspect of substantive main words, function in sentence (semantic-syntactic relations). The division of doublets into predicative, attributive was made with the counting of the particularity of the correlation of the grammatical relations and connection on the scale of the sentence structure.

Key words: grammatical three-word, double hypotaxis, doublet, pre-subject doublet, pre-objective doublet, doublet predicative, doublet attributive, doublet circumstance, gravitation.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

УДК 811.161.2'373

Ганна Дидик-Меуш, старш. наук. співроб.
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів

УКРАЇНСЬКІ СКЛАДЕНІ НАЙМЕНУВАННЯ XVI–XVIII СТ.: ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ КОДИФІКАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі формування термінологічної бази та лексикографічного опису загальних географічних назв української мови XVI–XVIII ст. Особливу увагу звернено на відбір та лексикографічну кодифікацію сталих словосполучень, до складу яких входить топоапелятив.

Ключові слова: пам'ятки української мови XVI–XVIII ст., топоапелятив, сполучення слів, словосполучення, словникова стаття.

Назви природного ландшафту, хоч і стосуються визначальних для українців понять та пріоритетів (земля, земельна власність, спадщина тощо), не мають системного опису та лексикографічної кодифікації. Відсутній також єдиний усталений термін на їх позначення. Мовознавці-славісти, з огляду на природу таких загальних назв, порізноmu їх іменують: **апелятив** (П. Чучка [35], В. Німчук [18], Д. Бучко [1], О. Черепанова [32], М. Олейнік [39]), **апелятивна назва** (О. Черепанова [32], Т. Марусенко [13]), **географічний апелятив** (О. Михальчук [15], О. Матєєв [14], М. Юрковський [38]), **географічна назва** (С. Грабець [37], О. Суперанська [26], С. Роспонт [40], І. Яшкін [36], Т. Марусенко [13], О. Данилюк [6], М. Онишкевич [19], О. Купчинський [11], М. Толстой [28]), **географічне найменування** (І. Чепіга [31]), **географічний номен** (А. Непокупний [17], В. Німчук [18], О. Суперанська [27], П. Чучка [35], В. Путрашик [23], Т. Чорноразова [33]), **географічний термін** (С. Рудницький [24], М. Толстой [28], В. Німчук [18], О. Черепанова [32], В. Мокієнко [16], І. Яшкін [36], Е. Григорян [3], О. Купчинський [11], Т. Громко [4], Л. Гусева [5], Ю. Карпенко [9], Р. Малько [12], О. Михальчук [15], Н. Сокіл [25], Т. Поляруш [21], І. Чеховський [34]), **загальна назва географічного об'єкта** (Т. Громко [4]), **загальна назва місцевості** (М. Онишкевич [19]), **ландшафтна назва** (М. Худаш [30], Є. Посацька-Черняхівська [22], М. Запрягасва [8]), **назва рельєфу** (В. Путрашик [23], М. Флягіна [29]), **назва ландшафту** (Ф. Куля [10]),

назва природного об'єкта (І. Чепіга [31]), назва рельєфу (О. Полякова [20]), топографічна назва (Д. Бучко [1]), топонімічна лексика (П. Чучка [35], В. Мокієнко [16]), топоапелятив (П. Чучка [35], К. Галас [2]).

Прийнявши термін **топоапелятив** на позначення натурогенних об'єктів, дослідник не має особливих труднощів ексерпувати такі загальні географічні назви з текстів пам'яток XVI–XVIII ст. (*антра* ‘печера’, *водка* ‘водойма’, *жбирь* ‘пагорб, горб’, *лядо* ‘пустище’, *нора* ‘підземне джерело’, *орекь* ‘спадкове земельне угіддя’, *перелесанокь* ‘перелісок’, *рупура* ‘урвище, круча’, *убочь* ‘край, узбіччя’, *хвойникь* ‘хвойний ліс’ та ін.) і сформувати реєстр словника “Українські краєвиди XVI–XVIII ст. Слово. Текст. Словник” [7].

Увагу привертають словосполучення та сполучення слів, які введені до багатьох словникових статей і які, як одразу зауважить користувач, типологічно різні.

1. Словосполучення, кваліфіковані у згаданому словникові як стійкі, є такими тільки “у форматі” цього словника. Вони пов’язані з діяльністю судової системи (зокрема підкоморських судів), із появою різних правових актів, які гарантували господарську діяльність упродовж XVI–XVIII ст., тобто є важливою частиною життя українців вказаного періоду. Такі словосполучення мають високу частотність у мові документів і функціонують як терміни чи навіть часто як вирази-канцеляризми.

1.1. Найбільш типові з них – “ім. + прикметник (дісприкметник)”. Найчисленнішою така група словосполучень (51) стосується реєстрового слова *грунтъ* (*кгрунтъ*) у 3-ому значенні ‘земельне угіддя, земля; грунт’, зокрема: *кгрунтъ бортницький* ‘пасіка’, *кгрунтъ венный* ‘земельне угіддя, одержане у посаг; віно’, *кгрунтъ вечный* ‘земельне угіддя, одержане у спадок із правом довічної власності’, *кгрунтъ выбитый* ‘відчужене земельне угіддя’, *кгрунтъ выслуженный* ‘земельне угіддя, одержане за військову службу’, *кгрунтъ дѣдизный* ‘земельне угіддя, успадковане по дідові або від предків; дідизна’, *кгрунтъ заставный* ‘земельне угіддя, віддане під заставу; заставний грунт’, *кгрунтъ зупелный* ‘земельне угіддя, яке в повному обсязі перейшло до власника’, *кгрунтъ лесовий* ‘лісове угіддя; ліс’, *кгрунтъ обрубный* ‘земельне угіддя одного власника, обмежене довкола’, *кгрунтъ пляцовый* ‘земельна ділянка, відведена під забудову’, *кгрунтъ принципальный* ‘земельне угіддя, яке є предметом суперечки декількох землевласників за межу’ та ін. Пор.: слово *иміне* (*имене*) ‘земельне угіддя, землеволодіння’ має 37 стійких словосполучень; *добра* ‘земельні угіддя’ (тільки у мн.) – 34; *земля* ‘земельне угіддя, земля’

– 26, які є переважно ідентичними до наведених вище стійких словосполучень зі словом *кгрунтъ*: *имене веновное, имене выслужоное, добра выбитые, добра вичистые, добра заставные, земля бортная, земля обрубная, земля пашенная* та ін.

1.1.2. У межах однієї словникової статті такі складені топоапелятиви між собою поєднані дублетною синонімією, наприклад: *кгрунтъ лядинский* ‘необроблюване земельне угіддя; пустизна, пустище’ – *кгрунтъ пустовский* ‘тс.’; *кгрунтъ ловский* ‘мисливське угіддя’ – *кгрунтъ добычный* ‘тс.’; *кгрунтъ лісний* ‘лісове угіддя’ – *кгрунтъ лісовый* ‘тс.’; *кгрунтъ отчизный* ‘земельне угіддя, успадковане по батькові; батьківщина’ – *кгрунтъ отчистый* ‘тс.’ – *кгрунтъ отчий* ‘тс.’ – *кгрунтъ отцевский* ‘тс.’; *кгрунтъ пахатный* ‘орна земля; поле, нива’ – *кгрунтъ оремый* ‘тс.’ – *кгрунтъ пашный* ‘тс.’ – *кгрунтъ полевой* ‘тс.’; *кгрунтъ судеревный* ‘земельне угіддя, призначене для спільного користування землевласників-суміжників’ – *кгрунтъ сумежный* ‘тс.’; *кгрунтъ пенный* ‘земельне угіддя, яке є предметом судової справи’ – *кгрунтъ поводовый* ‘тс.’ та ін.

1.1.3. Стійкі словосполучення можуть дублювати реєстрове слово. Наприклад, за даними пам’яток, назва *поле* має три значення: ‘відкритий безлісий простір; степ, поле’ (син. *поле дикое, поле степное*), ‘земельне угіддя перев. для косіння чи випасання худоби; поле’ (син. *поле простое*) і ‘орна земля; поле’ (син. *поле земляное, поле зоранное, поле оранное, поле оремое, поле пахарное, поле пахатное*).

1.2. Наступну групу словосполучень не можна кваліфікувати як стійкі у традиційному розумінні, і все ж їх винесено окремо як складені назви через те, що в досліджуваних пам’ятках української мови вони мають високу частотність і стійкість уживання, іменуючи важливі географічні об’єкти в Україні і поза нею, а особливо – відображають уявлення наших предків про Україну і світ, які знаходимо в переказах, літописах, хроніках. Ідеться, зокрема, про назви водойм, гір, островів.

1.2.1. Зі стрижневим словом *вода* ‘водойма (річка, озеро, море, океан)’ словник подає складені назви *вода Гаганусъ* ‘ріка Ганг’, *вода Днепро* ‘ріка Дніпро’, *вода Иердан* ‘ріка Йордан’ – *вода иердонская* ‘тс.’ – *воды иерданские* ‘тс.’.

1.2.2. Зі стрижневим словом *ріка* ‘ріка, річка’ словник подає до 40 складених назв, як-от: *ріка Богъ* (Бугъ), *ріка Ворскло*, *ріка Десна*, *река Днестръ*, *ріка Днепро*, *ріка Дунай*, *ріка Ерьданъ* (Йорданъ), *ріка Либедь*, *ріка Невмень*, *ріка Ниль* (Нилусъ), *ріка Пьсолъ* та ін. Пам’ятки засвідчують часте використання назви *річка*, що, як правило, не

функціонувала як демінутив, а була дублетним найменуванням до згаданого вище слова *ріка*. Зі стрижневим словом *річка* (*речка*) словник подає складені назви, які стосуються гідрооб'єктів, пов'язаних тільки з українськими теренами: *речка Ворскла, речка Дарниця, речка Лыбедь, речка Почаина, речка Совка, речка Сырецъ*.

1.2.3. Зі стрижневим словом *море* 'море' словник подає до 30 складених назв, як-от: *море Азовское, море Аравитское, море Балтицкое, море Кзрецкое, море Дунское, море Стеонское, море Ишпанское, море Каспийское, море Ледовое, море Мертвое, море Татарское, море Чорное* та ін. Подані вище словосполучення стосуються загальної назви *море* 'море'. Проте у Словникові вміщено складені назви відповідно і до двох інших значень слова *море*, які вдалося визначити за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст.: 'Галилейське море-озеро' (син. *море Галилейское, море Тиверіадское*) і 'великі водні простори; океан, море' (син. *море окіяньское, море океанское*; цей ряд поширюють стійкі словосполучення *глубина морская* і *глубокость морская*, уміщені під реєстровим словом *морский*). Пор. також: *пучина* 'море' (*Єгейска пучина* 'Егейське море').

1.2.4. Зі стрижневим словом *островъ* 'частина суходолу, оточена з усіх боків водою; острів' словник подає такі складені найменування: *островъ кипрский* 'острів Кіпр', *островъ Муромецъ* 'острів Муромець (у Києві)', *островъ Осетина* 'острів Осетина (у Києві)', *островъ Патмосъ* 'острів Патмос', *островъ Сардонія* 'острів Сардинія', *островъ Таванский* 'Таманський півострів', *островъ Томаковский* 'Томаківський острів, Томаківка', *островъ Трухановъ* (*Трухоновъ*) 'Труханів острів (у Києві)' та ін. Зауважмо, що слово *островъ* найчастіше вживалося в текстах офіційно-ділового стилю у значенні 'земельне угіддя, яке розташоване окремо від основного наділу або яке вирізняється з-поміж інших угідь', проте стійких словосполучень до цього значення виявити не вдалося. Пор. також старопольські запозичені назви *высопъ* 'острів' і *выспа* 'тс.', які стосувалися виключно "екзотичних" географічних об'єктів, про що свідчать відповідні стійкі словосполучення: *высопъ Крета, висопъ Понтія, выпса Крытская, выпса Куба, выпса Патмос, выпса Ципрь*.

1.2.5. Зі стрижневим словом *гора* 'значне підвищення на місцевості; гора' словник подає такі складені найменування: *гора Афонская* 'гора Афон', *гора Везувиунусъ* 'гора (вулкан) Везувій', *гора Етна* 'гора (вулкан) Етна', *гора Парназусъ* 'гора Парнас', *гора Сінайская* 'гора Синай', *гора Шкавица* 'гора Щекавиця'. Під значенням 'гориста місцевість, гори' подано найменування *гори Алтійские* 'Альпійські гори', *гори Пиринийские* 'Піренейські гори', *гори Киевские* 'Київські

гори' та ін. Пор.: *скала* 'гора' (*Кавказіускіе скали* 'Кавказькі гори'); *полонина* 'безліса частина гір; полонина' (*полонина Масличная* 'Оливна (Єлеонська) гора').

1.3. У словникових статтях виділено як стійкі словосполучення, до складу яких входить реєстрове слово у непрямому відмінку.

1.3.1. Це переважно вирази зі стрижневим дієсловом; наприклад: *границя* 'межа, границя' – *границю водити* 'встановлювати межу' (син. *границю городити, границю заводити, границю именувати*); *дедицтво* 'земельне угіддя, успадковане по дідові або від предків; дідизна' – *в дедицтво отдати* 'передати у спадок'; *спадок* 'успадковане земельне угіддя; спадщина, спадок' – *доити спадку* 'успадкувати', *спадкомъ припасти* 'перейти у спадок' (син. *прийти спадкомъ, спадками зостати*), *спадками спалый* 'успадкований'); *обрубъ* 'обмежована довкола земельна ділянка; обруб' – *обрубомъ лежати* 'бути розташованим окремо, віддалік' та ін.

1.3.2. Словник окремо подає сполучення слів, які за граматичними нормами сучасної української мови кваліфікуються як прислівники, як-от: *діль*¹ 'частина земельного угіддя; пай, наділ' – *въ ровномъ ділу* 'рівними частинами; порівну', (син. *ровнымъ діломъ*); *кгрунтъ* 'земля, ґрунт' – *до кгрунту* 'повністю, дотла, дощенту' (син. *з кгрунту, на кгрунтъ*); *море* 'море' – *за море* 'далеко, в далекі краї', *на земли и на мори* 'скрізь', *от мора до мора* 'від краю до краю'.

Отже, міркування, висловлені у пропонованому дослідженні, безпосередньо стосуються практичної лексикографії, побудованій на текстах писемних пам'яток XVI–XVIII ст. Багатство лексичного матеріалу та неможливість його однозначного трактування дають змогу історикові-лексикографові відходити від традиційних підходів словникарства і знаходити нові можливості тлумачити минуле, так звану "приховану реальність", виражену вербально.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бучко Д. Апелятивна і пропріальна номінації // Слово і доля. Збірник на пошану У. Єдлінської. – Львів: Вид-во "Львівська політехніка", 2005. – С. 261–270.
2. Галас К. Український топоапелятив *парів* // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народнорозмовної мови. Тези доповідей республіканської конференції. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1989. – С. 157–158.
3. Григорян Э. А. Некоторые семантические явления в болгарской географической терминологии // Советское славяноведение. – № 1. – М., 1978. – С. 101–106.
4. Громко Т. В. Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України. – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000.

Гусева Л. Г. Географические термины, обозначающие болото, в апеллятивной лексике и топонимике Каргопольского края // Вопросы топониматики. – 1972. – № 6. – С. 122–130.

6. Данилюк О. К. Регіоналізми у складі географічної лексики Волині // *Slavica та baltica в ономастиці України*. – К., 1999. – С. 78–90.

7. Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські краєвиди XVI–XVIII ст. Слово. Текст. Словник. – Львів, 2015. – 450 с. [у друці].

8. Запругаева М. А. Лексико-семантические особенности ландшафтной лексики // Лексический атлас русских народных говоров: материалы и исследования. – СПб. 1998. – С. 112–116.

9. Карпенко Ю. А. Топонимы и географические термины // Вопросы географии. – М., 1970. – С.36–45.

10. Куля Ф. Топоніми околиці Синяка (До питання про німецьку топонімію Закарпаття) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник пам'яті Кирила Галаса. – Ужгород, 2002. – Вип. 6. – С. 114–118.

11. Купчинський О. Питання генези географічних назв на -ичі // О. Купчинський. Студії з історії української мови та ойконімії. Вибрані статті та матеріали. – Львів, 2011. – Т. 1. – С. 192–206.

12. Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне). – Минск, 1974.

13. Марусенко Т. О. Назви рельєфу в українській мові (деякі назви западин) // Дослідження з мовознавства. – Вип. 2. – К., 1963. – С. 62–77.

14. Матеев А. К. Апеллятивные заимствования и стратификация субстратных топонимов // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 29–42.

15. Михальчук О. І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство, 1997. – № 2–3. – С. 29–35.

16. Мокиенко В. М. Лингвистический анализ местной географической терминологии (псковские апеллятивы, обозначающие низинный рельеф, на славянском фоне). – Л., 1969.

17. Непокунний А. П. Слов'янська термінологія підвищеного рельєфу в індоєвропейському аспекті // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 62–77.

18. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К., 1992.

19. Онішкевич М. М. Географічні назви в говорах західного регіону УРСР // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К., 1991. – С. 123–144.

20. Полякова Е. Н. Словарь географических терминов в русской речи Пермского края. – Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та, 2007. – 419 с.

21. Поляруш Т. І. Місцеві географічні терміни в топонімії північно-східного Лівобережжя України // Дослідження з словотвору та лексикології. – К., 1985. – С. 131–136.

22. Посацька-Черняхівська Є. М. Топонімічні ландшафтні назви // Питання українського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 3. – С. 164–169.

23. Путрашик В. І. Зі спостережень над номенклатурою орорельєфу українських говорів Карпат // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць / Відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 1999. – Вип. 1. – С. 143–148.

5. 24. Рудницький С. Причинки до географічної термінології // Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ / Під ред. д-ра В. Левицького і д-ра С. Рудницького. – Львів, 1913. – Т. XV. – Вип. II.

25. Сокіл Н. Народна географічна термінологія Гуцульщини та Бойківщини // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (мовознавство). – Вип. XIX–XX. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 43–46.

26. Суперанская А. В. Типы и структура географических названий // Лингвистическая терминология и прикладная топонимика. – М.: Наука, 1964. – С. 59–118.

27. Суперанская А. В. Народные географические номены в лексической системе языка // Onomastica. – Kraków, 1978. – Т. XXIII. – С. 25–33.

28. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. – М., 1969. – 264 с.

29. Флягина М. В. Лексика низинного рельефа в донских говорах (ареально-семасиологический аспект) // Лексический атлас русских народных говоров. Материалы и исследования. – Санкт-Петербург, 2007. – Ч. I. – С. 293–319.

30. Худащ М. Л. Ландшафтні назви в пам'ятках української актової мови XIV–XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1962. – Т. V. – С. 143–158.

31. Чепіза І. Лексика полтавських актів XVII – першої половини XVIII століть // Слово і доля. Збірник на пошану У. Єдлінської. – Львів: Вид-во “Львівська політехніка”, 2005. – С. 59–64.

32. Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантической классификации) // Полесский этнолингвистический сборник. – М.: Наука, 1983. – С. 173–189.

33. Чернораева Т. Н. Топонимия и географическая номенклатура Приамурья. – Хабаровск, 2002. – 304 с.

34. Чеховський І. Г. Мікротопонімія Чернівецької області (утворення на базі народної географічної термінології) – Чернівці, 1996. – 327 с.

35. Чучка П. П. Синонімічні зв'язки в давньоруській географічній номенклатурі // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 75–82.

36. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.

37. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny // Prace onomastyczne. – Kraków, 1950. – № 2. – S. 10–120.

38. Jurkowski M. Ukraińska terminologia hydrograficzna. – Wrocław–Warszawa – Kraków–Gdańsk, 1971. – 150 s.

39. Olejnik M. Mikrotoponimia powiatu włodawskiego. – Lublin, 2014. – 320 s.

40. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. – Wrocław, 1957. – 240 s.

Стаття надійшла до редакції 05.06.14

А. Дыдык-Меуш, ст. науч. сотр.
Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАНУ, г. Львов

**Українські складові найменування XVI–XVIII вв.:
особенности лексикографічної кодифікації.**

Статья посвящена проблеме формирования терминологической базы и специфике лексикографического описания нарицательных географических наименований в украинском языке XVI–XVIII вв. Особое внимание обращено на лексикографическую кодификацию устойчивых словосочетаний, в состав которых входит топоапеллятив.

Ключевые слова: памятники украинского языка XVI–XVIII вв., топоапеллятив, сочетание слов, словосочетание, словарная статья.

H. Dydyk-Meush, Senior Researcher
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv

**Ukrainian compiled names of the XVI–XVIII centuries:
lexicographical codification specifics.**

The article is dedicated to the problem of terminological base formation and lexicographical description of general geographic ukrainian names of the XVI–XVIII centuries. Special attention is paid to the selection and lexicographic codification of constant phrases, which include the topographic appellative.

Keywords: Ukrainian language monuments of the XVI–XVIII centuries, topographic appellative, combination of words, phrase, dictionary article.

СОЦІОФОНЕТИКА

УДК 81'246.2

Оксана Бас-Кононенко, канд. філол. наук, доц.,
Зоя Дудник, канд. філол. наук
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ

У статті звернуто увагу на актуальність проблеми вибору мови спілкування у двомовному однотериторіальному суспільстві, що пов'язана з усвідомленням чи мимовільним перемиканням мовних кодів під впливом конкурентних мотивацій мовця: або збереження мовної стійкості, або комунікативна адаптація. Обґрунтовано необхідність добору спеціального (фонетично і семантично вмотивованого) матеріалу для програми експерименту в дослідженні українсько-російського білінгвізму.

Ключові слова: білінгвізм, асиметрична двомовність, мовна стійкість, комунікативна адаптація, програма експерименту.

Масова двомовність (багатомовність) як наслідок співіснування двох і більше мов, активно використовуваних громадянами в межах однієї країни, є об'єктом дослідження багатьох суміжних наук, зокрема лінгвістики (психолінгвістики, соціолінгвістики), психології, нейрофізіології, історії, культури тощо. Нинішня гостра соціально-політична ситуація в Україні викликає до цього явища особливий інтерес – як у вузькогалузевих фахівців, так і в суспільстві в цілому.

У мовознавстві проблеми мовних контактів, а отже, і різні аспекти двомовності, перебували у центрі уваги багатьох науковців (І. Бодуен де Куртене, В. Богородицький, Л. Щерба, У. Вайнрайх, Е. Хауген, Ю. Шевельов, Ю. Жлуктенко, О. Ткаченко, С. Семчинський, К. Тищенко, Л. Масенко та ін.).

На сьогодні ця проблема найглибше вивчена щодо історико-політичних особливостей двомовної комунікації, факторів мов-

ної стійкості народу в умовах асиметричної двомовності, соціокультурних пріоритетів мовної поведінки білінгвів. Всебічно визначено ризики змішування чи зникнення мов, а також запропоновано необхідні культурно-економічні заходи в галузі мовної політики багатомовних держав із загроженими мовами.

Недостатньо проаналізованими залишаються питання актуального вибору мови спілкування, мовної і мовленнєвої стратегії, які стають доступними для вирішення лише за умови врахування особливостей породження мовлення. Саме безпосередньо в процесі вимовлення, слухання й читання мовець здійснює свій моментальний вибір між конкурентними мовними стратегіями, формами, мовленнєвими реалізаціями, значеннями, смислами, уподобаннями й цінностями.

Зрозуміти такий вибір та його стратегії – надзвичайно актуально, оскільки це дозволить не лише збагнути, яким чином соціальні, культурні та суб'єктивні чинники одночасно впливають на стійкість та варіювання норми в процесі породження і сприйняття, а й точніше інтерпретувати статистичні та соціологічні дані чи прогнозувати можливі наслідки мовних змін у цілому. Такий підхід вимагатиме як розроблення нових міждисциплінарних підходів і методик аналізу мовленнєвого вибору в термінах нейронної активності різних ділянок кори головного мозку людини, так і накопичення даних фонетичного варіювання вимови білінгвів України, для чого поки що не існує спеціального описового інструментарію.

Пропонована стаття є спробою надати належне місце аспекту породження (продукування) мовлення в проблематиці українсько-російської двомовності в Україні, визначити кроки до подальшого експериментального вивчення проблеми мовного й мовленнєвого вибору у свідомості білінгва та обґрунтувати програму експерименту.

“Двомовність, або білінгвізм, – це практика навіперемінного користування двома мовами з метою спілкування, яка властива мовній діяльності однієї особи чи певному колективу” [Семчинський : 351].

Історично українська мова функціонує й розвивається в співіснуванні з різними мовами, зокрема в контакті з російською, білоруською, польською, румунською, угорською та іншими. За таких умов особливо важливим і необхідним для збереження будь-якої мови виявляється мовна стійкість народу, яка “залежить від дієвості чотирьох джерел – національної традиції, національної свідомості й солідарності, національної культури, національного миру і співробітництва з іншими народами (насамперед однотериторіальними)” [Ткаченко : 3].

Мовна стійкість пов’язана, з одного боку, зі здатністю народу-носія підтримувати і вдосконалювати внутрішньосистемну організацію мови на всіх її рівнях (фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному), а також зберігати й розширювати сфери її функціонування; з другого боку, мовна стійкість активізує здатність окремого мовця відрізнити іншомовні елементи (принаймні, фіксувати на них короточасну увагу як на ненормативних, чужорідних), які постійно проникають в рідну мову за умов білінгвізму.

Мовна стійкість, як важливий вектор існування мови, проходить справжнє випробування в умовах асиметричної¹ двомовності (а саме така українсько-російська двомовність побутує в Україні), коли виникає загроза розхитування внутрішньосистемної норми і умов функціонування як однієї мови, так і другої, і коли мовці-білінгви втрачають здатність вирізнити запозичені елементи нерідної мови.

У цьому сенсі білінгвізм можна розглядати як нерівнозначну умову, як процес і як результат соціокультурної адаптації більшості мовців до умов співіснування у просторі кількох мов; відповідно білінгв – це носій двох мов з різним ступенем домінування, який усвідомлює потреби адаптування заради спілку-

¹ Асиметричність виявляється, з одного боку, в обмеженнях функціонування досі “непрестижної” української мови і відповідно в готовності носіїв цієї мови переходити на використання “престижної”, а з другого боку, в небажанні російськомовних носіїв спілкуватися українською, зокрема, й через відсутність державної підтримки розвитку і функціонування мови титульної нації.

вання (комунікативна адаптація) і активно переносить навички й форми рідної мови на другу мову, якщо не керує цим перемиканням мовних кодів свідомо.

Отже, ситуація асиметричної двомовності в Україні складається щонайменше з двох протилежно спрямованих тенденцій (мовної стійкості та міжмовної адаптації), які в процесах спілкування і перемикання мовних кодів на нейрофізіологічному рівні змагаються у свідомості білінгвів. Цю особливість двомовного сприйняття необхідно брати до уваги при формуванні завдань і програми експерименту на визначення нейрофізіологічних реакцій білінгвів із різними рідними мовами.

Обґрунтування програми експерименту:

1. Традиційною у лінгвістиці є думка про те, що фонетика і граматики утворюють закриті системи, лексична ж система є відкритою (А. Мейє). Тому найшвидше реагує на будь-які зміни в житті суспільства саме лексико-семантичний рівень (в межах навіть одного покоління мовців). Натомість фонетичний і морфолого-синтаксичний (граматичний) залишаються відносно стабільними, незмінними протягом тривалого часу (від одного до кількох століть).

Коли білінгв "...ототожнює фонему вторинної системи з фонемою первинної, відтворює її за фонетичними правилами первинної мови, виникає інтерференція" [Вайнрайх 1979 : 39]. У такій ситуації мовець, спілкуючись вторинною (нерідною, часом погано засвоєною) мовою і концентруючи увагу на словесній семантиці, мимоволі залишає поза увагою фонетичний рівень, а отже, у вимові підсвідомо застосовує артикуляційні навички, притаманні артикуляційній базі рідної мови, внаслідок чого виникає т. зв. "акцент"².

Аудитивне сприйняття такої фонетичної специфіки дозволяє слухачеві виявити мовного "чужинця". Отже, можна припустити, що мовна стійкість максимально послідовно виявляється са-

²О. Реформатський: "Акцент – заміна невідомих звуків і незвичних сполучень звуків своїми звичними і переосмислення слів з їх морфологічним складом та їх значенням за навичками рідної мови" (Реформатський А. О сопоставительном методе // Русский язык в нач. школе. – М., 1962. – № 5. – С. 469).

ме на фонетичному рівні, тож гіпотетично очікується й відповідна реакція на порушення вимови. Імовірно також, що особливості фонетичної типології українського та російського мовлення в разі домінування тенденції міжмовної адаптації не викличуть реакції на порушення вимови “чужинцем” або реакція на розрізнення відмінностей буде мінімальною.

Матеріалом для виявлення нейрофізіологічних реакцій білінгвів було обрано такі мовні й мовленнєві явища української та російської мов, які по-різному реалізуються в усному мовленні, а отже, відповідають різним патернам (стратегіям) слухового сприйняття й обробки сигналів мозком. Імовірно також очікувати паралельні реакції й від зорового сприйняття в процесі читання, чим варто скористатися в експерименті.

На основі сприйняття рідної й нерідної мов можна оцінити, наскільки глибоко у кожного індивіда вкорінена дихотомія “свій-чужий” (яку підтримує тенденція мовної стійкості) та наскільки вона для нього важлива (дія тенденції міжмовної адаптації). Тож маємо спочатку визначити найчутливіші для білінгвів мовні явища, які вони здатні розрізняти й відповідно реагувати на них в умовах двомовності.

2. При всій мінливості й динамічності лексична система мови зберігає базовий ядровий масив – словесні символи, закріплені в традиціях, які потужно актуалізують національні інтереси в активних соціально-політичних процесах сьогодення, оскільки вербалізують систему національних кодів – територіальних, історичних, культурних, морально-етичних. Це підтверджують дослідження в галузі соціальної психології, пов’язані зі створенням концепції соціетальної психіки³, яка засвідчує існування певних архетипів соціального життя окремої країни чи групи країн. Так, за О. Донченко та Ю. Романенком, Україна в термінах бінарних опозицій є *інтровертованим* (терплячим, мирним), *раціональним*, *сенсорним* (з кропіткою роботою, будівництвом технології життя), *інтернальним* (з розвинутим почут-

³Термін “соціетальний” вказує на феномени, які формуються і діють на рівні суспільства в цілому; від лат. *societas* – спільність (О. Донченко, Ю. Романенко, с. 46).

тям активної суб'єктивності; з пошуками не “ворогів”, а об'єктивних чинників, у тому числі історичної логіки фактів і процесів) соціумом. У Росії – зовсім інше – *екстравертоване* (динамічне, з потребою привласнення великих територій), *іrrаціо-нальне, інтуїтивне* (з підвищеною рефлексивністю, нерівномірністю розвитку духовної культури – її “спалахами” і занепадом), *екстернальне* (у своїх невдачах і кризах винуватить когось, завжди у пошуках “ворогів”) суспільство. Водночас обидва соціуми виявляють ознаки *емоційності, ексекутивності* (домінанта жіночого – з незахищеністю, апатичністю, сугестивністю, наївністю, внутрішньою конфліктністю), на протизагу *інтенціональним* (домінанта чоловічого) соціумам – сильним, вольовим, самодостатнім, упорядкованим (напр. Китай, Німеччина, Англія) [Донченко, Романенко : 48–52]. Отже, у проекції на такі системи цінностей аналізованих соціумів, лексичний рівень кожної мовної системи гіпотетично має бути потужним чинником мовної стійкості з очікуваним розрізненням “своїх” і “чужих” ціннісних категорій. Власне таке розрізнення й може виявити здатність мовця-білінгва до вибору мовної стратегії і переключення кодів.

Для експерименту було обрано мовців – громадян України, серед яких окремі групи складали:

Ті, рідна мова яких – українська:

а) які є білінгвами з готовністю переходити на російську в конкретних ситуаціях приватного та офіційного спілкування;

б) які є пасивними білінгвами, розуміють і сприймають російську, однак не спілкуються через брак досвіду і суб'єктивні побоювання, або переходять на українсько-російський суржик, вважаючи його російською мовою;

в) які є білінгвами і можуть переходити на російську, але, зберігаючи національну ідентичність і усвідомлюючи важливість функціонування і розвитку державної мови, вважають за потрібне спілкуватися українською.

1) Ті, рідна мова яких – російська:

а) які є білінгвами з готовністю переходити на українську в конкретних ситуаціях приватного та офіційного спілкування;

б) які є пасивними білінгвами, розуміють і сприймають українську, однак не спілкуються через брак досвіду і суб'єктивні побоювання, або переходять на російсько-український суржик, вважаючи його українською мовою;

в) пасивні білінгви, які розуміють українську, але упереджено ставляться до її вивчення і використання у спілкуванні й діловій сфері.

Фонетичний рівень сприйняття (специфіка артикуляційної бази).

Для слухового аналізу експериментального дослідження добиралися насамперед семантично тотожні слова української та російської мов, однакові в написанні, проте істотно відмінні у звучанні⁴ (напр.: *день, небо, молоко*). Усі слова програми експерименту були начитані дикторами-філологами, носіями відповідно української та російської літературних мов.

1. Слова, однакові за значенням (зразки), однакові або схожі в написанні, але вимовляються відповідно до орфоепічних норм кожної з мов:

Орфографічна форма	транслітерація	транскрипція
<i>народ</i> (укр.)	<i>narod</i> ⁵	/na'rod/
<i>народ</i> (рос.)	<i>narod</i>	/na'rot/
<i>книжка</i> (укр.)	<i>knyzhka</i>	/'knɪʒka/
<i>книжка</i> (рос.)	<i>knizhka</i>	/'knɪʃka/

2. Слова, однакові за значенням (зразки), але з більшою різницею в написанні і відповідно у звучанні:

⁴За результатами лінгвістичного аналізу К. Тищенка, “російська літературна мова має збіг з українською у 8 з 40 фонологічних рис. За рештою 32 ознаками з 40 українська відмінна від російської” (Докладніше див.: Тищенко : 26–29).

⁵Стандарт транслітерації Паспортний КМ 2010; фонетична транскрипція у скісних дужках на основі стандарту Міжнародної фонетичної асоціації (ISO 15924).

Орфографічна форма	транслітерація	транскрипція
<i>Kuiv</i> (укр.)	<i>Kyiv</i>	/ˈkʲijʊ/
<i>Kiev</i> (рос.)	<i>Kiev</i>	/ˈkʲiɐf/
<i>лицар</i> (укр.)	<i>lytsar</i>	/ˈlʲɪtsar/
<i>рицарь</i> (рос.)	<i>rycar</i> ⁶	/ˈrʲɪtsər/

У ході аналізу та інтерпретації отриманих даних передбачаємо створення й використання спеціального описового інструментарію на основі міжнародного фонетичного алфавіту.

Лексичний рівень

1. Слова з різним значенням (зразки), різні в написанні і звучанні, з різною внутрішньою формою: *наречений* – *жених*, *шлюб* – *брак*, *лікарня* – *больница*, *струнко!* – *смирно!*

2. Слова-символи (зразки) як виразники цінностей, притаманних українській та російській націям.

Українські	Російські
<i>людина</i>	<i>правда</i>
<i>країна</i>	<i>народ</i>
<i>сонце</i>	<i>отечество</i>
<i>свобода</i>	<i>герой</i>
<i>родина</i>	<i>любовь</i>
<i>хліб</i>	<i>сердце</i>
<i>побратим</i>	<i>песня</i>
<i>пісня</i>	<i>судьба</i>

Аналізуючи реакції мовців на слова 2-ї групи, необхідно враховувати, що слова, близькі у фонетико-графічному втіленні й однакові, на перший погляд, за лексичним значенням, можуть викликати різні асоціації в носіїв різних мов, тим самим актуалізуючи зовсім нетотожні лексико-семантичні варіанти полісемічної лексеми. Зокрема показовим є результат асоціативного експерименту зі словом **земля** на матеріалі 6 мов (англійської, киргизької, німецької, польської, російської і французької), відповідно до якого домінантними значеннями виявилися: для англійців, росіян та німців – **планета**, а для киргизів, поляків та французів – **грунт** [Залевская : 70–73].

⁶ISO 9:1995 (транслітерація).

Експеримент, проведений на пропонуваному матеріалі, дозволить виявити типові і специфічні реакції мовця-білінгва на озвучені слова рідної й нерідної мов, об'єктивно підтвердити чи спростувати попередні гіпотези.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бондарко Л. В.* Взаимодействие звуковых систем при интерференции : Коллективная монография / Л. В. Бондарко // Интерференция звуковых систем. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1987. – С. 3.
2. *Вайнрайх У.* Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх // Новое в лингвистике. – 1972. – № 6. – С. 25–60.
3. *Вайнрайх У.* Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх; пер. с англ. и комментарии Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1979. – 264 с.
4. *Донченко О. А.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Лібідь, 2002. – 334 с.
5. *Жлуктенко Ю. А.* Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1974. – 176 с.
6. *Залевская А. А.* Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды / А. А. Залевская. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
7. *Масенко Л.* Мова і політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovoua.com/masenko_mova_politika. – Назва з екрану. Дата звернення 12. 06. 2015.
8. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації : [зб. наук. пр.] / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 363 с.
9. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : ОКО, 1996. – 414 с.
10. *Тищенко К. М.* Всеслов'янськість мови українців // Український тиждень. – 28.09–4.10.09.2012. – № 39 (256). – С. 22–64.
11. *Ткаченко О. Б.* Проблема мовної стійкості та її джерел / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3–10.
12. Українська мова у XX сторіччі: Історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упорядкув.: Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 399 с.
13. *Хауген Э.* Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – 1972. – № 6. – С. 67.
14. *Meillet A.* Le problème de la parenté des langues / Antoine Meillet // Linguistique historique et linguistique générale. – Paris : Champion, 1921. – P. 85.

Стаття надійшла до редакції 16.06.14

Оксана Бас-Кононенко, канд. філол. наук, доц.,
Зоя Дудник, канд. філол. наук
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

**Лингвистический материал для экспериментального исследования
украинско-русского билингвизма**

В центре внимания статьи – актуальная проблема выбора языка общения в двуязычном однотерриториальном обществе, связанного с осознанным или неосознанным переключением речевых кодов под влиянием конкурирующих мотиваций говорящего: либо сохранение языковой устойчивости, либо коммуникативная адаптация. Обоснована необходимость подбора специального (фонетически и семантически мотивированного) материала для программы эксперимента в исследовании украинско-русского билингвизма.

Ключевые слова: билингвизм, асимметричное двуязычие, языковая устойчивость, коммуникативная адаптация, программа эксперимента.

Oxana Bas-Kononenko, Ph. D., Doc.
Zoia Dudnyk, Ph. D., Assistant Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**Linguistic material for the experimental study
of Ukrainian-Russian bilingualism**

The article focuses on the topical problem of choosing a language of communication in a bilingual society living in a one territory. This choice is connected with conscious or unconscious speech code-switching under the influence of a speaker's competing motivations: either saving language stability or communicative adaptation. The authors prove the need to select special material (phonetically and semantically motivated) for the program of experiment in the study of Ukrainian-Russian bilingualism.

Keywords: bilingualism, asymmetrical bilingualism, language stability, communicative adaptation, program of experiment.

ЕТНОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'373

Тетяна Семашко, канд. філол. наук, доц., докторант
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЗНАЧЕННЯ ПЛОЩИНА АД'ЕКТИВА *ВЕЛИКИЙ* У СТРУКТУРІ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО СТЕРЕОТИПУ

(на матеріалі української літературної мови
XVI – першої половини XVII ст.)

З огляду на визнання сучасними мовознавчими студіями сенсорно-перцептивного аналізу першим рівнем категоризації дійсності, актом, який задає первинні параметри сприйняття та осмислення світу, важливим видається вивчення динаміки становлення та розвитку стереотипів сенсорного сприйняття. Таке дослідження можна здійснити за умови залучення до аналізу лексикографічних джерел, оскільки словники є не тільки засобом фіксації семантичної організації лексикону, а й мисленнєво-мовних процесів у цілому, що уможлиблює виявлення національно-мовної специфіки категоризації світу через вивчення прецедентних одиниць мовної системи, до яких належать і етнокультурні стереотипи.

Ключові слова: *чуттєве сприйняття, зоровий модус перцепції, етнокультурні стереотипи, ідентичність, етнокультурні цінності, національно-мовна специфіка.*

Надійним джерелом для проведення різнопланових наукових досліджень є лексикографічні праці, за допомогою яких людство накопичує отримані за період свого існування знання та передає ці знання наступним поколінням. Саме лексикографія намагається знайти найоптимальніші, найдоступніші способи вербальної репрезентації та впорядкування всіх доступних знань та передати цю інформацію від попередніх поколінь сучасному людству. Окрім того, словникам належить важлива роль у розвитку національної духовної культури як цінним джерелом інформації і засобом підвищення комунікативної культури носіїв мови.

Вихідною передумовою такого вивчення є положення про те, що лексика будь-якої мови не становить механічної сукупності слів, вона є системою, елементи якої співвідносні і взаємопов'язані, підпорядко-

вані внутрішнім її законам. Такий підхід зумовлює розкриття витоків формування і змін семантики слова. “Нам повинні бути відомі основні закономірності, шляхи розвитку всього словникового складу від його початку до сучасного стану. Більше того, ми повинні знати причини творення кожного слова, час його виникнення, зміни значень і відтінків значень, їх зв’язки із значеннями інших слів”, – цілком справедливо вважає Ф. Філін [Філін 1983 : 271].

Вивчення окремих груп слів з огляду на їх структурну і структурно-семантичну організацію повинно вестися як у синхронному, так і в діахронному аспектах одночасно, бо “будь-який повний синхронний опис мови не може обійтися без поняття архаїзму та інновації”, – зазначає Є. Курилович [Курилович 1965 : 401]. Отже, “система мови не може бути “вільною від історії”, а синхронія не може нехтувати діахронією” [Чикобава 1980 : 7]. Система мови змінюється поступово: “витіснення старої форми новою формою – це не моментальна подія, а процес, що протікає у часі і просторі” [Курилович 1965 : 401]. У сфері лексикографії ці процеси особливо інтенсивні, оскільки словники є не тільки засобом фіксації семантичної організації лексикону, а й мисленнєвих процесів, що уможливорює виявлення національно-мовної специфіки світу через вивчення етнокультурних стереотипів, зокрема й чуттєвого сприйняття.

Методологічні підвалини для вивчення лінгвокультурних феноменів у діахронії закладено в сучасних історико-філософських та філософсько-наукових студіях, бо “зі зміною сучасного змінюється і та перспектива бачення минулого, котру це сьогодення визначає” [Ивин 2005 : 2]. Саме тому в запропонованому дослідженні ми відштовхуємося від матеріалів “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” (далі СлУМ) – першої багатомовної (28 випусків) в історії української культури праці, у якій спостережено перші фіксації перцептивного осягнення світу – “*Смысли тѣла суть: зрение, обоняне, слухъ, смаковане и дотиканье* (Київ, 1621 Коп. Пал. 682)” [СлУМ, Т. 12 : 192].

Сенсорні стереотипи є маркерами етнічного світосприйняття; вони здатні надати свідчення про особливості категоризації світу та світогляд представників певної етнічної спільноти, а також про ментальність, соціокультурні та мовно-психічні домінанти етносу. Водночас стереотип є результатом систематизації феноменів у свідомості, відповідно, відомості про нього можуть бути отримані лише за умови вивчення системи мовних фактів. Важливим у цьому сенсі видається аналіз динаміки становлення та розвитку стереотипів сенсорного сприйняття, який можна здійснити тільки за умови залучення до аналізу лексикографічних джерел.

Феномен соціальної стереотипізації безвідносно до чуттєвої тематики активно досліджувався і досліджується як зарубіжними, так і українськими мовознавцями. Проте до сьогодні проблема етнокультурної перцептостереотипізації висвітлювалась лише побіжно при вивченні інших дотичних питань (П. Артюх, А. Баронін, О. Белова, Н. Годзь, В. Маслова, О. Пономарьов, Т. Стефаненко, Ю. Тищенко); недостатньо вивченим залишається питання діахронічного зрізу етнокультурних стереотипів сенсорного сприйняття, що робить **актуальною** тему пропонованого дослідження та продукує його **мету**: актуалізувати необхідність розгляду етнокультурних стереотипів зорового сприйняття; визначити структурні, функціональні та змістові їх особливості у староукраїнській літературній мові.

Своє **завдання** вбачаємо в тому, щоб виявити склад етнокультурних стереотипів, заґрунтованих на зорових перцептивних реакціях періоду української літературної мови XVI – першої половини XVII ст.; визначити теми їх побутування; здійснити опис їх формальних та змістових особливостей; прослідкувати за становленням значеннєвої сфери відповідних стереотипів. **Об’єктом** дослідження є етнокультурні стереотипи, заґрунтовані на зорових перцептивних реакціях. **Предметом** – засоби їх об’єктивацій у текстовому матеріалі староукраїнської літературної мови.

З метою виконання поставлених завдань до аналізу залучено широкий фактичний **матеріал**, зібраний на основі текстів української літературної мови перехідної епохи до нового часу, що зафіксовані у “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.”. Такий фактичний матеріал послужить фоном, перспективою, без яких неможливо зрозуміти історію перцептивних стереотипів в українській мові, а також сприятиме висвітленню їх складності та багатогранності, що дозволить охарактеризувати місце та роль етнокультурних стереотипів української мови.

Системі зорових відчуттів у житті людини традиційно належить особливе місце, оскільки зір є основним орієнтиром людини у світі, основним джерелом інформації для людини й надійним способом її верифікації. Візуальний образ забезпечує сприйняття предметів, що охоплює надзвичайно велику сферу фізичних явищ та їх локалізацію у просторі, які дані людині у відчуттях і сприйнятті, та на яких будується концептуальна картина світу, відображена в мові як знаковій системі. Серед останніх – модус розміру, що являє собою яскравий приклад градуальної перцептивної категорії.

За матеріалами СЛУМ модус розміру об'єктивований прикметниками *великий, високий, глибокий, широкий, низкий, мізерний*, де домінуючу позицію займає ад'єктив *великий*, саме значеннєвою зоною відповідного ад'єктива ми обмежуємо коло своїх пошуків.

До найчастотніших тем побутування перцептивних етнокультурних стереотипів належать ті, які пов'язані зі світом людини: вони формуються на основі зовнішнього вигляду людини, рис її характеру, соціального стану, уподобань, вірувань, поведінки тощо. Досліджуваний матеріал уможливив виділення таких тематичних груп:

1) **зовнішній портрет**. Відповідна група представлена одним етно-стереотипом *великий людь*, що утворює ядрове значення 'великий за розміром' (*Аще великий людь есть веде их до воды а тамь их до-свѣдчу* [СЛУМ, Т. 1 : 150]). Спостережено, що стереотип означеної тематичної групи асоціює з полем "краса" (красиві – люди великої фізичної сили і міцної статури) з метою підкреслення ознаки, що продукує периферійне значення 'гарний', 'привабливий';

2) **ментальна зона**. Стереотипи, що є узагальненими образами ментальних характеристик людини, мають аксіологічний характер, осмислений через взаємодію людини з навколишнім світом. Відповідно, вербалізатор *великий* відіграє неабияку роль в оцінці розумових здібностей людини, заґрунтованої на своєрідному образному сприйнятті, що є результатом сенсорного і водночас ментального опрацювання світу. У межах відповідної тематичної групи вилучено етностереотип *разумъ великий*, який втратив вихідне параметричне значення й набув ядрового значення 'дуже розумний' (*Што жъ еще реку и то: Ижъ бѣ... в(ш)м(л) обдаровати рачихъ разумо(м) великим* [СЛУМ, Т. 13 : 14]) та чітко означену периферію: 'свідомий', 'мислячий', 'допитливий', 'цікавий';

3) **внутрішній світ**. Ця тематична група вміщує найбільшу кількість епітетних форм, які набули статусу стереотипів: *великий жаль, великий встыд(д), великая ненависть, великая скромность, великая жалость, великое зневаженіє, мука великая, великий страх, великий смут(т)укъ, великая злоба, гнѣвъ великий*. Такі стереотипи-образи відтворюють власне національні риси українського характеру: м'якість, доброзичливість, сентиментальність, співчутливість, спроможність сприймати чужі проблеми як свої власні тощо, формують в українців певне світобачення, світовідчуття та світорозуміння, які будучи заґрунтованими на зорових перцептивних реакціях, вирізняють його з-поміж інших етносів;

Національні константи *жаль*, *жалість*, *встид*, *ненависть*, *скромність*, *зневага*, *мука*, *страх*, *смуток*, *злоба* пов'язані з відтворенням внутрішніх потенцій етносу, які інтерпретують номінанти розміру, основне призначення яких: виділяти, маркувати інформацію, а головне – давати їй кількісну оцінку в потоці життєдіяльності носіїв мови. Це уможливило переакцентацію: ознака якості консолідує з ознакою кількості, що підтверджено текстами (*Теды солнце по килка разъ затмилосъ было, а того затменя обыватели Вавилонскии з великимъ страхомъ смотрѣти и видѣти мусѣли* [СлУМ, Т. 10 : 250]; *И та(к) оу велико(м) смоу(т)ку колыше(т)ся ср(д)це и(х)* [СлУМ, Т. 14 : 200]; *Абовѣмъ до розмови с тобою приводить ма слоушный и великій жаль, не ижъ бѣмъ // с тобою мовиль о домовыхъ кривдахъ* [СлУМ, Т. 15 : 106]; *А вы мои дѣти, албо внуки, албо братья на и(н)шии(х) людѣи не дайте, чо(м) та(м) моя мука великая* [СлУМ, Т. 1 : 89]; *Кз(д)ы то мовлевано, и великій всты(д) с того смоу бывалъ* [СлУМ, Т. 3 : 107]; *Чюжымъ дѣломъ испытница еси. а свои великия злобы покривае(ш)* [СлУМ, Т. 13 : 198]; *Чому не хотѣл Прокopf вѣрити але з гнѣво(м) велики(ми) о(т)ишо(л) з братства* [СлУМ, Т. 6 : 146]).

При тому зауважимо, що параметричний прикметник *великій* має яскраво виражений аксіологічний характер і проявляє свої аксіологічні потенції, перш за все, завдяки наявності квантитативного компонента. Так, як позитивно марковані можемо класифікувати стереотипи *великая скромность*: ‘про рису людини, яка не претендує на особливе становище’, ‘яка здатна применшувати або замовчувати свої заслуги, достоїнства’, ‘стримана в поведженні’, ‘вихована’, ‘морально стійка’, ‘цнотлива’ (*З великою скромностю и покорю вѣжджаєтъ... намъ... прикладъ даючи... жебѣмъ ся вшелѣкихъ... // ...помпъ выстерѣзали* [СлУМ, Т. 6 : 63]); *великая жалость*: ‘співчутливе ставлення до чужого горя, переживання’, ‘жаль’, ‘жалощі’, ‘почуття скорботи, печалі, туги, смутку’ (*Опять душа съ великою жалостію ко Христу говоритъ, вповедаючи свои пригоды* [СлУМ, Т. 6 : 238]); *высокая моу(д)рость*: ‘глибоке знання’, ‘розуміння’, ‘узагальнення чогось’, ‘досвід’ (*Бовѣмъ той На горахъ высокои моу(д)рости лѣтае, Гды В костѣлѣ католичкомъ Вѣру правдивую має* [СлУМ, Т. 6 : 48]).

Негативно маркованими є стереотипи *великая ненависть*: ‘велика неприхильність, до кого-, чого-небудь’, ‘вороже ставлення до кого-небудь’ (*Которій велику ненависть на насъ маєтъ, Той вражду в лю-*

дѣхъ и незгѣду розсѣваѣтъ [СлУМ, Т. 5 : 10]); **великое зневажѣніе**: ‘почуття презирства’, ‘відсутність поваги до кого-небудь’, ‘байдужість до кого-, чого-небудь’, ‘відсутність турботи’, ‘піклування про когось, щось’, ‘навмисне приниження чиеї-небудь гідності’ (*Але и Римляне... надѣвшиися гордостю и марною думою, што не по(д)лажае(т) по(д) діалектицкіи оусилованя превротныи, якъ гнилоє и збѣтѣлоу ѡ(т)кидаю(т) з’ великимъ зневажѣніємъ* [СлУМ, Т. 11 : 84]); **великая злость**: ‘почуття недоброзичливості’, ‘злоба’, ‘гнів’, ‘досада’, ‘роздратування’, ‘розлюченість’ (*Веселися... матко наша, Риме,... Радуйся, зъ неправости сыновъ людскихъ, поневажъ въ нагороду такъ великой злости дается тоби заплата! Тѣшися зъ помощницы твоѣй незгоды, гдыжъ ся зъ студни пекелной пропасти вынурила* [СлУМ, Т. 10 : 149]);

4) **соціальний портрет**. До цієї групи відносимо етнокультурні стереотипи, у яких прикметник на позначення розміру **великий** втратив свою первісну перцептивну ознаку. Разом із тим спостережено: означений ад’єктив **великий**, що входить до структури стереотипів із ядерним значенням ‘вищий за соціальним станом’, у межах аналізованої тематичної групи продукує розширення функціонально-семантичного поля за рахунок таких значень, як ‘головний за суспільним становищем та історичним значенням’ (*Послалъ к нам двоих патріарховъ от великихъ столицъ, от великія Антиохія и Иоакима и от Константинополя Иеремію, и великого протосинкела Никифора* [СлУМ, Т. 3 : 211]); ‘гідний в аспекті оцінки громадських заслуг, громадської ваги’ (*Южъ Шанькгерий рушыль ся зъ войски подъ Белгородъ турецкій; маючи при собѣ и Богдана Иеремиева сына на господарское Волоское, и до короля его милости посла великого посылаетъ прязни такоежъ яко и зъ войскомъ досягаючи* [СлУМ, Т. 8 : 179]); ‘знатний’ (*А поневажъ великаа знаменитость, ле(д)во коли слыханого такового чуда до страху, и до здумѣванася всѣхъ тамошнихъ обывателевъ приводила* [СлУМ, Т. 11 : 207]); ‘відомий’ (*Ѹ(т) тогоу часу даниль еше не дорослымъ будучи сталсе велики(м) оу людѣи* [СлУМ, Т. 3 : 211]); ‘славетний’ (*Пытаемо, если южъ та(к) в’ писанью своемъ ц’рковъ в’ римѣ до мѣстца, ... до помпы, до вынеслости, до моуци привязуючи разумѣши што(ж) речешъ на оныє слова великаго оучителя* [СлУМ, Т. 5 : 226]).

Ієрархію соціального стану демонструють стереотипи **великаа вельможность** та **великие станы** з ядровим значенням ‘могутній’, ‘який має великий вплив, авторитет’ (*Не естъ нашего Рымского Папежа, не естъ такъ великаа вельможность, абы оустрашити*

мѣла: змышленаѣ, єсть она дочаснаѣ, надутаѣ велможность [СлУМ, Т. 3 : 211]; Много хрестиянъ **великихъ становъ** на то по(з)воляли [СлУМ, Т. 3 : 211]). Означені форми заґрунтовані на високій аксіологічності, наділені широкою здатністю характеризувати людину на основі критеріїв, опертям для яких є суспільні норми і правила;

5) **релігійна зона**. На основі кордоцентричності українця виформовується уявлення про нього як глибоко побожну людину. Статусу етностереотипів у межах пропонованої зони набувають назви релігійних свят, в основі яких лежить перцептивна ознака: **суббота Великая, великий празник, великыя не(д)ла, запуст великий**. Параметрична складова відповідних сполучень виходить із поля ознаки за розміром, набуваючи значення ‘славетний’, яке корелює із ‘значущий’, що є ядровим для відповідних стереотипів (*Напродъ... церковь чудо православное выдаетъ въ субботу Великую... святыи свѣтъ, который сходитъ зъ неба до гробу Иисуса Христа... отъ которого... патріархъ... свічки засвѣчаетъ* [СлУМ, Т. 10 : 195]; *Трикротъ на кождый рокъ свѣта мнѣ обходитъ будете. а ꙗко свѣто великъ днѣ пасхи на памѣть выхожденъѣ зъ египту. в ꙗко свѣто кучокъ* [СлУМ, Т. 6 : 98]; *А господского великого и пресветлого празника безмала не за тую неформную процесію ѡ(т)ступили, и с костила выкинути (!)* [СлУМ, Т. 2 : 45]; *Вѣдомо є(ст) написано, якъ четѣ(т)сѣ радowy(и) єв(г)ліа. іѡаннѣст ѿ: все(д)ми(х) не(д)лахъ изъчитаємы(х) ѡ(т) великыѣ не(д)ла пасхы* [СлУМ, Т. 6 : 127]; *Настася Ванковна Вечеринаѣ... заставила тое имене Коршовецъ... // ...от року тисечного пятсотного пятдесят девятого от Великих запуст, аж до тогож року который запуст великий має быти в року шестдесят девятом* [СлУМ, Т. 10 : 172]).

Лексема **великий** у наведених контекстах за змістовою й когнітивною суттю є носієм оцінного стратуму (оцінювання ж відбувається завдяки взаємодію людини з навколишнім світом) в широкому розумінні цього слова, й насамперед, позитивно маркованого, оскільки узагальнює образ свята – Великодня (цер.-слов. *Великъ днь*) – одного із найбільших християнських свят; головного свята богослужбеного року;

6) **мовленнєва сфера**. До цієї тематичної групи відносимо етнокультурні стереотипи зі структурним компонентом **вєликий**, у семантичній структурі яких переплітаються якісне та кількісне значення. Так, у стереотипі **рѣчи вєликіє** ядровим значенням якого є ‘достойні похвали’ (*Рѣклъ Моисей до бѣга: што єсмь я за члѣвкъ, абы*

такъ рѣчь вѣликую справи(т) // могъ, и вѣрять мнѣ не будутъ [СлУМ, Т. 6 : 146], таке суміщення відображає кількісну градацію якісної ознаки, що, у свою чергу, відцентровує семантичний зсув, продукуючи нові змістові конотації ‘значущі’, ‘ціннісні’, ‘значеннєві’, ‘важливі’, ‘сміливі’.

“Слово” постає поняттям багатозначеннєвим (у різних семантико-естетичних функціях та емоційних аспектах), що реалізується в розгалуженій системі мовних засобів, зокрема, у сполученнях прикметника **вѣликий** з іменниками *слова, мова, дово(д), аргументы*, які за аксіологічними й моральними критеріями створюють образ, що віддзеркалює цінності етносу. Уведення до структури стереотипу відповідних мовних засобів продукує розширення їх семантичного поля значеннями ‘змістовний’, ‘глибинний’, ‘грунтовний’, ‘аргументований’, ‘істинний’, ‘небагатослівний’, ‘стихло викладений’, що поповнюють значеннєву зону периферії: *Для редкихъ людей суть тые квестыи, кдыжъ суть речи вѣликие, и кътожъ можетъ ихъ поняти* [СлУМ, Т. 6 : 48]; *Заходницы, ... вѣликие слова рѣчь свою здобѣчи, змоцнѣли* [СлУМ, Т. 11 : 193]; *Учинили вѣликую мову, жесмо сут позваныє... о то, яко быхмо мы мѣли быти людѣми свѣцкими и обнажоными з добръ и достоенствъ духовных, а упорне мѣли их держати ку шкодѣ и крывдѣ всѣхъ ихъ* [СлУМ, Т. 8 : 231]; *Уста и(х) вѣликие слова розширяють, А языки долѣ якъ змѣли ползають* [СлУМ, Т. 6 : 48]; *Жалемъ такового заслѣплѣнья нѣкоторыхъ будучи порушоныи, не сегаючи вѣликихъ речей, бо бы немалые книги о томъ быти мусѣли, гдѣбыхъ все по достатку мѣлъ выписовати* [СлУМ, Т. 10 : 205]; *Но ни ѿ то(м) дово(д) вѣликий чинѣти мѣста не ма(ю) абовѣ(м) ѿ очищенїи цркве нашої православно(и) сѧ рѣ(ч) зачала и далей точити бутдет* [СлУМ, Т. 11 : 45]. Особливістю зафіксованих стереотипів є те, що вони демонструють корелят якісного значення разом із кількісним через систему мовних засобів. При тому семантична конкретизація та диференціація таких стереотипів відбуваються тільки за їх функціонування в мові, що зафіксовано в межах відповідних контекстів.

У результаті дослідження встановлено: етнокультурні стереотипи зі структурним компонентом **вѣликий** є давніми утвореннями, пов’язаними зі світом людини. Серед найчастотніших тем їх побутування: зовнішній портрет, ментальна зона, внутрішній світ, соціальний порт-

рет, релігійна зона, мовленнєва сфера. Параметричний компонент **вє́ликий** у структурі етностереотипів відповідних тематичних груп має відмітні особливості: формує ядрову й периферійну значеннєву зони етнокультурних стереотипів; у переважній більшості втрачає зв'язок із вихідною параметричною ознакою; аксіологічно заґрунтований.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ивин А. А. Современная философия науки / А. А. Ивин. – М. : Высшая школа, 2005. – 592 с.
2. Курилович Е. О методах внутренней реконструкции / Е. Курилович // Новое в лингвистике. – Вып. IV. – М. : Наука, 1965. – С. 36–44.
3. СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / гол. ред. Д. Гримчишин. – Львів, 1994–2010. – Вип. 1–15.
4. Филин Ф. П. Проблемы исторической лексикологии русского языка (древний период) / Ф. П. Филин // Славянское языкознание: IX Международный съезд славистов. – Киев, сентябрь, 1983 г. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1983. – С. 57–64.
5. Чикобава Арн. История и лингвистика / А. Чикобава // Вопросы языкознания. – 1980. – № 6. – С. 3–12.

Стаття надійшла до редакції 14.04.14

Татьяна Семашко, канд. филол. наук, доц., докторант
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Смысловая плоскость адъектива *большой* в структуре этнокультурного стереотипа (на материале украинского литературного языка XVI – первой половины XVII ст.)

Учитывая признание современными языковыми исследованиями сенсорно-перцептивного анализа первым уровнем категоризации действительности, актом, который задает первичные параметры восприятия и осмысления действительности, важным представляется анализ динамики становления и развития стереотипов сенсорного восприятия, который можно осуществить при условии привлечения к анализу лексикографических источников. Словари являются не только средством фиксации семантической организации лексикона, но и мыслительных процессов в целом, что делает возможным выявление национально-языковой специфики категоризации мира через изучение прецедентных единиц языковой системы, к которым относятся этнокультурные стереотипы.

Ключевые слова: *чувственное восприятие, зрительный модус перцепции, этнокультурные стереотипы, идентичность, этнокультурные ценности, национально-языковая специфика.*

Semashko Tetyana, Ph D, Doc.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**Semantic Adjectives Big Plane in the Structure Ethno-Cultural
Stereotype (Based on the Ukrainian Literary Language
XVI – First Half of XVII Century)**

Modern linguistic studies acknowledge sensor-perceptive analysis as first level of categorization of reality, the act, which sets primary parameters of perception and occomprehension of the world. Important to analyze the dynamics of the formation and development patterns of sensory perception, which can only be provided to bring to the analysis of lexicographical sources. Dictionaries are not only a means of fixing the semantic organization of the lexicon, but also thought processes as a whole, which makes it possible to identify the national language specificity categorization of the world through the study of the language system of precedent units, which include ethnic and cultural stereotypes.

Key words: *sensual perception, visual perception modus, ethno-cultural stereotypes, identity, ethno-cultural values, national linguistic specificity.*

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

Світлана Лавриненко, д-р філол. наук, доц.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Ізмаїл

ОБРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті доведено, що українська лінгвокультурологія керується гумбольдтіанським розумінням мови як духовної творчості народу, лізингом досягнень інших наук, антропоцентризмом, функціоналізмом, експланаторністю. Лінгвокультурологічні пошуки українських мовознавців передбачають занурення в глибини людського буття, контекст якого формує життєву практику спільноти, окреслює коло етнодетермінованих пріоритетів.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна картина світу, україністика.

Національні традиції дослідження взаємозв'язку елементів мови і культури започатковані в працях О. Потебні, П. Житецького, І. Франка, В. Сімовича, І. Огієнка, В. Чапленка, Ю. Шевельова та інших вчених, що довели перспективність вивчення зазначених феноменів у єдності духовного поступу та вираження ментального світу українців. Осмислення мови як скарбниці національної культури, а культури як чинника формування мовних явищ і процесів є актуальним. Мета статті – аналіз наукових здобутків українських мовознавців, які спрямовують творчий пошук у річище лінгвокультурологічної проблематики.

Вагома роль у становленні української лінгвокультурології належить багатогранним дослідженням С. Єрмоленко [Єрмоленко 2007; Єрмоленко 2009]. Ґрунтовні розвідки автора засвідчують перспективність лінгвокультурологічних студій в сферах лінгвостилістики, етнолінгвістики, лінгвофольклористики, лінгвопоетики, соціолінгвістики, мовної семантики, культури мови, лінгводидактики [Єрмоленко 2007 : 24]. У монографії “Мова і українознавчий світогляд” (2007) з позицій українознавства систематизовано погляди на долю мови як відображення долі укра-

їнської культури, представлені в дослідженнях О. Потебні, І. Франка, П. Куліша, П. Житецького, І. Огієнка, М. Грушевського, І. Стешенка, А. Кримського, Ю. Шевельова, О. Тараненка, В. Русанівського, Г. Півторака, П. Кононенка, В. Склярєнка, Ю. Карпенка, В. Німчука та ін., підкреслено, що “останнім часом помітно зріс інтерес українців до своєї історії, культури, до давнього коріння української мови” [Єрмоленко 2007 : 54]. Осмислення мови як комплексу зафіксованих у текстах ідей і культурологічних уявлень дозволяє С. Єрмоленко на широкому фактичному матеріалі розглянути етнокультурний зміст фольклорних і художніх текстів, адже в концепції дослідниці “мова не тільки засіб спілкування, а й таке явище людської культури, в якому віддзеркалюється і найдовше зберігається світ поетичних уявлень народу” [Єрмоленко 2007 : 118]. Оскільки без знання мови не можна прилучитися до культурних надбань нації, суттєве місце в книзі відведено питанням лінгводидактики, які висвітлюються крізь призму культурологічно-естетичної, пізнавальної, виховної функції слова.

Монографія “Мовно-естетичні знаки української культури” (2009) містить когнітивне осмислення сучасних проблем лінгвокультурології. Систематизація термінологічного апарату дисципліни та ключових одиниць мовно-культурного коду українців стають підґрунтям визначення мовно-естетичного знака української культури та характеристики його провідних рис [Єрмоленко 2009 : 8]. Мовно-естетичні знаки культури пов’язані з концептуалізацією мовно-національної свідомості, адже лінгвістичний матеріал є носієм наскрізної культурологічної інформації, глибинна культурно-історична пам’ять закарбована в слові, що стає знаком національної культури. Зазначена праця містить глибокий аналіз мовної естетики зразків української народної словесності і мовно-художньої практики, здійснений на матеріалі творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, І. Франка, Л. Українки, О. Гончара, Л. Костенко, Г. Тютюнника, Є. Пашковського, М. Матіос та ін., і переконливо доводить, що “мовно-естетичні знаки національної культури пов’язані з фольклором, художніми текстами, з тим культурним дискурсом, у який зану-

рені мовець, автор, читач” [Єрмоленко 2007 : 303]. У роботі виразно простежується проекція лінгвокультурологічних поглядів автора на сучасну мовну ситуацію. На думку дослідниці, володіння мовно-естетичними знаками національної культури розширює інформаційний простір особистості, збагачує її асоціативне мислення, наукову й емоційну пам’ять.

Теоретичні питання лінгвокультурології послідовно висвітлюються в роботах представників школи лінгвостилістики, очолюваної С. Єрмоленко. Особливий інтерес у цьому плані становлять дослідження П. Мацьківа, Н. Мех, Н. Данилюк та ін.

Суттєвий внесок у розвиток української лінгвокультурології зробила Л. Мацько, яка в ряді публікацій [Мацько 2009; Мацько 2010] висловила слушні міркування щодо історії становлення, сучасного стану й перспектив цієї дисципліни. Осмислення мови як шляху проникнення знань у ментальність нації підводить дослідницю до міркувань про те, що “спосіб організації об’єктивної дійсності й особливості її сприйняття певним колективом відображається в категоріях, одиницях і формах мови. У мові людина закріплює й зберігає результати пізнання об’єктивної дійсності, з покоління в покоління передає набутий досвід і знання, через мову сама збагачується досвідом інших” [Мацько 2010 : 113]. На думку Л. Мацько, “зв’язки української мови з культурою в широкому її розумінні лежать в основі формування і тяглості українського лінгвоетногенезу, культуроетногенезу і націогенезу” [Мацько 2009 : 349]. У фундаментальній праці “Українська мова в освітньому просторі” (2009) підкреслено значущість лінгвістичного дослідження мови як носія культурної інформації та форми вираження буття національної культури, підсумовано досвід наукових оцінок взаємовпливу і взаємозв’язку мови та культури, даних з різних філософських, історичних та мовознавчих позицій, у контексті доречних полемічних зауважень і критичних міркувань визначено авторський погляд на предмет, об’єкт і мету лінгвокультурології. Спеціальний розділ книги присвячено методикам лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту, який “може проводитися окремо, а може бути складовою частиною стилістичного або ширше – комплексного лінгвістичного аналізу” [Мацько

2009 : 361]. Порушення проблеми лінгвокультурологічної компетенції супроводжується з'ясуванням її чинників, структури, ознак, параметрів вияву. Дослідниця висновує, що лінгвокультурологічна компетенція, зокрема, її навчально-освітній параметр як складник загальної фахової філологічної компетенції, передбачає не лише осмислення всієї широти наявних нині сфер лінгвокультурології, а й готовність розвивати напрямки, які тільки починають заявляти про себе (діахронна лінгвокультурологія, лінгвокультурологія сучасного художнього тексту, лексична лінгвокультурологія, фразеологічна лінгвокультурологія, лінгвокультурологічна лексикографія, порівняльна лінгвокультурологія споріднених мов, зіставна лінгвокультурологія, когнітивна лінгвокультурологія тощо).

Під керівництвом Л. Мацько, яка очолює школу функціональної лінгвістики, лінгводидактики і методики викладання української мови, підготовлено низку досліджень, у яких висвітлюються питання лінгвокультурологічного аналізу тексту.

Значна роль у становленні української лінгвокультурології належить В. Кононенку, який включає згадану дисципліну до складу наукового напрямку – українознавства, що передбачає комплексне вивчення української історії, етнографії, мови, писемності, української культури, фольклору, етнопсихології, етнополітики тощо [Кононенко 2008]. У праці “Українська лінгвокультурологія” (2008) дослідник детально характеризує витоки дисципліни, пропонує дотримуватися широкого виміру її мети, “з опертям не лише на писемну традицію, а й на мистецтво” [Кононенко 2008 : 21], акцентує увагу на її зв’язку з іншими науками, підкреслює національний характер лінгвокультурологічної інформативності. На думку В. Кононенка, об’єктом лінгвокультурології є встановлення взаємних зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної й мовної компетенції людини – носія цієї мови та цієї культури. Предметним наповненням лінгвокультурології є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань як результату дії людської свідомості, світовідчуття з опертям на національно орієнто-

вані форми вираження. З погляду дослідника, людина усвідомлює обшир національної мови і культури через смисл [Кононенко 2008 : 24], отже, першочергової лінгвокультурологічної інтерпретації заслуговують текст, висловлювання, слово, дискурс. В. Кононенко наголошує, що в лінгвокультурології розглядаються передусім мовні знаки, однак такі, що формуються за стикання двох неоднакових кодів – мовного й культурного. Мовні одиниці (слова, висловлювання, тексти) перебирають на себе функції мови культури, що виявляє властивість мови створювати національно-культурну картину світу. У працях В. Кононенка “Концепти українського дискурсу” (2004), “Мова у контексті культури” (2008), “Українська лінгвокультурологія” (2008) та ін. представлено лінгвокультурологічні принципи реалізації концептуальних і символічних понять, які через мовні категорії і образи транслиують культурну інформацію шляхом дешифрації фразеологізмів, міфологем, тропів, символів, духовно-культурних концептів. На особливу увагу заслуговують скрупульозна характеристика ментального простору української мови, розгляд особливостей відтворення мовно-естетичних знаків у художньому тексті, розкриття культурологічних аспектів мовистилу класиків української літератури – Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського.

Етнолінгвістичні дослідження В. Жайворонка “Слово в етнолінгвістичному контексті” (1996), “Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень” (2001), “Етнолінгвістика в колі суміжних наук” (2004), “Знаки української етнокультури: Словник-довідник” (2006), “Українська етнолінгвістика: нариси” (2007) містять чимало міркувань, важливих для сфери лінгвокультурології. Сказане стосується насамперед практики розгляду співвідношення національної мови й культури через взаємодію власне мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників [Жайворонок 2004 : 23].

Цінність для лінгвокультурології фундаментальної праці “Знаки української етнокультури: Словник-довідник” (2006) пов’язується з тим, що вона містить лексикографічний опис одиниць, семантика яких має глибинні етнокультурні нашару-

вання, котрі стають основою концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів або знаків етнокультури.

Змістовні міркування лінгвокультурологічного плану висловлені В. Жайворонком у ході скрупульозного аналізу значного масиву етнокультурних контекстів функціонування мовних феноменів, інтерпретованих як ключові елементи національної культури в дослідженні “Українська етнолінгвістика: нариси” (2007). Представлені в зазначеній праці зразки вивчення смислового потенціалу мовних одиниць, спираються на спостереження множинності їх підтекстів, серед яких вагоме місце посідає саме культурний. Суттєвим для сучасної лінгвокультурології є висновок про те, що “реалії з культурними смислами <...> з часом стають у свідомості народу константами його культури” [Жайворонко 2007 : 155].

Виконані під керівництвом В.В. Жайворонка дисертаційні дослідження О. Комара, О. Молодичук, та ін. засвідчують, що лінгвокультурологія відрізняється від етнолінгвістики матеріалом та метою аналізу, а також тим, що вона не спрямована виключно на виявлення народних стереотипів, символів, міфологем, які формують етнічну картину світу.

До розв’язання проблем взаємодії мови з культурою в аспекті динаміки мовної і концептуальної картин світу звертається Л. Лисиченко [Лисиченко 2009; Лисиченко 2011]. Суттєві для розвитку української лінгвокультурології міркування стосуються залежності смислу тексту від надіндивідуальних мовно-культурних механізмів, задіяних у сфері підсвідомості і здатних визначати структуру художнього твору та інтерпретацію глибинного змісту слова як вивідної мовного й художнього досвіду реципієнта [Лисиченко 2009 : 41; Лисиченко 2011 : 168]. Слід відзначити, що лінгвокультурні параметри мовних одиниць різних рівнів знайшли висвітлення в наукових працях учнів Л. Лисиченко – О. Каракуці та О. Маленко, які висловили перспективні ідеї, пов’язані з лінгвокультурологічною інтерпретацією засобів вербального кодування важливих для етносу цінностей.

Дослідження Н. Слухай “Етноконцепти та міфологія східних слов’ян в аспекті лінгвокультурології” (2005), “Мова сакрально-

го: принципи організації” (2006), “Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка” (у співавторстві з Ю. Мосенкісом) (2006), включають аналіз зв’язків і впливів міфологічних уявлень соціуму на рівні логіко-лінгвістичних механізмів аналогії, мовленнєвої об’єктивації та текстової формалізації образів. Запропонований у зазначених наукових працях підхід розкриває втаємничену у вербальних і невербальних знаках комунікації сакральну історію соціуму, виявляє мовчазні смисли культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основною серед яких була й залишається мовна.

Про здатність мови бути носієм культурних стереотипів ідеться в ряді праць А. Мойсієнка [Мойсієнко 2006; Мойсієнко 2008]. У монографії “Мова як світ світів. Поетика текстових структур” (2008) міститься лінгвокультурологічна оцінка символного мовосвіту [Мойсієнко 2008 : 15]. Дотримання принципів етноцентризму дозволяє дослідникові розглянути мову літературного твору як конвенційну систему, що фіксує провідні риси ментальності та культури з урахуванням особливостей національного світогляду. Акцентування уваги на різних аспектах пізнання мовної картини світу, спостереження за варіюванням мовних форм в індивідуально-авторських конструктах спонукає А. Мойсієнка до пошуків інструментарію та конкретних методів дослідження мовної картини світу поетичного тексту, здатних презентувати не лише очевидні (зримі), а й приховані модуси буття, закодовані в словесному творі.

Питання лінгвокультурології перебувають у колі уваги дослідників, що ведуть наукові пошуки під керівництвом А. Мойсієнка, зокрема, В. Філінюк, Т. Беценко, С. Шинкарук, М. Торчинського, О. Строкаля та ін.

Важливою для розвитку української лінгвокультурології стала теза О. Селіванової про “поширеність інтересів лінгвокультурології не лише на етнічну культуру і її відбитки в мові й мовленні, а на відображення в мові й текстах надбань світової культури, інших культур різних епох, а також субкультур різних угруповань людей у межах етносу та поза його межами...” [Селіванова 2008 : 261].

Представлена дослідницею характеристика основних аспектів і напрямків лінгвокультурологічних студій [Селиванова 2010 : 355] супроводжується окресленням кола проблем та завдань, які мають бути розв'язаними в ході розвитку дисципліни та систематизації провідних особливостей лінгвокультурології, що відрізняють її від етнолінгвістики та лінгвокраїнознавства.

Зусиллями Н. Данилюк, автора розвідок “Лексика з національно-культурним змістом у сучасній українській мові” (2001), “Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання” (2004) українська лінгвокультурологія збагатилася першим країнознавчим словником-довідником “Україна в словах” (2004), у якому представлено 616 слів-лінгвокультурем, розміщених за тематичними розділами “Наша держава – Україна”, “Зі сторінок історії України”, “Місто. Село. Громадські споруди. Установи. Засоби зв'язку”, “Хата. Садиба”, “Хатні речі”, “Страви і напої”, “Українське мистецтво. Фольклор”, “Християнські віровчення і свята”, “Найдавніші вірування”, “Тваринний світ”, “Рослинний світ”, “Народне вбрання”. Джерельною базою для тлумачення лінгвокультурологічного змісту слів, символів, традиційних означень, сталих висловів, загадок, прислів'їв, приказок у багатьох випадках слугує фольклорний матеріал.

Суттєвими для розвитку теорії та методології лінгвокультурологічних студій в Україні стали соціолінгвістичні праці Л. Масенко “Українська мова в соціолінгвістичному аспекті” (2005), “Лінгвокультурологія і стратегія мовної політики в дослідженні Романа Кіся” (2003), “Назва Помаранчевої революції в лінгвокультурологічному контексті” (2006) та Л. Ставицької “Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови” (2005). Остання здійснила загальну редакцію наукових статей, що увійшли до збірника “Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти” (2007). Чималий інтерес у лінгвокультурологічному плані становлять монографії з психолінгвістики Т. Ковалевської “Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування” (2001) та О. Семенець “Синергетика

поетичного слова” (2004); зіставно-типологічні розвідки О. Тищенка “Обрядова семантика у слов’янському мовному просторі” (2000), І. Голубовської “Етнічні особливості мовних картин світу” (2004), О. Левченко “Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект” (2007), З. Коцюби “Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsіальному просторі (від універсального до національного)” (2010); когнітивні дослідження В. Іващенко “Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології)” (2006), Т. Вільчинської “Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.” (2008), О. Ніки “Модусні смисли у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст.” (2010) та ін.

Лінгвокультурологічний струмінь помітно активізувався в сучасних дисертаційних дослідженнях, орієнтованих на сфери лексики і фразеології (Д. Ужченко, Л. Мельник, О. Назаренко, О. Каракуця, Т. Григоренко, Ю. Лебеденко та ін.), національно-культурної специфіки художнього тексту (Т. Кіс, Н. Слободянюк, М. Шевченко, В. Білоус, О. Переломова, Н. Медвідь та ін.), комунікації (Р. Поворознюк, О. Чадюк, Л. Компанцева, К. Бондаренко, І. Корольова, Є. Санченко, Л. Павловська та ін.), зіставного аналізу мов (В. Пирогов, В. Старко, Н. Головіна, О. Близнюк, Ю. Письменна, І. Заваринська, В. Шевелюк та ін.), лінгводидактики (Л. Мацько, Н. Данилюк, О. Семенов, В. Дороз та ін.).

Таким чином, автори філологічних студій найрізноманітніших напрямків апелюють до проблем лінгвокультурології, а також широко застосовують методи лінгвокультурологічного аналізу.

Перспективи дослідження пов’язуємо з подальшим вивченням шляхів адаптації надбань світової лінгвокультурологічної практики в українському мовознавчому континуумі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. О. Данилюк. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.

2. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–35.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: [нарис] / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
7. Кононенко В. І. Мова у контексті культури / Віталій Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 389 с.
8. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія: [монографія] / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
9. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х.: Основа, 2009. – 191 с.
10. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови / Л. А. Лисиченко. – Х.: Цифра-Принт, 2011. – 304 с.
11. Мацько Л. І. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів / Л. І. Мацько // Вісник Львівського університету. Серія “Філологія”. – 2010. – Вип. 50. – С. 112–116.
12. Мацько Л. І. Українська мова у освітньому просторі: [навчальний посібник] / Л. І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
13. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур: [наукове видання] / А. К. Мойсієнко. – Умань: РВЦ “Софія”, 2008. – 280 с.
14. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: [монографія] / А. К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006. – 300 с.
15. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
17. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфології східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К.: Київ. ун-т, 2005. – 167 с.
18. Україна в словах: мовокраїнознав. словник-довідник: навч. посіб. / упоряд. і кер. авт. колективу Н. О. Данилюк. – К.: Просвіта, 2004. – 704 с.
19. Duranti A. Linguistic anthropology / A. Duranti. – Cambridge: Cambridge university press, 1997. – 421 p.
20. Plas P. Slavic ethnolinguistics and anglo-american linguistic anthropology: convergences and divergences in the study of the language-culture nexus / P. Pieter // Etnolingwistyka. – 2006. – Т. 18. – Р. 135–143.

Стаття надійшла до редакції 01.05.14

Светлана Лавриненко, д-р филол. наук, доц.
Измаильский государственный гуманитарный университет, Измаил

Горизонты современной украинской лингвокультурологии

Статья посвящена анализу становления современной украинской лингвокультурологии, которая развивается в соответствии с гумбольдтианским пониманием языка как духовного творчества народа и опирается на принципы антропоцентризма, функционализма, экспланаторности. Лингвокультурологические исследования украинистов нацелены на выявление языковых основ этнодетерминированных приоритетов.

Ключевые слова: лингвокультурология, языковая картина мира, украинистика.

Svitlana Lavrynenko, Dr Hab., Doc
State Human University of Izmail, Izmail

Horizons of Modern Ukrainian Linguistic Culturology

The article aims to prove that Ukrainian linguistic culturology is governed by humboldtian comprehension of language as human spiritual creativity, and is based on the principles of anthropocentrism, functionalism, and explication of lingual signs. Linguistic and cultural investigations of Ukrainian linguists aim to penetrate into the depths of man's life, the background of which forms social lifestyle models and outlines the circle of ethnically determined priorities.

Key words: linguistic culturology, lingual picture of the world, Ukrainian studies.

КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81.32

Тетяна Бобкова, канд. філол. наук, доц.
Київський національний лінгвістичний університет, Київ

КОРПУСНИЙ ПІДХІД ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛОКАЦІЙ

У статті аналізуються основні напрямки й підходи сучасних досліджень колокацій. Виявляються передумови формування корпусного підходу. Обґрунтовується необхідність застосування багатометодного підходу дослідження колокацій на базі корпусу текстів. Як джерело для укладання корпусного словника колокацій розглядається зібраний підкорпус українських законодавчих документів.

Ключові слова: колокація, словосполучення, корпус текстів, корпусний підхід, корпусний словник..

Актуальність дослідження колокацій як прояву лексико-синтаксичної сполучуваності пов'язана із загальною проблематикою автоматичного аналізу тексту. Розробка й удосконалення прикладних систем аналізу тексту потребують дослідження великих обсягів природно-мовних текстів. У процесі комунікації використовуються не окремі слова, а регулярно повторювані відтворювані конструкції – колокації, опис яких становить значний інтерес для прикладних лінгвістів. Сучасні дослідження природної мови в аспекті автоматичного аналізу тексту ґрунтуються на об'єктивних корпусних даних, вилучених і опрацьованих надійними й достовірними методами.

Мета статті – дослідити витоки й особливості корпусного підходу вивчення колокацій. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити основні теоретико-методологічні напрямки й лінгвістичні підходи сучасних досліджень колокацій; 2) встановити теоретико-методологічні передумови корпусного підходу вивчення колокацій; 3) визначити основні відмінності корпусного підходу від текстоорієнтованого; 4) дати визначення терміна “колокація” з огляду на корпусний підхід дослідження; 5) обґрунтувати необхідність застосування багатометодного вивчення колокацій.

Основним джерелом та інструментом дослідження структур природно-мовного тексту є електронні корпуси. На позначення стійких синтагматичних послідовностей у корпусній лінгвістиці традиційно вживається термін “колокація” [Sinclair; Teubert; Tognini-Bonelli].

З самого початку формування нової корпусної парадигми феномен колокації стає ключовою концепцією, а опис зазначених “видів лексичних структур” – основною метою розробки корпусів [Teubert : 137–138]. Про це свідчить перша ґрунтовна праця в галузі корпусного аналізу – “English Collocation Studies”, 1966 (Дж. Синклер, С. Джоунз, Р. Делей). Упровадження корпусних методів призвели до поширення терміна “колокація” в багатьох галузях лінгвістики – лексикології, дериватології, синтаксисі, психолінгвістиці, лексикографії, теорії перекладу й лінгвістиці тексту [Marcinkevičienė : 77]. Ця поширеність пояснюється тими значеннями, які вкладають у поняття колокації різні лінгвісти [Meer : 315]. Безперечно, термін не є одновимірним хоч би тому, що покликаний відобразити комплекс лексичних, граматичних і статистичних ознак колокації. Ця багатоаспектність феномену протягом тривалого часу утримує увагу лінгвістів, а у зв’язку з упровадженням корпусного підходу концепція колокації набуває нового виміру в сучасній лінгвістиці.

Дискусійний характер визначення терміна “колокація” спонукав до аспектизації аналізованого поняття й формулювання широкого значення – в лінгвістичному й вузького – в статистичному аспекті [Čermak : 282–283]. На сучасному етапі в широкому сенсі під колокацією розуміють поєднання двох слів або звичне використання певних лексем разом [Лендау : 303; Sinclair : 115–116]. У вузькому значенні колокація – це слова, які зустрічаються в тексті частіше поруч, ніж за випадковою вірогідністю окремо [Sinclair : 115–116]. Залежно від широкого або вузького розуміння поняття визначається якісний і кількісний склад колокацій [Гладка : 18]. Зокрема, чи можна вважати колокацією сполучення лексичної одиниці зі службовим словом. Потрійна природа феномену визначає широкий спектр напрямків прикладних досліджень колокацій:

1) вивчення природи й визначення статусу колокацій серед сталих сполучень (О. Борисова, А. Романюк, К. Ягунова, В. Atkins, S. Bartsch, F. Hausmann, A. Kilgarriff, R. Marcinkevičienė, J. Sinclair);

2) розробка й удосконалення методології вилучення колокацій та вивчення їх статистичних і лексико-граматичних ознак (М. Зацеркляний, А. Романюк, М. Хохлова, В. Шкурко, К. Ягунова, К. Church, A. Kilgarriff, M. Kren, Ch. Manning, V. Seretan, F. Smadja, M. Stubbs);

3) укладання спеціалізованих словників колокацій (І. Большаков, О. Борисова, М. Зацеркляний, А. Романюк, М. Benson, F. Čermak, A.P. Cowie, F. J. Hausmann, U. Heid, R. Marcinkevičienė, C. Müller-Spitzer).

Розглянемо докладніше основні лінгвістичні підходи в дослідженні колокацій – семантико-синтаксичний, контекстно-орієнтований і корпусно-орієнтований [Гладка : 16; Хохлова : 344].

Семантико-синтаксичний підхід передбачає аналіз феномену колокації в аспекті теорії стійких сполучень і граматики валентності. У межах семантико-синтаксичного аспекту слід виокремити власне лексико-семантичний, семантико-синтаксичний і синтаксичний підходи.

Лексико-семантичний підхід є найбільш традиційним, оскільки в лінгвістичних дослідженнях із визначення колокації частіше постулюється “лексичний пріоритет” [Marcinkevičienė : 88]. Під колокацією розуміють сполучення слів, у складі якого один компонент (базовий або зв’язаний) визначається змістом і темою повідомлення й фразеологізує сполучення, а другий – вільний компонент характеризує базове слово і є семантично ключовим [Борисова 1994 : 77]. До основних здобутків лексико-семантичного підходу вивчення сполучень можна віднести розробку класифікації фразеологізмів на підставі семантичної структури (Ш. Балли, В. Виноградов), категорії зв’язності значення (В. Виноградов), поняття лексичної функції і класифікації лексико-семантичних відношень (Ю. Апресян, І. Мельчук), побудову функціональної лінгвістичної моделі “Смисл \leftrightarrow Текст” (І. Мельчук).

Семантико-синтаксичний підхід (О. Борисова, О. Митрофанова, М. Хохлова, F. Hausmann) передбачає розгляд колокацій як семантико-синтаксичних одиниць, або лексично визначених елементів граматичних структур [Хохлова : 344]. Семантико-синтаксичний підхід зорієнтований на вивчення колокацій через установлені лексико-граматичні шаблони – структурні моделі мовних конструкцій із зазначенням істотних граматичних ознак лексем, які входять до мовних виразів певного класу, й синтаксичних умов їх уживання. В українському мовознавстві дослідницькі пошуки в основному спрямовано на коло питань, що стосуються системного вивчення лексико-синтаксичної сполучуваності, взаємодії внутрішніх форм слів, а також сполучуваності в аспекті лексико-морфологічної та синтаксичної деривації (І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич, Н. Гуїванюк, А. Загнітко, Н. Клименко, М. Кочерган, О. Снитко).

Синтаксичний підхід базується на звуженому понятті колокації як синтагматично обмеженої лексичної сполучуваності двох елементів, які підтримують синтаксичний зв’язок (В. Гладка, В. Шкурко, D. Cruse, A. Tutin, V. Seretan). При цьому враховуються дві основні ознаки колокацій – дотримання певного порядку слідування компонентів і відсутність синтаксичних трансформацій, що відрізняє колокацію

від вільних сполучень. У цьому розумінні колокація може бути визначена як комбінація з двох слів, що утворює синтаксичну структуру, або синтаксичну модель [Гладка : 17]. За синтаксичним підходом основною метою є встановлення синтаксичних та структурних ознак колокацій.

Витоки **контекстно-орієнтованого** підходу коріняться в емпіричній текстозорієнтованій традиції британського контекстуалізму Дж. Ферса й обґрунтуванні контекстуалізації як прийому синтагматичного аналізу природної мови [Marcinkevičienė : 75]. Результатом контекстуалізації на лексичному рівні є встановлення колокацій – типового й постійного оточення слова [Хохлова : 344]. Ферсіанський підхід, або контекстуальна теорія значення, ґрунтується на визнанні колокації цілісною одиницею значення, дослідження якої передбачає виокремлення складників. Під колокаціями розуміють характерні стійкі сполучення слів, поява яких поруч зумовлюється регулярним характером взаємного очікування внаслідок дії семантичних факторів. У цьому розумінні основним здобутком контекстуалізму Дж. Р. Ферса є встановлення пов'язаних між собою формальних ознак контексту: 1) колокація – супровід слова, матеріал, у якому воно найчастіше зустрічається, і 2) колігація – взаємозв'язок граматичних категорій в синтаксичній структурі [Tognini-Bonelli : 209]. Окреслений вище ферсіанський підхід застосовується в рамках контекстуальної теорії значення, за якою ідентифікація значення слова або виразу базується на формалізації контекстної моделі.

Хоч контекстуальна теорія значення формувалась у межах тексторієнтованого підходу та з метою з'ясування текстових ознак, встановлені Дж. Ферсом характеристики можуть бути також використані в корпусному підході вивчення колокацій. Так, функціональні можливості вбудованого в корпус пошукового апарату, зокрема KWIC-конкордансу, є оптимальним інструментом ідентифікації формальних моделей колокацій і колігацій на матеріалі великої кількості текстів. Незважаючи на декларування слідом за Дж. Ферсом тексторієнтованого підходу, слід зауважити, що текст і корпус відрізняється за кількома істотними параметрами [Tognini-Bonelli : 207–208]:

1) єдність тексту як мовної події між учасниками комунікації vs. зібрання текстів у корпусі, яке неможливо ідентифікувати як єдину мовну подію;

2) цілісність тексту vs. фрагментарність KWIC-формату конкордансу;

3) горизонтальний напрямок аналізу тексту vs. вертикальний напрямок KWIC-формату конкордансу корпусу;

4) специфічний ситуативний і культурний контекст тексту vs. відсутність унікального контексту корпусу, формальний характер аналізованих параметрів;

5) текст як мовленнєвий зразок vs. корпус як аплікативний зразок мови;

6) змістовний характер текстової інформації vs. узагальнений на мовному матеріалі характер інформації корпусу, відсутність безпосереднього зв'язку з конкретним контекстом.

Отже, попри те, що в основу корпусного підходу покладено засади текстозорієнтованого, корпус і текст принципово відрізняється за якісними (цілісність, наявність ситуативного контексту, характер інформації) і кількісними ознаками (обсяг, кількість текстів), що є визначальними для аналізу й методології дослідження мовного матеріалу. На думку Е. Тоніні-Бонеллі, це дозволяє стверджувати, що в сучасній лінгвістиці використовуються два типи емпіричних даних: текст як зразок мовлення й корпус як потенційна мовна модель [Tognini-Bonelli : 208–212]. Відмінність ознак корпусу вимагає застосування нових методів й уточнення визначення колокації, оскільки якість та обсяг отриманих даних значно виходять за межі тексту.

Упровадження корпусних методів і статистичних обчислень дало змогу зробити теоретичні узагальнення. Зокрема, на підставі емпіричних даних спостереження корпусів встановлено, що 80 % тексту складають не ізольовані лексичні одиниці, а регулярно відтворювані структури, які є важливим будівельним мовним матеріалом [Marcinkevičienė : 62]. Узагальнення спостережень великої кількості текстів дозволило дійти висновків, що породження текстової інформації на рівні структури й значення зумовлено дією двох взаємодоповнювальних принципів ідіоматичності: використання напівпобудованих фраз для одноразового вибору мовцем і необмеженого вибору, покладеного в основу граматики [Sinclair : 109–110]. Найбільш конкретним проявом принципу ідіоматичності, або фразеологічності, у природно-мовному тексті вважаються колокації.

Завдяки опрацюванню мовних даних статистичними методами сформульована в межах контекстуалізму концепція колокації [McIntoshas 1966; Halliday 1966; Sinclair 1991] набула нового виміру в корпусному підході. Заслугою Дж. Синклера було застосування окреслених вище засад теорії Дж. Ферса в лексикографічній практиці (COBUILD, 1980), що власне й завершило виокремлення напрямку нео-ферсіанства в корпусній лінгвістиці [Teubert : 137]. На підставі спостереження корпусних даних щодо невідповідності меж значення і лексичної одиниці Дж. Синклером розроблено “модель значення”, суть якої полягає

в “перевизначенні одиниць значення у світлі корпусних доказів” [Tognini-Bonelli : 214]. Значення не зосереджується в межах однієї лексичної одиниці, воно поширюється на послідовність слів у словосполученні, а колокація розуміється як лінгвістична одиниця, що регулярно й послідовно спостерігається в корпусі.

Теоретичні інновації Дж. Синклера в галузі корпусної лексикографії відкрили шлях до нового розуміння словосполучення в цілому [Marcinkevičienė : 44] й уможливили теоретико-методологічні засади нового підходу вивчення колокацій. Отже, у західноєвропейській лінгвістиці передумовою дослідження колокацій стали емпіричні традиції британського контекстуалізму й корпусний метод аналізу мовного матеріалу. В українському мовознавстві дослідження колокацій ґрунтуються в основному на засадах семантико-синтаксичного підходу. За ступенем фразеологізації елементів колокації дістали проміжний статус між вільними й фразеологізованими сполуками, їх визначають як “невільні сполучення”, або “фразеологічні звороти, значення яких з погляду сучасної мови не мотивується, не виводиться із суми значень слів-компонентів” [Дарчук : 120].

Запропонована Дж. Синклером концепція колокації стає для європейських корпусних лінгвістів моделлю, яка не тільки обґрунтовує використання, а й теорію природної мови [Marcinkevičienė : 62]. Фактично, Дж. Синклером встановлено корпусну модель колокації та процедури її опису. Однак багатоаспектність феномена призвела до формування в наступні роки “достатньо конфліктного набору дефініцій”, що навряд чи сприяло з’ясуванню природи колокації і власне визначенню терміна [Marcinkevičienė : 89]. Для вирішення цієї проблеми було запропоновано два шляхи: або відмовитися від використання невизначеного терміна, або спиратися на звужену концепцію колокації [Čerňák : 282–283].

Слід зауважити, що корпусний підхід потребує визначення колокації не в теоретичному аспекті, а з огляду на потреби використання статистичного апарату й лексикографічної практики [Marcinkevičienė : 89]. Застосування статистичних методів вимагає “точного, по можливості формального, структурного визначення” лінгвістичної одиниці підрахунку, що спирається на “ознаки і критерії, які б максимально звільняли від суб’єктивізму і неперевірюваності” [Перебийніс : 9]. А формування статті корпусного словника базується на принципах включення типових випадків, які ілюструють слововживання певної одиниці [Kilgariff : 115; Marcinkevičienė : 89].

Отже, ферсіанська модель, встановлення якої починається з формального визначення текстової функції, а завершується висновками про значення, набуває спрощення в корпусному підході, в основу якого покладено статистичні ознаки колокацій. Слідом за Дж. Синклером [Sinclair : 57], під колокацією розуміється комбінація слів, що зустрілася в тексті принаймні двічі. При цьому обсяг тексту обмежується мільйоном слововживань, оскільки більший обсяг вимагає більшої кількості виявів і обов'язкового зазначення, що це колокації, які зустрічаються разом частіше [Marcinkevičienė : 104].

На сучасному етапі розвитку корпусної лінгвістики колокація відіграє роль основної одиниці значення, ужитку [Tognini-Bonelli : 206] й сприйняття [Большакова : 22], яку неможливо описати традиційними лінгвістичними методами через необхідність урахування потрійної природи феномену. Функціональні можливості корпус-менеджера корпусу текстів дозволяють виявити зв'язки лексичної одиниці одночасно в кількох аспектах й отримати реальні дані щодо статистичних, морфологічних і синтаксичних характеристик на великому репрезентативному матеріалі. На відміну від словників і цитатних картотек, корпуси текстів дають можливість не тільки виявити колокації, а й оцінити ступінь зв'язку компонентів [Лендау : 303; Романюк : 162]. Слід відзначити, що основною перевагою корпусного підходу є одночасне представлення індивідуальних зразків мовлення на горизонтальній вісі й соціальної практики слововживання у повторюваних моделях на вертикальній вісі KWIC-конкордансу.

На застосуванні статистичних і корпусних методів ґрунтується укладання словників колокацій, створених українськими розробниками для автоматичного аналізу природно-мовного тексту: лексикону багатослівних сполук [Романюк : 163], словника колокацій для бази знань криміналістичних інформаційних систем [Зацеркляний : 184]. При цьому увагу дослідників зосереджено не на розв'язанні лінгвістичних проблем фразеологізації еквівалентних слову стійких сполучень, а на ефективності автоматичного виявлення зазначених сполук у текстах [Зацеркляний : 184; Романюк : 158–159].

Однак застосування лише корпусного підходу для опису природно-мовних структур, безперечно, є недостатнім: виявлені зазвичай невидимі, очікувані й характерні моделі лише окреслюють контури теорії мови [Мцппінк : 227; Teubert : 144]. Поєднання корпусних методів із лінгвістичними створює перспективи виходу не тільки за межі простої статистики, а й деяких традиційних уявлень про мову [Marcinkevičienė : 53–57]. Саме тому вивчення колокацій має ґрунтуватися на багатоме-

тодному підході – використанні корпусного методу як доповнення до традиційних лінгвістичних, а не як єдино вірного методу дослідження [Міцнінк]. Так, статистичне опрацювання виявлених у корпусі колокацій необхідно доповнити лінгвістичним аналізом граматичних характеристик кожного з членів словосполучення, встановленням моделей і типів синтаксичного зв'язку [Дарчук : 177–180], а також лексико-граматичних і семантичних ознак через визначення семантичних преференцій і просодії [Tognini-Bonelli : 215]. Отже, методика лексикографічного опису колокацій передбачає вилучення колокацій через застосування корпусного методу, а для аналізу їх лексико-граматичних і семантичних ознак – дистрибутивного, контекстологічного аналізу й моделювання.

Як було зазначено вище, укладання корпусних словників ґрунтується на безпосередньому спостереженні корпусу й застосуванні програмних засобів опрацювання текстів. Загальна методична схема укладання корпусного словника [Marcinkevičienė : 106] відображає основні етапи дослідницької діяльності лексикографа: корпус → конкорданс → типова модель використання одиниці → словник. При цьому під типовою моделлю розуміється колокація – звичний контекст слова, встановлюваний за конкордансом. На етапі конкордансу автоматичний аналіз корпусу закінчується, й починається робота лінгвіста з виявлення типових сполучень, синтаксичних структур, різних значень багатозначного слова [Sinclair : 105–106]. Отже, в укладанні корпусного словника колокацій є два основні етапи: 1) створення лексикографічного корпусу текстів і 2) формування й редагування реєстру на основі статистичних і лексико-синтаксичних характеристик колокацій.

Проаналізуємо основні принципи планування підкорпусу законодавчих документів, зібраного для укладання корпусного словника колокацій українського юридичного дискурсу. У сучасній корпусній лінгвістиці підкорпус вважається релевантним, тобто достовірним і адекватним для дослідження певної форми мовлення, функціонального стилю, різновиду мови й окремих мовних явищ, дослідження яких утруднено на матеріалі національного корпусу текстів. Підкорпус законодавчих документів є складовою Корпусу текстів сучасної української мови. Фіксований обсяг підкорпусу (1,25 млн. слів) дозволяє заощадити зусилля при вивченні предметної галузі й детермінувати поріг її відображення [Большакова : 116–117; Лендау : 332].

Укладання корпусного словника колокацій українського юридичного дискурсу передбачає формування реєстру на підставі статистичних ознак: колокація розуміється як комбінація двох слів, зафіксована в тексті обсягом в 1 млн. слововживань принаймні двічі [Marcinkevičienė :

104]. У цьому разі генеральною сукупністю для зональної вибірки слугує масив підкорпусу законодавчих документів, а зоною – “сукупність одиниць, встановлена за певною ознакою” [Перебийніс : 14], тобто за частотою появи сполучення в текстах підкорпусу. В основу планування підкорпусу законодавчих документів покладено детермінативні параметри скінченності обсягу, репрезентативності, збалансованості, лінгвістичної та хронологічної однорідності, анованості й повноти текстів, що становлять ключові вимоги до корпусних об’єктів.

Документальним джерелом підкорпусу є “Зібрання законодавства України”. Вибір інформативно насичених законодавчих документів зумовлений метою укладання корпусного словника: тексти офіційних документів характеризуються максимальною кількістю колокацій на тисячу слів [Борисова 1995 : 17]. Стиль законодавчих документів вимагає чіткості, точності, стандартності формулювань, що виражається в частотності різного роду стійких сполучень: найменувань – *асамблея союзу, Гаазька угода, Паризька конвенція*; терміносполучень – *міжнародна реєстрація, промисловий зразок, юридична особа*; мовленнєвих формул і кліше – *перешкоджати застосуванню, в установленому порядку*; похідних приєдників і сполучників – *у відповідності з, у силу того, що*.

Укладений підкорпус законодавчих документів є одномовним й однорідним в аспекті функціонального стилю включених текстів. При відборі законодавчих документів виявлено, що довжина текстів різних жанрів є нерівномірною і коливається від 2 слів (*Цілком таємно*) до 44,020 тис. слів. Незначний згідно з сучасними корпусними вимогами обсяг підкорпусу збалансовано за діапазоном текстових категорій: лінгвістичний матеріал представлено сорока трьома жанровими різновидами “Зібрання законодавства України”. Відповідно до кінцевої мети розробки підкорпусу – укладання корпусного словника колокацій у ході відбору перевага надавалася повнотекстовим документам обсягом не менше 3 тис. слововживань. Кожен із жанрів представлений найбільшими за обсягом повними текстами законодавчих документів, що забезпечує їх структурну, лексичну й синтаксичну завершеність.

Із метою дотримання принципу хронологічної однорідності вибірки й максимального представлення сучасного українського юридичного дискурсу хронологічні рамки підкорпусу обмежено з 1991 р. і по теперішній час. Це пояснюється екстралінгвістичними факторами – проголошенням державної незалежності України і, як наслідок цього, – активним розвитком законодавства. Відповідний обсяг, хронологічна однорідність і збалансованість за жанрами забезпечують “сутнісну

норму репрезентативності” [Лендау : 325–326] підкорпусу законодавчих документів. Підкорпус інтегровано в інформаційно-пошукову систему Корпусу текстів сучасної української мови й забезпечено набором програм морфологічної, синтаксичної і лексико-семантичної розмітки, які слугують інструментарієм для встановлення ознак колокацій. Розроблений підкорпус знаходиться у вільному для користувачів доступі: <http://www.mova.info/corpus2.aspx>.

Отже, відібрані відповідно до експліцитних та імпліцитних принципів корпусної побудови тексти законодавчих документів дозволяють класифікувати розроблений підкорпус як репрезентативний для дослідження сучасного стану українського юридичного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Большакова Е. И.* Автоматическая обработка текстов на естественном языке и компьютерная лингвистика : [учеб. пособие] / Е. И. Большакова и др. – М. : МИЭМ, 2011. – 272 с.
2. *Борисова Е. Г.* Фразеологическое значение в устойчивых словосочетаниях / Е. Г. Борисова, О. В. Захарова // Филологические науки. – М. : 1994. – № 4. – С. 77–84.
3. *Борисова Е. Г.* Коллокации. Что это такое и как их изучать / Е. Г. Борисова. – М. : Филология, 1995. – 49 с.
4. *Гладка В. А.* Структурно-синтаксичний підхід у вивченні колокацій (на матеріалі французької мови) / В. А. Гладка // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острогор : Вид-во нац. ун-ту “Острозька академія”. – Вип. 39. – 2013. – С. 16–20.
5. *Дарчук Н.* Комп’ютерне анотування українського тексту : результати і перспективи : монографія / Н. Дарчук. – К. : Освіта України, 2013. – 544 с.
6. *Зацеркляний М. М.* Об’єктно-орієнтований тезаурус і словник колокацій для бази знань криміналістичних інформаційних систем / М. М. Зацеркляний, Д. Ю. Узлов // Системи обробки інформації. – Харків : Вид. Харківського ун-ту Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, 2013. – Вип. 2. – С. 183–186.
7. *Лендау С. І.* Словники : мистецтво та ремесло лексикографії / С. І. Лендау; [пер. з англ.]. – К. : К.І.С., 2012. – 480 с.
8. *Перебийніс В. І.* Статистичні методи для лінгвістів : [посібник] / В. І. Перебийніс. – Вінниця : Нова Книга, 2002. – 171 с.
9. *Різник С. М.* Об’єктна сполучуваність іменних девербативів у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. М. Різник; Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К. : [б.в.], 2009. – 17 с.
10. *Романюк А.* Розпізнавання багатослівних конструкцій / А. Романюк, Г. Кваснюк, М. Романишин // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Комп’ютерні системи проектування. Теорія і практика. – Л. : Вид. Львівської політехніки, 2011. – № 711. – С. 158–165.
11. *Хохлова М. В.* Экспериментальная проверка методов выделения коллокаций / М. В. Хохлова // Slavica Helsingiensia 34. Инструментарий русистики : Корпусные подходы. – Хельсинки, 2008. – С. 343–357.

12. Čermak F. Linguistic units and text entities : theory and practice / F. Čermak // EURALEX'98 Proceedings. – Liege : University of Liege, 1998. – P. 109–118.
13. Kilgarriff A. Tickbox lexicography / A. Kilgarriff // Proc. e-Lexicography Conference. – Louvain-la-Neuve : Universit  catholique de Louvain-la-Neuve, 2009. – P. 115–117.
14. Marcinkevi ien  R. Lietuvi  kalbos kolokacijos : [monograija] / R. Marcinkevi ien . – Kaunas : Vytauto Did iojo universiteto leidykla, 2010. – 212 s.
15. Meer V. G. Collocations as one particular type of conventional word combinations. their definition and character / V. G. Meer // EURALEX'98 Proceedings. – Liege : University of Liege, 1998. – P. 313–322.
16. Munnink I. Using corpus evidence and experimental data : a multimethod approach / I. Munnink // Corpus-based Studies in English : Papers from ICAME 17. – Amsterdam : Rodopi, 1996. – P. 227–244.
17. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation (describing English Language) / J. Sinclair. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 200 p.
18. Teubert W. Linguistique de corpus: un alternative / W. Teubert // Semen. Critical Discourse Analysis I. – Besanzon : PUFC, 2009. – T. 27. – P. 130–152.
19. Tognini-Bonelli E. Corpus classroom currency / E. Tognini-Bonelli // Darbai ir Dienos. – Kaunas : Vytauto Did iojo Universitetas, 2000. – No 24. – P. 205–243.

Стаття надійшла до редакції 14.04.14

Татьяна Бобкова, канд. филол. наук, доц.

Киевский национальный лингвистический университет, Киев

Корпусный подход в исследовании коллокаций

В статье анализируются основные направления и подходы современных исследований коллокаций. Устанавливаются предпосылки формирования корпусного подхода. Обосновывается необходимость применения многометодного подхода в исследовании коллокаций на основе корпуса текстов. В качестве источника составления корпусного словаря коллокаций анализируется под-корпус украинских законодательных документов.

Ключевые слова: коллокация, словосочетание, корпус текстов, корпусный подход, корпусный словарь.

Tetiana Bobkova, Ph D, Doc

Kyiv National Linguistic University, Kyiv

Corpus-based Approach toward Collocation Study

The article deals with the main trends and approaches toward modern collocation studies. The background of corpus-based approach toward collocation study is determined. A necessity of use of multimethod approach in corpus-based collocation study is proved. As a source for corpus collocation dictionary compiling the Sub-corpus of Ukrainian Law Acts is analyzed.

Keywords: collocation, phrase, corpus of texts, corpus-based approach, corpus dictionary.

УДК 811.161.2'367.4:004

Natalia Darchuk, Dr Hab., Doc,
Margaryta Langenbakh, Ph D
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE ELECTRONIC TARAS SHEVCHENKO'S LANGUAGE DICTIONARY: THE MODERN REPRESENTATION OF KNOWLEDGE

The article is dedicated to the theoretic and methodic basis of the Electronic Taras Shevchenko Language Dictionary. The internal structure, interface and linguistic parameters of dictionary is described. The article shows the advantages of electronic dictionaries, especially the Electronic Taras Shevchenko dictionary, and prospects of their usage in linguistic researches.

Keywords: *electronic dictionary, Taras Shevchenko, computer lexicography, linguistic database.*

The typical feature of modern science is active use of the computer tools that help not only to optimize the research process but to present the results in the more convenient and user-friendly way. Linguistics is not an exception in this trend. And one of the linguistics branches closely related to the information technologies is computer lexicography. Its tasks are:

- development of the systems that automatically convert paper dictionaries into digital formats;
- automatic language processing and dictionaries updating;
- creation of the electronic concordances, frequency dictionaries etc.;
- providing the multimedia and hypertext technologies into dictionaries units representation;
- creation of the translation dictionaries based on the parallel text corpuses;
- automatic dictionaries building;
- creation of the integrated lexicography systems etc.

On the ground of Ukrainian computer lexicography there is a set of various digital dictionaries: “The Ukrainian Affixes Dictionary”, developed at the O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine; electronic versions of “The Ukrainian Language Dictionary” (<http://www.sum.in.ua>) and “The Orthographic Dictionary”, developed by the Ukrainian Language and Information Fund; The PolyDic – special tool for terminology databases and electronic dictionary creation,

developed by the Lviv Polytechnic University team; online concordance of the Grygory Skovoroda texts (<http://www.artsmn.ualberta.ca/skovoroda/>) etc. The Movа.info linguistic portal (<http://mova.info>) maintained by the Laboratory of Computational Linguistics, Kyiv National Taras Shevchenko University, also contains a collection of different electronic dictionaries. The latest their project is "The Electronic Taras Shevchenko's Language Dicitonary" (<http://www.mova.info/cfqsh.aspx>), dedicated to his 200th anniversary.

According to Y. Karpilovska the important advantage of the electronic dictionaries is the deep structuring of the information that allows users to work with the necessary data in the most flexible and convenient way. L. Belyaeva also adds to the list of digital dictionaries advantages such options as sufficient decreasing of the search time and systematical and well-balanced data collection. So long as the Taras Shevchenko is exceptionally important person for Ukrainian philology and his texts permanently attract scientists attention, there is an ultimate need to develop the advanced tool that helps to make the researches based on his texts.

The aim of the project was to create the electronic dictionary based on the modern lexicography technologies that represents different aspects of the Taras Shevchenko's language and makes the work with his texts more convenient and effective.

Such tasks were performed:

- 1) linguistic analysis of the Taras Shevchenko's texts;
- 2) creation of the database consisting of the detected language units with their grammatical and statistical characteristics;
- 3) development of the powerful and user-friendly interface that allows grammatical and statistical processing of the dictionary data according to the scientific needs of the researchers.

The project team was formed from the workers of the laboratory of computational linguistics lead by N. Darchuk (V. Sorokin, M. Langenbakh, Y. Khodakivska, O. Tiutenko) and students (M. Bilokon, A. Dryhina, K. Ksiondzyk, V. Miasnikova, M. Lysenko, A. Shkoda).

The object of research was the Taras Shevchenko's poetry language, the subject – its features on the different linguistic levels.

The project was divided into several stages that included linguistic and statistic processing, collecting of the data and development of the dictionary interface.

The dictionary entries were filled with the data that represented characteristics of the lexems, morphems and phrases used in the Taras Shevchenko's poems.

The linguistic processing was performed in two stages. The first stage included the automatic morphological and syntactical parsing. The words were attributed with the special tags representing the parts of the speech and grammatical forms, phrases were detected and marked with the appropriate types of syntactic links and grammatical models. The second stage provided the manual processing of the collected data in order to fix the errors and improve the results of the automatic processing.

Since syntactic and lexical characteristics are usually determined by the context within the sentence we defined its measures as the maximum context length.

Minimum segment was the context in three positions $1-X +1$ (where X is analyzed word form) – one word in the preposition and one word in the postposition to the analyzed form.

The syntactic information is represented in the subdictionary of the phrases models. The choose of such units in syntax description is motivated by the fact that it is both lexical and morpho-syntactic unit [Golovin : 190–193]. The phrase is the elementary syntactic construction and, what is important, it preserves its nominative character. The phrases form the more complicated structures, such as sentences, and make a platform for word-to-word links.

As the phrases we qualified the words complexes both with subordinating, coordinating and predicative links, because all of them have an important feature: they demonstrate the relations between the words and demand certain grammatical forms of them. Compatibility of words described by the following parameters:

1) the type of the phrase (based on the part of the speech of the main word): noun, adjectival, verbal, adverbial, numeral, pronoun;

2) the role of word forms in the phrase (for subordinative structures only, because in the coordinative and predicative phrases both words are equal):

a) core (the main word in the phrase);

b) subordinated (the dependent word);

3) the type of syntactic link: subordination, coordination, predication.

The statistical parameters of vocabulary items are presented by two options – absolute and average frequency. The absolute frequency is not

enough to make an objective picture of words usage because words often are used in the texts non-regularly. In order to solve this problem we added an average frequency and standard deviation of absolute frequencies – parameters which characterize regularity of words distribution in texts.

All data were fixed in the database (Fig. 1), which has the following structure: columns with the word, sentence and text id; phrase; each word with its form; their original forms (lemmas); type of syntactic link. The linguistic database helps to organize and structurize the information and significantly simplifies the process of data replenishment and editing [Langenbakh]. Additionally, the implementation of various search tasks requires the intervention of the researcher in the data representation in order to select only the necessary information, illustrate relationships between different types of data etc. All these tasks are easy to perform having the linguistic databases [Karpilovska : 36]. Thus, the databases are the formalized models of language objects and create a factual basis for solving of many linguistic problems [Darchuk 2008 : 205].

The dictionary interface consists of four pages. The first page contains information about the project, the rest represent various linguistic information. The structure of the pages is organized by a single principle (Fig. 2): the main field offers linguistic parameters for information selection and different search options: search for contexts by the word form or lexemes, morphemes or morphemic models of the words, grammatical categorical (gender, number, case, time, person, etc.), syntactic model of the phrase. The search results represent statistic data and contexts. The left sidebar menu contains the statistical search options and links to the other pages of the dictionary.

The parameters included in the dictionary interface make a basis for a wide range of the linguistic studies based on the works of Taras Shevchenko. For example, research of the valency models answers the following questions:

- whether there may be cases where a particular word form in a sentence is not a dependent element or has no dependents;
- words from which parts of speech can control the other words (parts of speech);
- in what constructions the word can appear;
- wher it is a main element and where is dependent;
- whether the word is able to form a predicate phrase and so on.

sls12: таблиця													
id	textID	sent	inwrd	incls	slsposluch	wrd2	sls2	model	predl	predh	sz	insubl	inwform
374	10301	10 запроданий	A	Запродана	жидом	жид	И	А	И		АС	Ж	Запродана
3472	10377	24 критий	A	крити	Китайско	китайка	К	А	И		АС	Л	крити
6459	10533	4 слий	A	слипи	Невольник	невольник	К	А	И		АС	Е	слипи
6455	10533	3 святый	A	Святая	сило	сила	К	А	И		АС	Ж	Святая
6299	10523	18 розп'ятий	A	розп'ятий	Син	син	К	А	И		АС	Ж	розп'ятий
8623	14794	23 екритий	A	вкрити	Святино	святина	К	А	И		АС	Ж	вкрити
5947	10503	24 одринутий	A	одринутий	людьми	люди	И	А	И		АС	Ж	одринутий
2752	10351	3 повий	A	Повит	красю	краса	К	А	И		АС	А	Повит
240	10295	20 виний	A	винна	голубка	голубка	К	А	И		АС	Ж	винна
1989	10326	4 малий	A	Малих	Дток	Дтти	К	А	И		АС	Ж	Малих
1997	10326	10 запроданий	A	запродани	Жидові	жид	И	А	И		АС	А	запродани
2746	10351	2 розбитий	A	не розбите	Серце	серце	Л	А	И		КЗ	С	розбите
2598	10348	37 чужий	A	чужому	краю	край	И	А	И		ПП1	Ш	чужому
7747	10571	3 творчий	A	Творче	неба	небо	Л	А	И		ІСЗ3	С	Творче
8043	14791	2 полтий	A	политая	кровю	кров	К	А	И		АС	Ж	политая
2241	10333	86 темний	A	темним	гай	гай	И	А	И		ПП1	Ш	темним
1091	10311	44 підбитий	A	підбите	Брежню	брежня	К	А	И		АС	С	підбите
8374	17955	293 битий	A	битий	горам	горе	Л	А	И		АС	І	битий
1694	10325	31 завзятий	A	завзятих	слав'ян	слав'янин	И	А	И		ІС34	Е	завзятих
2337	10339	1 давний	A	давні	лта	лта	И	А	И		ІС34	У	давні
7746	10571	3 добросердий-а	A	Добросердим-а	Тихолобі	тихолобець-св	И	А	И		СУ	О	Добросердим-а
2357	10340	4 неситий	A	неситі	Гриками	грих	И	А	И		ІС34	А	неситі
2380	10342	1 земний	A	земних	владик	владика	И	А	И		ІС34	Е	земних
8043	14791	9 писаний	A	писани	Катами	кат	И	А	И		АС	А	писани
8052	14791	26 бідний	A	бідних	покриток	покрита	К	А	И		ІС34	Е	бідних
963	10310	16 жонатий	A	жонатими	парубками	парубок	И	А	И		СУ	Ю	жонатими
963	10310	11 високий	A	висока	станом	стан	И	А	И		АС	Ж	висока
2433	10345	5 покинтий	A	покинтий	Рабом	раб	И	А	И		АС	Ж	покинтий
2449	10346	3 славний	A	славних	оковами	окова	К	А	И		ІС34	Е	славних
870	10309	72 молодий	A	молодих	дівчат	дівчина	К	А	И		ІС34	Е	молодих
2566	10348	16 крадений	A	крадене	Ддами	дід	И	А	И		АС	Х	крадене
8039	14791	7 просвіщений	A	просвіщених	християн	християнин	И	А	И		ПП1	Е	просвіщених
5556	10492	28 мереханий	A	мерекани	сльозами	сльоза	К	А	И		ІС34	А	мерекани
2320	10337	2 екритий	A	вкрити	Плодом	плід	И	А	И		АС	С	вкрити
2633	10348	69 напоєний	A	напоєна	крю'ю	крю	К	А	И		ДС	Ж	напоєна
5633	10498	7 безгаланний	A	безгаланне	байстра	байстра	Л	А	И		ІС	С	безгаланне
2792	10354	9 нехрещений	A	Нехрещений	сину	син	И	А	И		ІС	І	Нехрещений
7655	10568	3 убогий	A	Убогих	серцем	серце	Л	А	И		АС	Е	Убогих
2754	10351	3 умитий	A	Умит	сльозю	сльоза	К	А	И		АС	А	Умит
1837	10324	2 повний	A	повен	води	вода	К	А	И		АС	І	повен
Запис: 14 82 10310 11 високий 2433 10345 5 покинтий 2449 10346 3 славний 870 10309 72 молодий 2566 10348 16 крадений 8039 14791 7 просвіщений 5556 10492 28 мереханий 2320 10337 2 екритий 2633 10348 69 напоєний 5633 10498 7 безгаланний 2792 10354 9 нехрещений 7655 10568 3 убогий 2754 10351 3 умитий 1837 10324 2 повний													
із 7999													
wform2													
жидом													
Китайско													
Невольник													
сило													
Син													
Святино													
людьми													
Повит													
красю													
голубка													
Дток													
запродани													
не розбите													
Серце													
чужому													
краю													
Творче													
неба													
кровю													
гай													
Брежню													
битий													
завзятих													
давні													
Добросердим-а													
Гриками													
земних													
писани													
Катами													
бідних													
покриток													
жонатими													
парубками													
станом													
Рабом													
славних													
оковами													
дівчат													
крадене													
просвіщених													
християн													
мерекани													
сльозами													
Плодом													
напоєна													
крю'ю													
байстра													
Нехрещений													
сину													
Убогих													
серцем													
сльозю													
Умит													
повен													
води													

Fig. 1. The database structure

Одиниці пошуку

Слова

Словосполучення

Морфемна структура

Морфемно-частотний словник

Тут Ви можете згенерувати частотний словник: за вибраним типом морфеми. Для цього треба вибрати потрібну морфему.

Частотний словник: Префіксів

Частота морфем: Всі

Побудувати

Статистичні параметри

Показувати:

☐ Кількість текстів
 ☐ Середня частота
 ☐ Середньозважене відношення
 ☐ Коефіцієнт стабільності

Обчислювати результати:

☐ За частотою з по

Частотний словник морфемних структур слів

Тут Вам надана можливість побачити частотний словник морфемних структур, використаних автором. Умовні позначення: Р - префікс; R - корінь; S - суфікс; I - інтерфікс; X - постфікс; F - флексія.

Частота морфеструктур

Всього записів: 94

Структура	Покриття в тексті
R	6605
RX	38
RRF	51
RF	16323
RSSF	898
PRF	1631
RR	70
RRRISF	1
RRRF	1
RRS	27

Fig. 2. The search page

As an illustration, let's look at the list of the valency models obtained from the Taras Shevchenko's texts study:

I. Models verbs

1. Core verb models:

- verb + noun: *благословить дітей* 'to bless the children';
- verb + adjective: *ставати зеленим* 'to become green';
- verb + preposition + noun: *дивлюсь на тебе* 'look at you';
- verb + verb: *жити хочу* 'want to live'.

2. Dependent verb model:

- verb + verb: *ліг одпочить* 'lay to rest';

3. Predicative verb model:

- noun + verb: *Вітер віє* 'the wind blows'.

4. coordinated verb model

- verb + verb: *гралися, хвалили* 'played, sang praises'.

II. Noun models

1. Core noun models:

- adjective + noun: *вольнії села* 'free villages';

– pronominal adjective + noun: *мій квіте* ‘my flower’;

– noun + noun: *день* радості ‘a day of joy’;

2. Predicate noun models:

– noun + verb: *верба похилилась* ‘the willow bowed’.

III. Adjective models

1. Core adjective models:

– adverb + adjective: *дуже цікаве* ‘very interesting’;

– adjective + preposition + noun: *великая в женах* ‘the great among the women’;

– adjective + conjunction + noun: *червоних як калина* ‘red like a guelder rose’.

2. Dependent adjective models:

– verb + adjective: *був дужий* ‘was strong’;

– adjective + noun: *вольнії села* ‘free villages’.

3. Predicative adjective models

– noun + adjective: *ангелом святим* ‘by the saint angel’.

4. coordinate adjective models:

– adjective + conjunction + adjective: *зелений і синій* ‘green and blue’.

IV. Adverbial models:

1. Core adverbial models. The adverb is considered to be core if it can be omitted without infringing content, that is lexically bound

– noun + adverb: *гріха менше* ‘less sin’;

– adverb + adverb: *досі нудно* ‘still bored’.

2. Dependent adverbial models:

– adverb + adverb: *досі нудно* ‘still bored’;

– adverb + adjective: *надто молодую* ‘too young’.

3. Predicative adverbial models:

– noun + adverb: *билини кругом* ‘the grass is around’.

4. Coordinative adverbial models:

– adverb + adverb conjunction: *любенько та тихо* ‘lovely and quietly’.

The range of potential studies using the Dictionary includes the morphological, lexical, syntactic and stylistic researches. Such wide potential becomes possible thanks to the linguistic diversity and flexibility markup and powerful user-friendly interface that demonstrate the high efficiency of the electronic dictionaries.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. L. Belyaeva. The potential of the automatized lexicography and the applied linguistics / L. Belyaeva // The News of The A. I. Herzen RSPU. – № 134. – SPb, 2010. – P. 70–79.
2. B. Golovin. The introduction into linguistics / B. Golovin. – M. : Highest School, 1966. – 328 p.
3. N. Darchuk. The computational linguistics (automatic text processing): text-book / N. Darchuk – K. : Printing Center “The Kyiv University”. – 351 p.
4. T. Gryaznukhina. The frequency Dictionary of the modern ukrainian publicistics / N. Darchuk, T. Gryaznukhina // Movoznavstvo. – 1996. – № 4–5. – P. 15–18.
5. Y. Karpilovska. The introduction to the applied linguistics: the computational linguistics: textbook / Y. Karpilovska. – Donetsk, 2006. – 188 p.
6. M. Langenbakh. The electronic database of the semantic and syntax noun valency in the Ukrainian language / M. Langenbakh // The Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2008. – p. 249–252.
7. R. Mysak. The electronic dictionaries: classification and building principles / R. Mysak // The Problems of the Ukrainian terminology. – Lviv, 2008. – P. 52–55.
8. V. Perebyinis. The Traditional and computational lexicography / V. Perebyinis, V. Sorokin. – K., 2009. – 218 p.

Стаття надійшла до редакції 14.04.14

Дарчук Наталія, д-р філол. наук, доц.,
Лангенбах Маргарита, канд. філол. наук,
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Електронний словник мови Тараса Шевченка: сучасне представлення знань

Стаття присвячена теоретико-методичним аспектам Електронного словника мови Тараса Шевченка. Розглядається внутрішня структура та інтерфейс словника, лінгвістична параметризація текстового матеріалу. Оцінюються переваги електронних словників у цілому та даного проекту зокрема, перспективи його використання у лінгвістичних дослідженнях.

Ключові слова: електронний словник, Тарас Шевченко, комп'ютерна лексикографія, лінгвістична база даних.

Дарчук Наталия, д-р филол. наук, доц.,
Лангенбах Маргарита, канд. филол. наук,
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

**Электронный словарь языка Тараса Шевченко:
современное представление знаний**

Статья посвящена теоретико-методическим аспектам Электронного словаря языка Тараса Шевченко. Рассматривается внутренняя структура и интерфейс словаря, лингвистическая параметризация текстового материала. Оцениваются преимущества электронных словарей в целом и данного проекта в частности, перспективы его использования в лингвистических исследованиях.

Ключевые слова: электронный словарь, Тарас Шевченко, компьютерная лексикография, лингвистическая база данных.

РЕЦЕНЗІЇ

Флорій Бацевич, Вікторія Чернуха. Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри : монографія / Флорій Бацевич, Вікторія Чернуха. – Львів : ПАІС, 2014. – 182 с.

У сучасній лінгвістиці засвідчено спроби реконструкції мовних особистостей – індивідуальних та колективних – як недалекого, так і далекого минулого. Увагу українських дослідників привертали мовні особистості письменників – Г. Сковороди [Гнатюк 2010], П. Куліша [Должикова 2003], Лесі Українки [Красовська 2001], І. Франка [Космеда 2006], Ліни Костенко [Мищук 2008], В. Стуса [Мищук 2008]. Т. Радзівєвська виявила характерні риси мовної особистості О. Потебні [Радзівєвська 2005]. Л. Іванова з'ясувала співвідношення деяких концептів когнітивного рівня мовної особистості О. Пушкіна [Іванова 2006].

Російські лінгвісти, учні О. Реформатського, відтворили мовну особистість свого вчителя, звернувши увагу на манеру вимови, особливості усного мовлення, знання іноземних мов, багатство словника, мовні оцінки, мову листів та наукового стилю тощо [Язык и личность 1989 : 149–212]; низку праць у російському мовознавстві присвячено різним іпостасям мовної особистості Ф. Достоєвського [Слово 1996; Слово 2001]. Однак вичерпного опису конкретної мовної особистості на сьогодні ще не зроблено.

Не залишилася поза увагою дослідників і проблема реконструкції колективної мовної особистості. Збірний портрет мовної особистості українського вченого-гуманітарія XIX ст., який писав російською мовою, комплексно відтворила І. Синиця, зосередившись на аналізі комунікативного та культурологічного аспектів такої особистості [Синиця 2006]. М. Євсєєва здійснила спробу реконструкції узагальненої мовної особистості, дослідивши особливості реалізації слов'янської мовної особистості в ідіоматиці петербурзької поезії кінця XVIII – початку XIX ст. [Євсєєва 1999]. Т. Вендіна на матеріалі старослов'янської мови експлікувала середньовічну мовну особистість в її мовотворчому акті [Вендіна 2002; Вендіна 2002a]; просторічно-професійний тип старої Москви – сваха (в О. Островського) – була об'єктом дослідження Н. Можасєвої [Язык и личность 1989: 53–58].

Новий напрям у вивченні мовної особистості запропонували Ф. Бацевич та В. Чернуха у своїй монографії “Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри”. Сімейне спілкування є досить новим об’єктом соціолінгвістики й комунікативної лінгвістики, і вербально-семантичний складник мовної особистості в сімейному спілкуванні так ґрунтовно досліджується вперше. Праця буде цікавою і корисною всім, хто цікавиться проблемами реконструкції мовної особистості, зокрема її мовленнєвої поведінки в малих соціальних групах.

Автори реконструювали мовну особистість своєї матері Болеслави Олександрівни Бацевич, описавши її лексикон і відтворивши її комунікативну поведінку в сімейному спілкуванні між представниками різних поколінь, де безумовним лідером була найстарша особа. Цікавим для лінгвіста є той факт, що мовна компетенція респондентки формувалась у багатомовному українсько-польсько-єврейському середовищі, що й зумовило неповторність її мовної особистості.

Структура монографічної праці зумовлена її метою. У першому розділі традиційно висвітлено теоретичні засади дослідження крізь призму сучасних лінгвістичних, передусім соціолінгвістичних, проблем, а також розглянуто історичні й етносоціокультурні чинники формування мовної особистості Болеслави Олександрівни та подано біографічну довідку про неї.

У другому розділі “Лексико-семантичні аспекти мовленнєвої поведінки лідера сімейного спілкування” ґрунтовно проаналізовано з функціонально-комунікативних позицій вербально-семантичний складник мовної особистості респондентки, зокрема лексичні та фразеологічні засоби, використовувані в сімейному спілкуванні, з урахуванням соціально-етнічних чинників, які вплинули на формування її мовної компетенції у 20–30-х роках минулого століття, передусім культурних і розмовних впливів її українсько-польсько-єврейського середовища. Автори подали тематичні групи гебраїзмів, германізмів, русизмів, полонізмів, які усвідомлено використовувала в щоденному спілкуванні Болеслава Олександрівна, з урахуванням їх номінативної, комунікативної та стилістико-прагматичної функцій. Авторам вдалося по-

казати, що вживання Болеславою Олександрівною неукраїнських слів і виразів створювало розкуту атмосферу і жартівливу тональність сімейного спілкування, тобто виконувало, за слушним визначенням авторів, реєстрово-атмосферотворчу функцію в межах конкретної малої соціальної групи – сім'ї.

Болеслава Олександрівна постає як креативна мовна особистість, яка в сімейному спілкуванні, використовуючи засоби української мови, вдавалася до семантичних та словотвірних новотворів (оказіоналізмів) із певною комунікативною метою. Вичерпно показано метафоризацію як найактивніший спосіб творення семантичних неологізмів, висвітлено процеси розширення і звуження значень, переінтеграції сем у структурі значення, а також метонімізацію. Значну увагу приділено морфологічним неологізмам, зокрема випадкам творення оказіоналізмів з використанням твірних основ української мови, докладно висвітлено способи творення таких оказіоналізмів. Цікавим є параграф, присвячений розгляду цих новотворів у їх парадигматичних зв'язках – синонімічних та антонімічних.

У третьому розділі “Комунікативні аспекти сімейного мовлення” окреслено стратегії і тактики спілкування, до яких вдавалася Болеслава Олександрівна – лідер сімейного спілкування – в комунікації з дітьми різних вікових груп. Автори дослідили також ідіоматичні вирази, які надавали мовленню респондентки неповторності, подали їх типологію й визначили їхні функції в пригаданих контекстах. Цікаві спостереження наведено в параграфі, присвяченому трансформації й обігруванню власних імен.

У рецензованому дослідженні зроблено виразний акцент на творчому характері розгляданої мовної особистості, специфіці її творчого самовираження, пошуку нею нових ефективних засобів мовної виразності, що спричиняло неповторну домашню атмосферу в сім'ї, яку й досі з любов'ю згадують діти і внуки. Навчебно про респондентку зауважено: “Мовна особистість характеризується не тільки тим, що вона знає про мову, а й тим, що вона може з мовою робити” [Ейгер 1991: 6].

Наведений у кінці “Короткий словник слів та виразів” містить лексичні одиниці й вислови, які респондентка вживала в

зміненому вигляді або витворювала як okazіоналізми саме в сімейному мовленні.

Автори не ставили перед собою завдання дослідити лінгвокогнітивний рівень мовної особистості Болеслави Олександрівни. Проте вважаємо, що відтворення специфіки її концептуальної і відповідно – мовної картин світу дозволило б читачеві глибше зануритися в мовний і ширше – духовний світ цієї неповторної особистості.

Рецензована праця є вагомим внеском у дослідження проблеми мовленнєвої поведінки особистості в малих соціальних групах.

СПСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вендина Т. И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания / Т. И. Вендина // Вопросы языкознания. – 2002. – № 4. – С. 42–71.
2. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина; РАН, Ин-т славяноведения. – М.: Индрик, 2002 а. – 334 с.
3. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції / Л. П. Гнатюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 446 с.
4. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Должикова Тетяна Іванівна; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2003. – 21 с.
5. Евсеева М. Особенности реализации славянской языковой личности в идиоматике петербургской поэзии конца XVIII – начала XIX века / М. Евсеева // Актуальні проблеми менталінгвістики: наук. зб. / Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні АН України [та ін.]. – К., 1999. – С. 300–303.
6. Ейгер Г. В. Язык и личность / Г. В. Ейгер, И. А. Раппопорт. – Х.: ХГУ, 1991. – 79 с.
7. Иванова Л. П. Отображение языковой картины мира автора в художественном тексте: (на материале романа А. С. Пушкина “Евгений Онегин”) / Л. П. Иванова. – 2-е изд., доп. – К.: Освіта України, 2006. – 140 с.
8. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т. Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 328 с.
9. Красовська О. М. Мовна особистість Л. Українки: (на матеріалі епістолярій письменниці) / О. М. Красовська // Актуальні проблеми менталінгвістики: наук. зб. / Ін-т укр. мови НАН України [та ін.; ред. рада: Складенко В. Т. (голова) та ін.]. – Черкаси, 2001. – Ч. 2. – С. 178–182.
10. Міщук У. Б. Поетична мова як репрезентант мовної особистості автора (на основі творчості Ліни Костенко та Василя Стуса) / Уляна Міщук // Українська мова. – 2008. – № 2. – С. 89–100.

11. Радзієвська Т. В. Епістолярія О. О. Потебні: нотатки до мовного портрета / Т. В. Радзієвська // Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності / Міжнар. асоц. українців, Республік. асоц. українознавців, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2005. – С. 58–67.

12. Синица И. А. Языковая личность ученого-гуманитария XIX века : монография / И. А. Синица. – К. : Изд. дом Дмитрия Бураго, 2006. – 351 с.

13. Слово Достоевского : сб. ст. / РАН, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова; под ред. Ю. Н. Караулова. – М. : [б. и.], 1996. – 304 с.

14. Слово Достоевского, 2000 : сб. ст. / под ред. Ю. Н. Караулова, Е. Л. Гинзбурга. – М. : Азбуковник, 2001. – 595 с.

15. Язык и личность : [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т рус. яз.; отв. ред. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1989. – 211, [3] с.

Лідія Гнатюк, д-р філол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Стаття надійшла до редакції 12.04.14

Кафедра сучасної української мови Київського національного університету продовжує видання міжвідомчого збірника **“Українське мовознавство”**, що виходить із періодичністю – один випуск збірника на рік.

Статті до збірника можна надсилати поштою за адресою:

01601, Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра сучасної української мови

або на електронну адресу: labacompli@gmail.com
чи подати особисто Ходаківській Ярині Володимирівні
(лабораторія комп’ютерної лінгвістики, ауд. 130).

Телефони: 239-33-49 – кафедра сучасної української мови,
239-33-84 – лабораторія комп’ютерної лінгвістики.

Статті для публікації у Збірнику мають відповідати вимогам:

1. Файл із текстом статті та відомостями про автора подається в текстовому редакторі Microsoft Word (версія 2003):

- відомості про автора статті: адреса, контактні телефони.
- резюме і ключові слова українською, російською та англійською мовами.
- назва – українською, російською та англійською мовами;
- прізвище, ім’я, місце роботи, учене звання, науковий ступінь – українською, російською та англійською мовами.

Окремо подається роздрукований примірник тексту, вичитаний та підписаний автором. Статті аспірантів подаються з рекомендацією наукового керівника. Не вичитані автором тексти (з фактичними або технічними помилками) **до друку не приймаються**.

Правила оформлення статті:

1. Обсяг – 0,5 др. арк. (20 000 знаків), **без переносів**.
2. Формат – А5.
3. Шрифт – Times New Roman, кегль – 11 пунктів, через один інтервал.
4. Поля: верхнє – 2,0; нижнє – 2,2; лівє – 2,0; правє – 2,0 см. Відступ абзацу – 0,5 см.
5. Перший рядок: ліворуч – **УДК** (11 кегль).
6. Другий рядок: ім'я (повністю) і прізвище, місце роботи (назва навчального закладу чи установи без скорочень) друкуються праворуч вгорі (10 кегль) – **жирним курсивом**.
7. Назва статті друкується **ВЕЛИКИМИ** літерами **жирним** шрифтом (10 кегль) через інтервал після прізвища автора.
8. Анотація та ключові слова українською мовою друкуються курсивом через один інтервал після назви статті (10 кегль).
9. Текст статті подається українською мовою через інтервал після анотації українською мовою.
10. Після тексту статті подаються:
 - література, оформлена відповідно до вимог;
 - назва статті, анотація і ключові слова **російською та англійською** мовами.
11. У тексті не використовувати стильові маркери.
12. У тексті перед згадуваними прізвищами має бути лише один ініціал. Між ініціалом і прізвищем ставиться нерозривний пробіл (одночасне натискання клавіш **ctrl + shift + пробіл**) (напр.: І. Вихованець, М. Жовтобрюх).
13. Приклади виділяються: речення, слова – *курсивом без лапок* (приклади з художньої літератури також); фонєми, морфеми, символи – **жирним** шрифтом.
14. Цитати беруться у подвійні верхні лапки “...” (напр.: Ш. Баллі писав: “Ми уподібнюємо абстрактні поняття предметам чуттєвого світу, бо для нас це єдиний спосіб пізнати їх і познайомити з ними інших” [Баллі : 221]).

15. Значення слів беруться в одиночні верхні лапки ‘...’ (напр.: *впадина* ‘яма в річці’; *просвістина* ‘прогалина в лісі’).

16. Слід чітко диференціювати тире (–) і дефіс (-). Напр.: “Символізм – це...”, 5–10 (для сторінок), 2008–2009 (для років); але: науково-технічний, не сьогодні-завтра.

17. Авторські пропуски тексту позначаються трьома крапками в лаганих дужках <...>.

18. Посилання в тексті подавати тільки у квадратних дужках, напр. [Кучеренко], [Грищенко 1977 : 11], [Грищенко 1979 : 4–5; Русанівський : 31].

Між джерелом і номером сторінки (номерами сторінки) мають бути пробіл – двокрапка – пробіл: [Клименко 1998 : 55–56] або [Русанівський : 31].

19. Література подається в алфавітному порядку в кінці статті (слово *література* не пишеться). Номер у списку літератури повинен відповідати лише одному джерелу. Між номером і прізвищем автора має бути нерозривний пробіл (одночасне натискання клавіш **ctrl + shift + пробіл**).

Зразок оформлення літератури:

1. *Виноградов В. В.* Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 639 с.

2. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / за ред. І. Вихованця / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

3. *Кравченко М. В.* Словотвірний аналіз дериватів із суфіксом -ин(а) і його похідними формантами // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 9. – С. 24–31.

4. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.

5. *Парубченко Л. Б.* Языковая многозначность и пунктуация / Л. Б. Парубченко // Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы. Мат. междунар. научн. конф. (Москва, 8–10 июня 2002 г.). – М., 2003. – С. 265–276.

6. *Чейлитко Н. Г.* Відображення синтаксичної та лексичної цілісності речення через зони зв'язків слівформ : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. Г. Чейлитко. – К., 2009. – 20 с.

Вимоги до оформлення статей **обов'язкові**.

Рукописи, не прийняті до друку, не повертаються.

Вимоги розміщені на сайті Інституту філології Київського національного університету за електронною адресою
<http://philolog.univ.kiev.ua/php/kafkaf.php?id=1&sid=6>.

Редколегія

З М І С Т

Граматикологія

Зубань Оксана. Морфемний і словотвірний аналіз у Корпусі української мови (англ. мовою)	3
Ярошевич Ірина. Термінотворчість українських граматистів періоду XVI–XVII ст. (ретроспективний огляд)	11
Арібжанова Ірина. Функції слів із подвійним підрядним зв'язком....	25

Лексикографія

Дидик-Меуш Ганна. Українські складені найменування XVI–XVIII ст.: особливості лексикографічної кодифікації	42
---	----

Соціофонетика

Бас-Кононенко Оксана, Дудник Зоя. Лінгвістичний матеріал для експериментального дослідження українсько-російського білінгвізму	50
--	----

Етнолінгвістика

Семашко Тетяна. Значення площина прикметника <i>великий</i> у структурі етнокультурного стереотипу (на матеріалі української літературної мови XVI – першої половини XVII ст.)	60
--	----

Лінгвокультурологія

Лавриненко Світлана. Обрії сучасної української лінгвокультурології	70
--	----

Комп'ютерна лінгвістика

Бобкова Тетяна. Корпусний підхід у дослідженні колокацій	81
Дарчук Наталія, Лангенбах Маргарита Електронний словник мови Тараса Шевченка: сучасне представлення знань (англ. мовою)	92

Рецензії

Гнатюк Лідія. <i>Бацевич Ф., Чернуха В.</i> Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри	100
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Грамматикология

Зубань Оксана. Морфемный и словообразовательный анализ в Корпусе украинского языка (на англ. языке)	3
Ярошевич Ирина. Терминотворчество украинских грамматистов периода XVI–XVII веков (ретроспективный обзор)	11
Арибжанова Ирина. Функции слов с двойственной подчинительной связью	25

Лексикография

Дыдык-Меуш Анна. Украинские составные наименования XVI–XVIII вв.: особенности лексикографической кодификации	42
---	----

Социофонетика

Бас-Кононенко Оксана, Дудник Зоя Лингвистический материал для экспериментального исследования украинско-русского билингвизма.....	50
---	----

Этнолингвистика

Семашко Татьяна. Смысловая плоскость адъектива <i>большой</i> в структуре этнокультурного стереотипа (на материале украинского литературного языка XVI – первой половины XVII ст.)....	60
--	----

Лингвокультурология

Лавриненко Светлана. Горизонты современной украинской лингвокультурологии	70
--	----

Компьютерна лингвистика

Бобкова Татьяна. Копусный подход в исследовании коллокаций	81
Дарчук Наталия, Лангенбах Маргарита Электронный словарь языка Тараса Шевченко: современное представление знаний (на англ. языке)	92

Рецензии

Гнатюк Лидия. <i>Бацевич Ф., Чернуха В.</i> Языковая личность в семейном общении: лексико-семантические измерения	100
---	-----

CONTENTS

Grammar

Zub an Oksana. Morphemic and Derivational Analysis in the Corpus of the Ukrainian Language	3
Yaroshevy ch Iryna. The Terms of Ukrainian Grammarians of Period of XVI–XVII of Century (Retrospective Review)	11
Aribzhanova Iryna. Functions of the Words with Double Hypotaxis	25

Lexicographics

Dydyk - Meush Hanna. Ukrainian Compiled Names of the XVI–XVIII Centuries: Lexicographical Codification Specifics.....	42
---	----

Sociophonetics

Bas - Kononenko Oxana, Dudnyk Zoia. Linguistic Material for the Experimental Study of Ukrainian-Russian Bilingualism	50
--	----

Ethnolinguistics

Semashko Tetyana. Semantic Adjectives Big Plane in the Structure Ethno-Cultural Stereotype (Based on the Ukrainian Literary Language XVI– First Half of XVII Century)	60
---	----

Linguistic Culturology

Lavrynenko Svitlana Horizons of Modern Ukrainian Linguistic Culturology.....	70
---	----

Computer Linguistics

Bobkova Tetiana. Corpus-based Approach toward Collocation Study	81
Darchuk Natalia, Langenbach Margaryta The Electronic Taras Shevchenko's Language Dictionary: the Modern Representation of Knowledge	92

Review

Hnatiuk Lidiia Batsevy ch F., Chernukha V. Language Personality in Family Communication: Lexical Semantik Aspect	100
---	-----

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Випуск 1(45)

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 3745 від 25.03.99. Кафедра сучасної української мови. Головний редактор А. К. Мойсієнко. Адреса: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 95. ☎ (38044) 239 33 49, 239 33 54

Друкується за авторською редакцією

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 6,5. Наклад 100. Зам. № 215-7557.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф5
Підписано до друку 25.12.15

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет",
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02